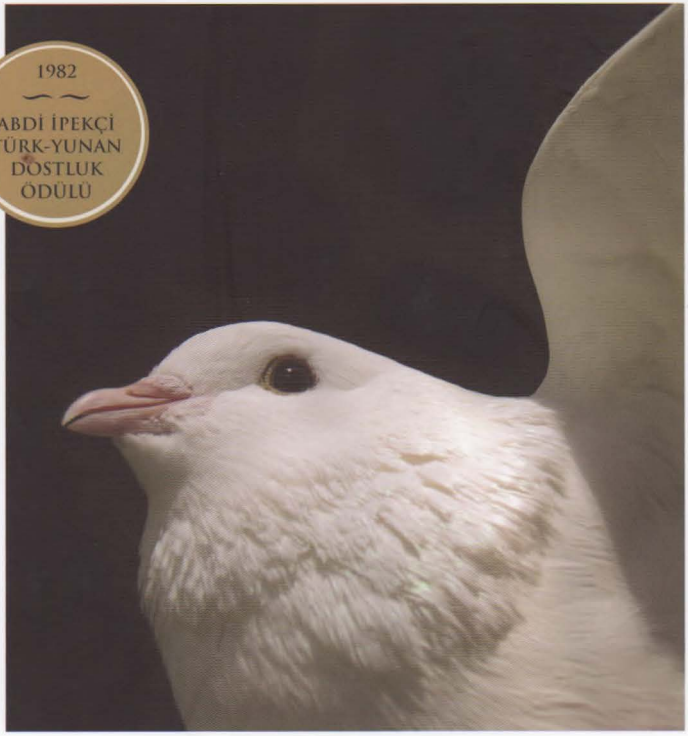
DİDO SOTİRİYU

BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA

ROMAN

Çeviri: ATTİLÂ TOKATLI

CAN

15. BASKI

DİDO SOTİRİYU

BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA

Matomena homata, Dido Sotiriou
© 1991, Dido Sotiriou
© 2002, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.
Bu eserin Türkçe yayın hakları Kedros Publishers, S.A. (Atina, Yunanistan) aracılığıyla alınmıştır.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2002
15. basım: Kasım 2013, İstanbul
Bu kitabın 15. baskısı 1000 adet yapılmıştır.

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design
Kapak resmi: © iStockphoto.com / Richard Stanley

Kapak baskı: Azra Matbaası
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2
Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Özal Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Kâzım Dinçol San. Sit. No: 81/39, Topkapı, İstanbul
Sertifika No: 26699

ISBN 978-975-07-0133-7

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
www.canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 10758

DİDO SOTİRİYU

BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA

ROMAN

Çeviri

Attilâ Tokatlı

DİDO SOTİRİYU, Aydın'da doğdu, çocukluk yıllarını ailesiyle birlikte bu şehirde geçirdi. 1922 yılında Anadolu'dan ayrılarak Yunanistan'a, amcalarının yanına yerleşmek zorunda kaldı. Ailesi ise daha sonra göçtü. Ailesinin karşı çıkmasına rağmen öğretim üyesi oldu. Alman işgali sırasında, 1940-45 yılları arasında yeraltı basınında önemli görevler alan Sotiriyu, göçmek zorunda kalmanın verdiği acılar ve ailesinin kısıtlamaları yüzünden zorlu bir hayat geçirdi. Yazar, kendini şu sözlerle tanıtıyor: "Geç eğitim gördüm, geç yazdım, tutucu bir ailede yetiştim ve toplumun yasaklarıyla ortaokul sıralarında tanıştım. O yıllardan bu yana özgürlük, bağımsızlık ve insan hakları için mücadele ederek büyüdüm..." *Benden Selam Söyle Anadolu*'ya, 1982 yılında Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü'ne değer görüldü. Yazar, 2004'te Atina'da öldü.

ATTİLÂ TOKATLI, 1932 yılında Denizli'de doğdu. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okudu. Daha sonra Paris'e giderek felsefe öğrenimini Sorbonne Üniversitesi'nde sürdürdü. Aralarında İlya Ehrenburg'un *Paris Düşerken*, Ostrovski'nin *Ve Çeliğe Su Verildi*, Maksim Gorki'nin *Foma Gordeyev*, Roger Vailland'ın *Yalnız Adam* ve *Kanun*, Elsa Triolet'nin *Beyaz At*, İsmail Kadare'nin *Ölü Ordunun Generali* (Necdet Sander'le birlikte) adlı romanlarının da bulunduğu pek çok edebiyat yapıtını dilimize kazandırdı. Tokatlı, 1988'de İstanbul'da öldü.

Önsöz

Anadolu Rumları, atalarının toprağından kopup ayrılalı kırk yıldan fazla zaman geçti.

Bu fırtınayı yaşamış olanlar birbiri ardından göçüp gitmekte ve yaşantılar kaybolmakta... Halk hazineleri ya silinip ortadan kayboluyor ya da tarih arşivlerine gömülüyor. Anadolu Rumlarının bir atasözü vardır: "Ölü gözünden yaş akmaz."

* * *

İşte bu nedenle hayatta olanların anılarına kulak verdim ve sevgiyle dayadım kulağımı yüreklerine.

Bize öyküsünü anlatan Manoli Aksiyotis, Anadolu Rum köylüsünün simgesidir. 1914-1918 arası Amele Taburu'nda bulunmuş, Rumların Anadolu'yu istilasıyla birlikte Yunan üniformasını giymiş, esaret görmüş ve nihayet Yunanistan'da mülteciliğin zehirli ekmeğine ortak olmuştur. İltica ettikten sonra kırk yıl boyunca limanlarda çalışmış, sendikacılık yapmış, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Yunan Millî Direniş Hareketi'ne katılmıştır.

Emekli olunca, altmış yılı aşkın yaşantısını kaleme almıştır Manoli. Büyük bir sabırla ve cefa çekerek. Çünkü, doğru dürüst okuma yazma bilmemektedir.

Bu romanın dokusunu, işte bu denli gerçek tanıklardan süzüp çıkardım. Bir daha geri gelmemek üzere çökmüş bir

âlemi gözlerinizin önünde canlandırmak amacıyla yaptım bu işi. Yaşlılar unutmasın, gençler bütün olup biteni çırılçıplak görsün, öğrensin diye...

DİDO SOTİRİYU

BİRİNCİ BÖLÜM

Cennet yaşamı

I.

On altı yaşıma basıncaya kadar ne ayaklarım yeni bir çift kundura gördü ne de sırtım yeni bir urba... Bir tek kaygısı vardı babamın, eksik olmasın, arazisi durmadan genişlesin isterdi; ve gittikçe daha çok zeytin ağacı ve gittikçe daha çok meyve ağacı ve gittikçe daha çok incir ağacı bulunsun elinin altında... Tam on dört çocuk getirmiş dünyaya anam. Yedisi yaşamış sadece. O yedinin dördünü de çeşitli savaşlara armağan etmek zorunda kalmış garip...

Şöyle bir geriye doğru bakıyorum da şimdi, babamın bana bir horozşekeri ya da bir ufak simit alayım diye bir tek metelik olsun verdiğini hatırlamıyorum. Bir gün, hiç unutmam, ilk şaraplı ekmek yeme ayininden önceydi, bize biraz para verir umuduyla üç erkek kardeş, gidip günahlarımızı bağışlamasını istemiştik. Günahlarımızı bağışlamasına bağışladı da, hâlâ karşısında dikilip durduğumuzu görünce birden küplere bindi. O zaman çaresiz, gidip vaftiz babalarımızın ellerini öpmeye karar verdik: Belki onlardan bir şeyler koparabilirdik, öyle ya! Nitekim her birimizin eline birer kuruş sıkıştırdılar. İçimiz içimize sığmıyordu sevinçten... Teodoros diye bir bakkal vardı köyde, her biri nah şu kadar büyük şekerlemeler satan; en küçüğümüz Stamati, doğru oraya koştu. Yorgi'yle be-

nim büsbütün başka bir rüyamız vardı: Nihayet bir oyuncak sahibi olmak! Ama elden düşme değil, yepyeni bir oyuncak... Ve ilk gördüğü borazanı satın aldı Yorgi. Ben, içimden taşan hırsı gemlemeyi başardım, altını üstüne getirdim dükkânın ve sonunda, tenekeden yapılmış hem de yaylı, boz boyalı küçücük bir fare buldum.

Nasıl da kabarıyordu koltuklarımız eve girerken. Kardeşim, dudakları borazanın ağzına sanki yapışmış, oradan oraya uçuşmaktaydı. Ben fareyi yere koymuştum, karnından çıkan ince ipi çeker çekmez harekete geçen hayvanı her gördüğümde basıyordum yaygarayı:

"Oynadı işte! Gene oynadı! Canlı fare bu, canlı fare!" Öbür kardeşlerim çevremize toplanmış, fareyi oynatmak için itişip kakışmaktaydılar. Hayatımda ne böylesine sevinip heyecanlandığımı hatırlıyorum, ne de ardından gelen hayal kırıklığına benzer bir hayal kırıklığı yaşadığımı: Oyunun tam en tatlı yerinde, babamın kaskatı yüzünü gördüm:

"Getirin bana bakayım şu maskaralıkları!"

O, daha sözünü tamamlamadan, fareyi kaptığım gibi gömleğimin altına sokmuş, merdivenleri boylamıştım. Yorgi, ya tehlikeyi sezemediğinden ya da babama karşı gelme cesaretini kendinde göremediğinden, orada kalakalmıştı. Oyuncağı uzattı ve yılgınlık içinde bakmaya koyuldu. Küçük borazan, kocaman kemikli avucunda kayboluvermişti babamın. Babam borazanı iyice sıkıp burduktan sonra, yamru yumru olan zavallı oyuncağı fırlatıp attı ocağın içine, "İt alayı," dedi, "paranızı hiçbir işe yaramayan şeylere kaptırmamayı öğrenmiş olursunuz."

Hayatımda ilk kez karşı karşıya kalıyordum iktidarın o basiretsiz körlüğüyle. Dehşete uğramıştım. O çağımda nereden bilebilirdim ki tüm ömrüm boyunca, hep bu körlükle savaşacağımı?

Yumuşak başlı bir kadındı annem, sabır taşından

farksız. Kocasının bütün huysuzluklarına, dudaklarında hep aynı gülümseyişle boyun eğerdi. "Adam öfkeliyse karşı gelmeyeceksin," derdi hep. "O zaman sana kul köle olur." Babamın ne cins bir "köle" olduğunu, sadece kendisi bilirdi!

Bir kere babama karşı gelmişti. Babam gözünü kararttmış, beni öyle bir dövüyordu ki, ağzımdan burnumdan kan boşalmıştı. Annemin gözleri yaş içinde, kollarını iki kanat gibi açıp gererek, aramıza atıldığını hatırlıyorum:

"Aklını mı kaçırdın, öldüreceksin çocuğu!"

Bir ufak metelikti o muazzam dayağın bütün sebebi... Gidip bakkaldan tuz almam için vermişti babam. Kaybettiğim takdirde başıma gelecekleri gayet iyi bildiğimden, terden ıslak avucumu sımsıkı sıkmış da tutmuştum parayı. Birden bir Çingene çıktı önüme. Yanında maymunuyla; kıçı kıpkırmızı, akıllı bir hayvan. Öğretmeni, genç kızları, ardından da esrarkeşleri taklit ediyordu. Nasıl da komikti bir bilseniz! Herkes etrafına birikmiş, gülüşerek seyrediyordu. Ama seyir bitip de sıra parsaya gelince, ortalık boşalıverdi. Ve elindeki dümbeleği bana doğru uzatan maymunla baş başa kaldık! Şöyle bakıştık bir an. Dayanamadım işte, avucum kendiliğinden açıldı sanki. Ve meteliğin, dümbeleğin üzerinde tınlayan sesi doldurdu meydanı.

Parayı kaybettiğimi söyledim babama. Söyler söylemez de, yüzünü bürüyen öfkeyi görüp, sokağa attım kendimi... O da fırlamıştı arkamdan. Komşulardan biri atik davranıp kolumdan yakaladı ve babama teslim etti beni. O günden sonra ne vakit sinirlendiğini görsem, bir an bile kaybetmeden ortalıktan toz olmaya koyulacaktım...

Ama bir gün geldi, bütün ettiklerini bağışladım babamın.

İki kudret vardı evde, önünde titrediğimiz! Tanrı ve babam... Annemiz, ışınları artık ısıtmayan örtülü bir gü-

neş gibiydi. Bizleri şöyle bir okşamaya, dizlerinin üzerine oturtup masal anlatmaya bile vakit bulamazdı. Yıl boyunca şafakta kalkar, ateşi yakar hemen, tencereyi ocağa yerleştirirdi. Bu arada her zaman, durmadan ağlayıp bağıran bir küçük oğlan kardeşimiz olurdu beşikte! Hayvanlara bakmak, hamur yoğurmak, çamaşır yıkamak, ortalığı silip süpürmek gibi işler hep annemin üzerindeydi... Bütün köy onun temizliğine, evindeki intizama hayrandı.

Babama karşı da saygı beslerdi köy. Sözünün eriydi çünkü; işinde namuslu, konuksever, çalışkandı. Yakışıklılığının da bir payı olsa gerekti bu saygıda: İnce uzun bir yapısı vardı, dalgalı saçları, koyu mavi gözleri; bir tek çürüksüz götürdü mezara dişlerini. İşte bunun içindir ki, komşu kadınlar gelip de anneme, "Senin şu oğlun var ya, şu Manoli... hık demiş babasının burnundan düşmüş," dediklerinde, içimi gurur kaplardı.

Yıldızlar henüz ışırken uyanırdı babam. Küçük takkesini yerleştirir başına, çoraplı pantolonunu çeker, bacak zırhını kuşanır, ayakkabılarını giyerdi. Ve sıra, elini yüzünü yıkamaya gelirdi. Gürültülü bir yıkanma olurdu bu... Sonra ikonaların karşısına geçer, istavroz çıkartırdı. Buğday ekmeği kızartırdı biraz közde; su katılmamış şaraba banıp yerdi ekmeği, birkaç zeytin atıştırırdı yanı sıra. Zeytin çekirdeklerini yere salardı hep, birkaç da küfür sallardı uğurluk olsun diye. Ve tarlalara çalışmaya giderdi.

On altı, on sekiz saat hiç dinlenmeden çalışırdı. Altmış yetmiş *okkalık*[1] yük kaldırırdı da bana mısın demezdi. Çapayla saban, onun ellerine değer değmez uysallaşır; onu görür görmez, sevgiyle karışık bir korkuya kapı-

1. Orijinal metinde Türkçe olarak yer alan söz ve deyimler, italik basılmıştır. (Ç.N.)

lırdı hayvanlar, çünkü öz çocuklarına gösterdiği ilgiden daha fazlasını gösterirdi onlara.

Gece karanlığı çökerken dönerdi eve. Kahveye uğramadan... Rakı şişesine uzanırdı hemen; bir yandan yemek yer, bir yandan da büyük yudumlarla içerdi. Duruma göre, aramızdan ikisini üçünü bir güzel döver; sonra da yorgunluktan bitkin bir halde uykuya dalardı. Horultusu evi temellerinden sarsardı.

Tek laf çıkmazdı ağzından. Pazar ve bayram günleri bile... Yanında konuşmaya cesaret edemediğimiz için; öfkelerimizi, şikâyetlerimizi, kurnazlıklarımızı, sevinçlerimizi, bakışlarımızla birbirimize söylemeyi öğrendik. Hani şöyle bir pazar günü, tesadüfen, mesela sofradayken; keyiflenecek olursa, beni ayağa kaldırır ve "*Pater Noster*"[1] diye başlayan pazar duasını okumamı isterdi. Evin aydın kişisi bendim babamın gözünde. Ama ezbere okuduğum bu Latince duadan hiçbir şey anlamıyordum ve bir gün anneme sordum.

"*Pat*'ı biliyorum anne, 'baba' demek. Ama *er noster* ne demektir, söylesene?"

Kardeşlerimin arasında en iyi anlaştığım, Yorgi'ydi. On sekiz ay kadar küçüktü benden Yorgi, daha ağzımı açmadan sezerdi ne diyeceğimi ve her zaman benimle aynı fikirde olurdu... Alabildiğine duygulu ve narin bir çocuktu. Tuhaf, ince ve uzun parmakları vardı, bu bakımdan bir tanesiydi köyün ve bütün kızların hayranlığını toplardı... Kütük gibiydi bizim ellerimiz; sert, kemikli, nasırlı, gördüğümüz ağır işlerin izlerini taşıyan eller.

Daima bir kurşunkalem, bir kömür parçası ya da bir kireçtaşı görürdünüz elinde. Büyüklerin gözünden ırak-

1. Yeni Ahit, "Matta", 6:9-14. (Y.N.)

taysa, durmadan çizerdi; hayvan, insan, manzara resimleri yapardı durmadan. Bir gün bir yabancı gelmişti de köye, babam, adamı katıra bindirip, yanına Yorgi'yi katmış, Efes Harabeleri'ne göndermişti; önüne çıkan bütün mermerlerin üstünü şekillerle donatmıştı Yorgi ve yabancı da ona, "Sen, güzel ressam..." demişti. Adam gitmeden önce adresimizi aldı, çok geçmeden de bir alay boyayla fırça postaladı kardeşime. Ve o günden sonra Yorgi, renkli resimler çizmeye başladı: piskoposlar, azizler, Meryem Analar, 1821 İhtilali'nin şefleri... Babam bu resimleri panayırlarda, kimi zaman gizli gizli, kimi zaman da açıktan açığa satıyordu.

Dört ağabeyim de durmadan çalışırdı. Ekmeğini hak etmeyen adam yoktu evde. Ailenin asıl yükünü taşıyan da, en büyüğümüz olan ablamız Sofiya'ydı... Ablamız değil, ikinci anamız... Saatler boyunca çamaşır kovasının ya da dikiş iğnesinin üzerinde eğili kalan ya da tarlada her işe kendiliğinden koşan... Alabildiğine şefkatli, alabildiğine yumuşak... Üstüne üstlük güzeldi de. Ama güzelliğinin hiçbir zaman farkına varamadı garip. Onu kollarının arasına alıp güzelliğini fark ettirecek olanlarınsa vakti yetmedi: İki adam delice sevdi ablamı ve nişanlandılar; biri 1912, öteki 1914 savaşında öldürüldü. Ürkek ve alçakgönüllü bir kızdı zaten, acıyla doldu yüreği. Dünyada kendisine düşen sevinç payının bundan ibaret olduğuna inandı, gözleri hiçbir erkeğin gözlerine değmedi bir daha. Kaldı ki köy delikanlıları da ondan çekiniyorlardı:

"Sofiya'yı seven ölür, kaderi ölmektir..."

Gencecikken ihtiyar, kuruyup gitti işte...

Sofiya'dan sonra gelen ağabeylerim Kosta, Panago, Mihal, ablamın izindeydiler. Okuma yazma gibi şeylerle araları yoktu pek, toprağa adamışlardı kendilerini. Babam, durmadan çalışan, her biri bir manda kadar sağlam ve kuvvetli bu çocuklar sayesinde işin içinden sıyrılabi-

lirdi ancak. Kuru üzüm, incir ve tütün ürünümüz iki yıl üst üste mükemmel oldu. Arazilerimizden birinin borcunu ödedikten gayrı, ikinci, sonra da üçüncü bir arazi daha aldık. Ancak o vakit güven kazanabildi bizim ihtiyar, dudaklarının ucunda gülücükler belirdi, dili çözüldü, yumuşadı biraz. Artık eskisi kadar sert ve ters bir adam değildi.

* * *

Şu yeryüzünde cennet diye bir şey varsa, bizim Kırkıca o cennetin bir parçası olsa gerekti... Ormanlarla kaplı, dağlık bir bölgede kuruluydu köy. Önümüzde denize kadar göz alabildiğine uzayan Efes Ovası... Baştan başa yemiş bahçeleriyle, incirliklerle, zeytinliklerle, tütün, pamuk, mısır ve susam tarlalarıyla dolu olan bu ova bizim köye aitti.

Hani, köylüyü iliğine kadar sömüren büyük toprak ağaları vardır ya, bizim orada onlara yer yoktu. Üstelik o çağda, tarlaları zorbalığa getirip ipotek altına almak da kolay bir iş değildi. Kendi arazisinin efendisiydi her köylü. Köyde yaşayan herkesin iki katlı bir evi vardı. Ayrıca ceviz, badem, elma, armut, kiraz ağaçlarıyla ve sebze bahçeleriyle çevrili, yazlık bir evi daha vardı yaylada. Hiç kimse bahçesini çiçeklerle donatmayı ihmal etmezdi. Dört bir yandan fışkıran akarsuların ne kış, ne yaz kesilirdi türküsü... Buğdayla arpa yetiştiği vakit, tarlalarımız altın yaldızlı bir denizden farksız olurdu. Bizimkiler gibi verimli, dalları ürün bolluğundan yerleri yalayan, özsuyu dolu, yusyuvarlak, simsiyah, pırıl pırıl zeytinler veren ağaca başka hiçbir yerde rastlayamazdınız: Yavaş ama sağlam bir gelir kaynağıydı zeytinyağı. Asıl incir... köylünün kemerini altınla dolduran incirdi! Sadece Aydın ilinde değil, bütün Doğu'da, Avrupa ve Amerika'da

bile ün salmıştı incirlerimiz. Kabuğu var mı, yok mu anlayamazdınız, öylesine inceydi; Anadolu'nun o canım güneşiyle ballanmışlardı.

Tanrı'nın bizlere bağışladığı bir başka nimet de, dalgalandığı vakit okyanusu andıran göllerdi. Hacısuluk İstasyonu'nda duran trenden her gün inen bir alay yolcuyla tüccar, seyyar satıcıların hemen oracıkta mangallar üzerinde kızarttıkları göl balıklarına büyük bir iştahla saldırırdı... Balık deyip de geçmeyelim, her biri iki-üç *okka* tartan balıklar! Çayırlarımıza bir ebedi bahar havası kazandırıyordu bu bolluk. Hayvanlar nasıl da besiliydi... Otlağın ortasına yayılıp da dinlenmeye koyuldukları vakit, "Var mı bana yan bakan!" diye çalım satan beyleri andırırlardı.

Kırkıca, yazları boşalıverirdi. Sadece birkaç bekçi kalırdı köyde. Bütün ahali, yayladaki yazlık evlere dağılırdı. Ancak, ekime doğru, büyük Aya Dimitri Panayırı yaklaşırken köye dönerdik. Badanaya, sonbahar temizliğine girişirdi kadınlar. Kap kacaktan başlayıp sokağa varıncaya dek, ellerine ne geçerse paklamayı âdet edinmişlerdi. Öylesine aklanırdı ki köy aniden, yollarda yürümeye kıyamazdınız! Tüm dükkânlar, kahveler, iki kiliseyle üç okulumuz ve köyün tek Türk binası olan Zaptiye Dairesi, defne ve mersin dallarından görünmez olurdu.

Küçük büyük, bütün yüzler gülerdi artık. Çünkü ürün satılmış, paracıklar keseye girmiş olurdu. Sonra da, ver elini İzmir, derdi aileler: Kış, yani süs eşyası ve çeyiz almaya yollanırlardı. Yepyeni çoraplı pantolonlar diktirirdi erkekler, takke altlığı olarak ipekten mendil satın alırlardı. Ve bir telaştır giderdi kızlarda: Pırıl pırıl atlastan giysiler dikilecek ve heyy! Kolay mı? Üç sıra fındık altınıyla bezenecek gerdanlar!

Bu arada, yeni evliliklerin gizli pazarlıkları da tamamlanmış olurdu. Aya Dimitri'de yapılırdı çünkü dü-

günler. Başlarını kaşımaya vakti kalmazdı artık papazların: Her yıl on beş-yirmi çift bekleşirdi sırada; nişanlı bir kızı çevirip de, "Düğün ne zamana?" diye sordun mu, hep aynı cevap gelirdi: "Aya Dimitri'ye nasip olursa..."

Aya Yani Yortusu'nu da büyük törenlerle kutlardık hep. Yiğitlik gösterilerinin başı çektiği bir şenlikti bu. Yakışıklı genç delikanlılar, bellerinde tabancalar ve kocaman hançerleriyle, atlarına atlar, maharetlerini gösterme yarışına girerlerdi.

Hele kirazlar iyice kızarıp da, Aya Tria Yortusu gelip dayandığında, erkek olan at üzerinde yalnız gezer miydi bakalım! Boncuk altınlıklarıyla, gerdanlıklarla süslü, hayat taşan mağrur karılarını atların terkisine alırdı yiğitler. Kendine güvenen gelsin de artık Kırkıcalılarla boy ölçüşsün bakalım!

Gece gündüz kırlarda keman, kemençe, dümbelek, santur sesleri yankılanır; ağaçların gölgesinde halk oyunları birbirini kovalardı. Rüzgârın öpücükleri, ay ışığının okşayışlarıyla hızlanan ince, zarif bedenler, gökyüzüne doğru sıçrar dururdu güneş doğuncaya dek. Ve sabahleyin iş elbiselerini giyip, çapaya el atacak vakti güçlükle bulurduk.

Hiçbir bayram geçmezdi ki sonuna kadar tadını çıkarmayalım! Noel, Yeni Yıl, Epifanya, Paskalya... Yeni evliler, Büyük Perhiz'in ilk gününü özel bir şekilde kutlarlardı: Kırda ateş yakar, kestane közleyip rakı içerek; nasıl tanışıp seviştiklerini, çöpçatanlar işe karışmadan nasıl gizlice buluştuklarını anlatırlardı birbirlerine. Bu meclislerde bekârlara yer yoktu. Evli bir erkek, karısını almadan toplantıya gelmişse, "Git de *kepeneğini* getir!" derlerdi. "Kepenek yeniyse, aramızda yerin var..."

Anadolu'nun sıcak ikliminden midir, yoksa toprağın verimli oluşundan mıdır ne, türkü söylemeye müthiş yatkındık. Türküler söyleyerek uyanırdık hep; bayramla-

ra olduğu kadar, cenaze törenlerine de türküler söyleyerek giderdik... Evlenmeye karar veren delikanlı, her şeyden önce bir ev yapmak zorundaydı; kaçınılmaz bir yükümdü bu, çünkü kız, çeyiz olarak ev getirmezdi asla. Delikanlı evin temellerini kazmaya koyulduğunda, bütün arkadaş ve komşuları kolları sıvar, ona tuğla taşır, harç kararlardı. Bütün bu işlere, tutku ve şehvet taşan türküler eşlik ederdi.

Bahçelerde de, türküsüz çalışma diye bir şey yoktu. Ekimden şubata kadar zeytin toplardık; şubat-mart arası, yoz otları ayıklama dönemiydi; nisandan temmuza tütüne verirdik olanca gücümüzü, sonra kuru üzüme, sonra incire. Ve dağlar taşlar nağmelerimizle yankılanır, inlerdi... Gündüzler yorucu, geceler boğucu olurmuş; umurumuzda değildi: Ekmek derdimiz yoktu çünkü ve ölümün dehşetiyle yüz yüze gelmemiştik henüz!

1914'e gelinceye kadar köyde adam öldürüldüğü işitilmiş şey değildi. Sadece bir kere, o da dilberin güzel gözleri için ve tanıklar önünde olmak üzere, iki delikanlı mertçe vuruşmuşlardı.

Köyün yakınında Efes Harabeleri vardı. O da umurumuzda değildi doğrusunu isterseniz. Kendi köy evlerimiz, silmesinden eşiğine kadar, eski devirden kalma süslerle doluydu zaten. Kaldı ki, bizim Kırkıca Köyü, eski kitaplarda Dağdaki Efes adıyla anılırmış ve bu da, bizim köklü bir geçmişe sahip olduğumuzu göstermekteymiş!

Bütün bunları ben, Pythagoras Larios adında Sisamlı bir öğretmenden öğrendim. Yeni gelmişti köye, eski eser delisiydi. Artemis Tapınağı'nda, tiyatroda, Bizanslılardan kalma kalede, Zulüm Kapısı'nda, sabah demez, akşam demez dolanır dururdu garip.

Bizim eşeği seçmişti gezintileri için, ama babamın hiç güveni yoktu adama.

"Yürü bakalım sen de şunun ardı sıra. Aklı bir karış

havada herifin, hayvanı kaybedecek olursa, acısı bizim keseye çöker. Dediklerine göre, hayalperestin biri... Belirli zamanlarda, güneş doğarken, batarken, ay çıkınca falan, tek başına konuşmaya başlarmış bu! Söylediği şeyler de ne Rumcaya, ne Türkçeye benzemez diyorlar..."

Sonunda bir gün, o acayip dili konuşurken ben de gördüm öğretmeni ve sordum:

"Necedir bu konuştuğun öğretmen efendi?"

"Eski Yunanca," dedi bir kahkaha atarak. "Sizin bir doktorunuz var ya hani, onun adı nedir biliyor musun?"

"İlahi öğretmen efendi! Doktorun adını bilmez olur muyum hiç! Homeros onun adı..."

"Aferin sana! İşte benim bu konuştuğum da, Homeros'un dili..."

Ve bizim buralı olduğunu söylediği Homeros'la başlayan uzun ve can sıkıcı bir ad yağmuruna tuttu beni, *sonra da Eski ve Yeni* Efes Harabeleri'ni gezdirmeye koyuldu. Bu hiç işitilmedik şeyleri kulağımı dört açıp dinledim günler boyunca ve tabii, tıpkı *Pater Noster* gibi ezberledim. Öğretmenin dediğine bakılırsa, bir vakitler ihtişamıyla bütün dünyanın gözlerini kamaştıran Efes kenti, Atina Kralı Kodros'un oğlu Androklos tarafından kurulmuştu... ama bu o kadar da kesin değildi; çünkü buraya ilk gelenlerin, Sisam'da isyan edip de sahiplerinden kaçan bin köle olması da mümkündü. İşin gerçeği bir yana, benim hoşuma giden bu ikinci öyküydü, kardeşim Yorgi'yle el ele verip harabeler arasında yabani güvercin avlamaya her çıkışımızda o bin yiğit kölenin önümde canlandığını görür gibi olurdum.

Bizans'tan kalma harabelerde de gezinirdik öğretmenle; gerek bu topraklara ilk olarak ayak basan Bizans İmparatorları, gerekse burada Hıristiyanlığı yaymaya başlayan havari Aziz Paulus hakkında, bana bir alay hikâye anlatmıştı. Ama ondan öğrendiklerim arasında beni asıl

etkileyen, "yedi" rakamı üzerine söyledikleri olmuştur: Artemis Tapınağı, dünyanın yedi harikasından biriydi; Bizans'tan kalma Aya Yani Kilisesi, Apokalips'in yedi yıldızından biri ve bir gün aniden bastıran bir sağanaktan korunmak üzere sığındığımız mağaranın ismi de "Yedi Uyurlar Mağarası" idi! Öğretmenle dolaşmaya başladıktan sonra, beni saran öğrenme susuzluğu, katiyen hoşuna gitmedi babamın, tarlayı bırakıp da "Gutenberg" mi olacaktım yani? Pitagoras'a bu adı takmıştı çocuklar; çünkü okulda derslerini yapmadıkları vakit öğretmen kocaman anahtarıyla kafalarına vurarak, "Sizlere bakınca insanın Gutenberg'in hiç doğmadığına inanası geliyor," diye söylenirdi.

Buna karşılık, Avrupalılar, Amerikalılar, kendilerine özgü giysileri ve konuşma tarzlarıyla Eski ve Yeni Efes'te dolanmaya başladığı ve onların ardından da Yunan bilginleri akın etmeye koyulduğu vakit, başta babam olmak üzere Kırkıcalıların kibrinden yanlarına varılmazdı.

Memleketimiz, başka yere benzemeyen, apayrı bir memleketti, evet! "Zamanı geliyor..." derdi papazlar. "Taş kesilen kral yeniden canlanacaktır..." Ve ovamızda dağlarımızı Yunanistan'la birleşmiş görmek özlemi uyanırdı içimizde.

Köyümüzde hiç Türk olmadığı ve bazen kendi aramızda bile Türkçe konuştuğumuz halde, Yunanistan sevgisi yüreğimizde sönmez bir ateş gibi yanardı... Kireçli, Havuzlu, Balacık gibi civar köylerde oturan Türklerden hep itibar görürdük; zeki ve çalışkandık onların gözünde. Bu fikirlerini değiştirmelerine de katiyen fırsat vermezdik, ne yalan söylemeli... Tatlı dil, güler yüz, sırası gelince uygun bir "bahşiş"le çantada keklik haline getirirdik onları. Her gün, dağlardan akın akın Türk köylüleri inerdi pazarımıza. Odun, kömür, kümes hayvanı, kay-

mak, yumurta, peynir, sözün kısası, Anadolu'nun zenginliğini yapan ne varsa satar; ihtiyaçlarını bizim dükkânlardan alıp akşama dönerlerdi. Kimisi dostlarının evinde misafir kalırdı; bizimle birlikte yer, bizimle birlikte yatarlardı. Türk köylülerine kocabaş hayvan, at ya da süt almaya gittikleri zaman bizimkiler de oradaki dostlarının evinde ağırlanırdı. Ve, dağ yollarında karşılaştığımız vakit kocaman *selamünaleykümler* çekerdik karşılıklı, "Sabahlarınız *hayırlı olsun!*" derdik.

Aya Dimitri Panayırı'nda köy çok uzaklardan gelen Türklerle, Kirlicelilerle dolup taşardı. İşten ve güneşten kavrulmuş, uzun boylu, iriyarı adamlardı bunlar; bir karış toprağa hasret yarıcılardı. Büyük arazi sahibi beyler tarafından diri diri derileri yüzülür, adeta kanları emilirdi. Bütün yıl boyunca çektikleri açlıktan bir deri bir kemik kalmış sırtlarında, üst üste yüz kere yamanmış giysilerle gelip elden düşme eşyalar, giyilmekten rengi atmış gömlekler alırlardı.

Hayatlarını boş yere heba ettiklerini anladıkları zaman kurtulmaya karar verdiler. Bilek kuvvetlerini kiraladılar köy köy dolaşıp. Her biri bu traktör kadar iş görüyordu, inanmazsınız: İki kazma bir tekmeyle dağ gibi meşeleri, servileri, çamları kökleyip devirirlerdi. Kayalık ve koruluklarla dolu otuz-kırk dönümlük arazi verirdiniz ellerine, size ekime hazır verimli bir tarla teslim ederlerdi. Rumlar bu tarlaları bir-iki yıl işledikten sonra, fazla zahmet çekmeden üstlerine tapulatırlardı.

Benim babam, komşularının hasetten dönmüş gözleri önünde, Kirliceliler sayesinde mülk sahibi olmuştu. Onlar tarla açadursun, kendisi tüfeğini sırtlayıp bıçaklarını alır ve bir ay süresince avlanmaya giderdi. Vurduğu domuzları sata sata kesesini doldurur ve Türklerin gündeliğini ödemeye dönerdi.

Bizim bayramlarımızla birlikte, Türklerin de keyfi

yerine gelirdi. Onlar için tıka basa yemek fırsatıydı bu. Ve her Rum ailesi pişirip hazırladığı en güzel yemekleri onlara ikram ederdi... Yeni Yıl günü Kirliceliler çeşmelerin başında toplanırlardı. Kadınlar o gün, ellerinde cevizli tatlılar, şambabalar, helvalarla dolu tepsilerle giderlerdi su almaya... Büyük Perhiz'in ilk günü oruç başlayıp da kadınlar, yasak bir yiyecek kokusu bile kalmasın diye tencereleri temizlemeye koyulduğunda; bir büyük sevinçtir sarardı Türkleri: Tepsi tepsi peynirli poğaçalar, yumurtalı börekler, makarnalar, tatlılar yağardı onlara doğru. Yüzlerinde mutlu bir gülümseyiş, selam dağıtırlardı kadınlara, kızlara:

"*Çok senelere abla, ablacığım!*"

İçlerinden bazıları da, hastalıkları geçsin ve uzun dönüş yolculuğu boyunca kazadan beladan esirgesinler diye, Aya Yorgi'nin gümüşten ikonası önünde gizlice diz çöküp duaya dururlardı.

Nisanda Aya Yorgi Yortusu'nda ücretlerini alıp dönerlerdi köylerine. Rumlarla vedalaşırken gözleri dolardı hep:

"Hakkını helal et usta..."

"Helal olsun," derdi bizimkiler de... Alnınızın teriyle kazandınız. Güle güle gidin hadi. *Uğur ola!*"

II

Babam, kara cümleyi söktüğümü, okuma yazmayı da az çok becerdiğimi gördüğü vakit beni çağırmış ve "Elbiselerini hazırla bakalım Manoli," demişti. "Seni bugünlerde İzmir'e yollayacağım. Tüccarların, kuru üzüm toptancılarının yanında çalışıp iş öğrenmeni istiyorum."

İlk kez olarak, beni büyük adam yerine koyup konuşuyordu, birden cesaretlendim:

"Ne emredersen onu yaparım baba. Yalnız bilmeni istiyorum ki, ben öğrenim görme arzusundayım. Hani çok susadığın vakitler, serin bir su içip de şöyle bir oh çekersin ya, her yeni öğrendiğim şeyde, işte ben de öyle bir oh çekiyorum..."

"Hımm," diye homurdandı kendi kendine.

Bunun ne demeye geldiğini pek anlayamadım ama, ertesi gün, dağdaki tarladan eve dönerken yamaçta durdu, bir süre baktı ovaya ve şunları söyledi:

"Elimizin altında işlenecek böylesine verimli bir toprak varken öğrenim görüp de ne yapacakmışsın? Hoca mı olacaksın, papaz mı? Ticaret işlemlerini bilen, şehir piyasasını tanıyan birisine ihtiyacım var benim. Bütün kazancımızı tüccar denilen bu beleşçi takımı cebine indiriyor, bak! Bu iş için de seni seçtim, çünkü açıkgözsün. İşte bu kadar..."

Ertesi pazar sabahı şafakta, babam işleri için Aydın'a gider gitmez, Şevket'i bulmak üzere dağın yolunu tuttum. Unutulmaz bir dostlukla bağlıydım bu küçük çobana. Paskalya tatili gelip çattı mı, koyunlarımızı otlatmaya ben de dağa çıkardım. Şevket'le buluşurduk ve kendimizi oyuna verirdik. Henüz insan ayağı değmemiş mağaralar bulur, ırmaklarda yüzerdik. Fırtına çıkıp da yağmur ağaçları dövmeye koyulduğunda, göğsümüz bağrımız açık, koşuştururduk ormanda. Garip bir sevincin sarhoşluğu kamçılardı bizi. İliklerimize kadar sırılsıklam, sürülerimizi barındırıp yemek pişirdiğimiz mağaraya sığınırdık sonunda. Ve işte o zaman Şevket'in hayal gücünü alır, hamurdan simit yapar gibi yoğurmaya başlardım. Mübarek cumartesi akşamları, Kırkıca'ya getirirdim Şevket'i. Geceleyin küçük mumların yıldızlar misali yanıp söndüğünü görmekten, çan seslerinin ahenkli

çağrısında "Hazreti İsa dirilirdi!" çığlıklarını işitmekten, kestane fişeği patlatmaktan, annemin elceğizinden çıkmış salçalı piliçle, buram buram tüten çorbayı bizimle birlikte yemekten büyük bir sevinç duyardı.

Şevket'in bana karşı beslediği güven, bir olaydan sonra daha da pekişerek arttı. Çoğu Türk köyleri gibi, onun köyü de alabildiğine geriydi; doktorun ve öğretmenin ne olduğunu bile bilmezdi zavallılar. Birisi hastalandığı vakit, yakınları civar kasabadaki şöhretli bir *müezzine* danışmak için üç saat yol tepmek zorundaydılar.

"Nasıl düzelecek bizim bu hasta, *Müezzin Efendi?*"

Ve *Müezzin Efendi*, Kuran'ın üzerine eğilir, derin derin düşünmeye koyulurdu. Tarif edilen hastalık cinsine göre bir şeyler karalardı bir kâğıt parçasına; parasını alır, kâğıdı verirdi. Ve adamcağız, elinde beş-altı kere katlanmış kâğıt parçası, köyüne döner; hastasına bir güzel yuttururdu o kâğıdı...

Bir keresinde Şevket'in babası çok ağır hastalanmış, gelip kendisi söyledi bana:

"Babam ölüp gidecek galiba... Müezzinin kâğıtları fayda vermiyor, günden güne eriyor adam."

"Neden bizim köye getirmiyorsun babanı? Bizim orada çok iyi bir hekim var; müşterilerine kâğıt yerine şurup veriyor, hap veriyor, merhem veriyor. Bu verdiği şeyleri de mektebinde okumuş bir eczacı hazırlıyor üstelik!"

Önce şaşırdı Şevket, sonra inandı; inanır inanmaz da bir günah işlemekten korktu. Ama, gene de ertesi günü sabah erkenden getirdi babasını. Kendinde değildi adam, genişçe bir tahtanın üzerine uzatmışlardı. Bizimkiler tarafından dostça karşılandılar. Hemen bir yatak hazırlandı evde, sonra doktor çağrıldı. Bakım ve ilaç sayesinde çok geçmeden kendine geldi hasta, gözlerini açtı. Sekiz gün sonra da tamamıyla düzelmiş, merkebine binip köyünün yolunu tutmuş bulunuyordu. Köylüler, öldü sandıkları

adamın sapasağlam döndüğünü görünce, ağızları bir karış açık sormuşlardı:

"Hangi hamurdan yoğrulmuş bu Rumlar? Allahları hep böyle açıkgöz mü yaratır bunları?"

Şevket birkaç gün sonra gene geldi Kırkıca'ya. Bize bal ve peynir getirmişti teşekkür makamında. Bir ara beni köşeye çekti; düğüm üzerine düğüm atılmış mendilinden belki bin kere katlanmış dört kuruşluk bir banknot çıkardı, ürkerek sıkıştırdı elime ve fısıldadı:

"*Bana bir mum yak.* Belki Allahlarımız da bizim gibi arkadaş olurlar..."

İşte, şimdi dağa tırmanırken bütün bunları ve birlikte geçirdiğimiz daha nice hoş zamanı hatırlıyordum acı acı. Hep konakladığı yere yaklaştığımda, parmaklarımı çatallayıp bir ıslık çaldım. Aynı ıslık sesi yukarıdan yanıt vermişti hemen: Şevket beni tanımıştı. Bir an sonra da, elinde sevinçle salladığı değneğiyle bir dağkeçisi gibi kayadan kayaya atlayarak koştuğunu gördüm.

Daha soluk alıp selam vermesine fırsat vermeden yapıştırdım haberi:

"Gidiyorum Şevket! Babam İzmir'e gönderiyor beni..."

Değneği elinden düşmüş, bembeyaz olmuştu rengi. Yatıştırmaya çalıştım onu.

"Akıllı ve açıkgöz bir çocuk olduğumu söylüyor babam. İşte bunun için de ticaret öğrenmeliymişim, tacir olmalıymışım..."

"Tacir mi? Ne demek tacir?"

"Yani... tacir olunca... başkaları senin malını çalacağına, sen onların malını çalıyorsun."

"Ama senin baban namuslu adamdır, nasıl oluyor da oğlu için böyle namussuz bir iş seçiyor?"

"Yanlış anladın Şevket... Beni hırsız yapıp hapse attırmak değil tabii babamın muradı! Nasıl desem... Hani

Avrupalılar gibi giyinmiş adamlar var ya, şehirden kalkıp bizim köylere geliyorlar ve toptan satın alıp gidiyorlar ürünümüzü. İşte o adamlar hep tacir. Yani tüccar... Bizden kuru üzümü, inciri, zeytini, tütünü ucuza alıp şehirde pahalıya satıyorlar... ve böylelikle kolayca zengin oluyorlar, anlıyor musun?"

Bu çocuksu konuşmayı kim bilir kaç kere hatırlamışımdır hayatım boyunca!

Bir yıl daha köyde kalmamı istiyordu annem. Tesadüf sayesinde bu arzusu gerçekleşti: Komşu köylerden birine, Belevi'ye çalışmaya gittim. Molla Efendi'nin çiftliği vardı orada. Oğullarına miras kalmıştı şimdi. Hüseyin ve Ali Beyler vur patlasın, çal oynasın yaşamayı seven, cömert, çalışmaktan olduğu kadar, siyasetten de hazzetmeyen kişilerdi.

Anesti isimli, alabildiğine kurnaz bir Rum almışlardı vekilharç olarak: "Fakir ve muhtaç Rumları topla, burada çalıştır," demişlerdi. "Tuttuğunu altın eder onlar." Anesti'nin de istediği buydu zaten. Yetkiyi eline alınca Kırkıca'ya gelmiş, muhtaç çiftçilerin arasından en iyilerini seçmişti. Toprağı ekip biçen, masarayla uğraşan, ağıllara bakan, odunu yaran, peynir yapan... hep bunlardı. Binde bir gelirdi beyler çiftliğe. Her defasında bir alay çalgıcıyla fahişe getirirler, babadan kalma konağı açıp işrete koyulur ve bir hafta ayılmazlardı. Anesti'nin uzattığı hesap defterlerini öylesine imzalayıp terk ederlerdi çiftliği. Ali Bey'in dikkatini çekmiş bir gün, "*Bre* Anesti," demiş... "Bu sütun dolusu hesapları tek başına mı tutuyorsun sen?"

"Tek başıma efendim."

"Peki be avanak, neden yanına bir yardımcı alıp da işini hafifletmiyorsun? Hem belki farkında olmadan yanlış yapıyorsundur da, öteki düzeltir..."

Beyin bu sözlerinde gizli bir ima sezen Anesti, hemen pirelenmiş ve Kırkıca'ya gelip babamı bulmuştu.

"Senin Manoli'nin hesap işlerinden anladığını söylüyorlar Dimitros. Onu Belevi'ye yolla da bana biraz yardım etsin, senin de cebine fazladan birkaç kuruş girmiş olur, fena mı? Ali Bey bu yıl çiftlikte kalacağını söylüyor, defterlerin kız gibi olması lazım..."

Babamın, o sıralarda paraya müthiş ihtiyacı vardı, kuru üzüm alımında oyun etmişti tüccarlar. Teklifi uygun karşıladı. Böylece ben de, dört bir yanı ormanlarla çevrili, cömert topraklı, yemyeşil Belevi'de buldum kendimi.

İlk zamanlar ağzından bal akıyordu Anesti'nin. Ama beyden yana rahatlar rahatlamaz değişti. Beni haddinden fazla zeki buluyor ve çevirdiği dolapları anlamamdan korkuyordu herhalde. Aslında haklıydı, çünkü iğreniyordum tutumundan: İşçilerin ücretini çalıyor, yiyeceğimizi kısıyor ve bir hiç için, sözgelimi, su dökmeye gittiler ya da arklardan birine fazla su akıttılar diye akıl almaz cezalar kesiyordu. Zengin olmayı koymuştu kafasına sözün kısası, aynı zamanda da patronlarının servetini bir kat daha artırmayı!

O kadar ki, bir akşam, ihtiyar Stefani kendini tutamayıp, "Ayağını denk al Anesti," dedi. "Çok günah yükleniyorsun sırtına, Tanrı bunu senin yanına komaz..."

Ertesi gün cumartesiydi, Anesti ihtiyara haftalığını ödedikten sonra ona yol verdi. Sebebini soran çiftlik sahibine de bir yalan kıvırdı hiç sıkılmadan:

"Sabah akşam sarhoş, bey! Üstelik de ihtiyar, eli ayağı titriyor. Çalışıp yediği nimeti hak etmiyor ki, alıkoyayım..."

Ama genç bir çocuğa bundan da kötüsünü yaptı Anesti. Çiftlikte ilk haftamdı. Kuyumcu Köyü'nden üç

çocuk vardı yanımızda çalışan... Canlarını çıkarıyordu gün boyunca ve ücret olarak da topu topu günde bir tabak yemek veriyordu... Zenciler yaşardı Kuyumcu'da. Eskiden köleymiş bunlar, sonra hükümet tarafından azat edilmişler ve kendilerine bir kulübe yapmaya yetecek kadar toprak verilmiş. Bir soğan tohumu ekecek arazileri bile yoktu zavallıların; buna karşılık, pırıl pırıl bir gülümseyişleri vardı. Bembeyaz ve düzgün dişlerini gözler önüne seren bir gülümseyişleri...

Söğüt dallarıyla örülmüş ince çubuklardan kuruluydu kulübeleri ve tezekle sıvanmıştı. Gece gündüz eski sahipleri için ter döken bu adamlar, azat oluşlarını Tanrı'nın kendilerine laneti olarak görmekteydiler: Kurtulmuşlardı da ne kazanmışlardı sanki! Gene aynı şekilde bitap düşüyorlardı her gün, üstelik şimdi bir de iş bulma kaygısı vardı cabadan, çoluk çocuğu aç bırakmama kaygısı vardı.

İşte bunlardan biri, tatlı ve ürkek yüzlü bir delikanlı, hırsızlığa başvurmak zorunda kalmıştı. Hem de Anesti'nin burnunun dibinde... Mısır tarlasında çalışırken arada bir küçük bir başağı çitin arka tarafına atıyor; akşam o bir kucak yükü sırtlayıp hasta yatan annesi ve orada burada dilenen genç kardeşleri yesin diye evine götürüyordu. Yakalandı tabii sonunda. Anesti, çocuğu bir çınara tepesi aşağı bağlattı; ibret olsun diye de öylesine dövdü ki, akşam evine döner dönmez uyuyan çocuk, bir daha uyanmadı. "Oldu bir yanlışlık!" dedi, Türk beyler de olayı öğrenince, affettiler Anesti'yi.

Derken Belevi'de hayat birdenbire değişti: Artemisa isimli küçük bir işçi kıza deli gibi vurulmuştu Ali Bey, çiftlikten ayrılmıyor ve kızın hoşuna gitmek için elinden geleni ardına koymuyordu... Kız beğenir kaygısıyla bize verilen yemekleri az bulmaya ve Anesti'ye durmadan çıkışmaya başlamıştı:

"Ulan hergele, sen bu insanları; karınları bir güzel doyurmak şartıyla işe almadın mı? Neden her Allah'ın günü bulgurla fasulye sürüyorsun önlerine? Et de vereceksin anladın mı? İyice doyacaklar, en ufak bir şikâyet işitmeyeceğim!"

Gözleriyle genç kızı okşamaktaydı bunları söylerken. Ve nasıl güzel bir yaratıktı Artemisa yarabbi! İnsana süzük süzük bakan iri gözler, ayak bileklerine kadar uzanan saçlar, buğday rengi ince ve biçimli bir vücut... Çabucak anladı beyin kendisine vurgun olduğunu ve müthiş ürktü. Ama işten ayrılmaya karar veremiyordu bir türlü. Desteğe ihtiyacı vardı babasının, on bir boğaz kızcağızın eline bakıyordu! Kaldı ki bey, en ufak bir kabalık yapmadan dönüp duruyordu kızın çevresinde. Kahvesini hazırlatıyor, elbiselerini ütületiyordu, o kadar; kılına dokunmuyordu kızın. Türk yüksek tabakasına mensup hanımlardan tutun da, köylüler ürünü sattığı vakit köylerde kol gezen zavallı şarkıcı kızlara varıncaya değin sayısız kadınla ülfet etmiş olan Ali Bey, şimdi bu küçücük kızın karşısında tecrübesiz bir mektepli olup çıkmıştı...

"Gizli bir dert var efendimizin içini durmadan kemiren... Sabaha kadar kemençe çalıyor. Konağa kadın ayağı dokunmaz oldu. Boğalar gibi böğürüyor tek başına..."

Hizmetine bakan asker işte böyle diyordu.

Herkes her şeyi görüp işitmekteydi aslında; ama işlerini kaybetmekten korktukları için, hiçbiri ağzını açıp tek kelime söylemiyordu. Sadece kadınlar, gizliden gizliye dedikoduya başlamışlardı:

"Felaket çökmekte gecikmez kardeş, görürsün! Dininden dönüp de Müslüman olan Hıristiyanın günahı, en büyük günahtır..."

Bir gün, Artemisa'nın orada bulunmadığı ve köylülerin çınar ağaçları altında dinlendiği bir öğle üzeri, Ka-

tinio, şeytani bir buluşla, "kocasını bırakıp bir zaptiye subayıyla gittiği için, her iki kenarı da keskin bir bıçakla öldürülmesi şart olan" Eli'nin türküsünü okumaya koyuldu. Herkes bıyık altından gülüyordu türküyü dinlerken. İçlerinden sadece "Yekçesim" diye adlandırdığımız tek gözlü ihtiyar Parliyarena, gençlere şöyle bir gözdağı vermek için yanıp tutuşmaktaydı ve türküyü fırsat bilip, "Tanrı'nın emrini unutarak iki çocuklu bir Türk'e, Nizam'ın dul karısına âşık olduğu için çok ağır cezalara uğrayan" Teodoros Delimanoli'nin hikâyesini anlatmaya başladı...

"Ah, ah," dedi sözümona acıklı bir sesle... "Delimanoli'yi bir o vakitler, bir şimdi gören bilir günahının cezasını ne biçim çektiğini! Delikanlılık çağındayken, kadınlar onun şöyle bir at üzerinde geçişini seyretmek için bile Cehennem'de yanmaya razı olurlardı. Ya peki neden düştü o kötü aşk yoluna? Değirmen kurmak için dağa, Tira'nın yanındaki o Türk köyüne gitmişti, lanet olsun! İşte orada tanıdı zaptiyenin dul karısını ve orada aklı başından uçtu... O lanetli kadın da sevdi bizim delikanlımızı, iki erkek çocuğuna rağmen, kudurmuş gibi sevdi! Gece gündüz Delimanoli'nin değirmeninden çıkmaz olmuştu. Sonunda değirmen taşları sürtünmez olup, onlar başladı birbirlerine sürtünmeye kumrular gibi... Ama tıpkı servet gibi, aşkı da uzun süre gizlemenin mümkünü yoktur... 'Hadi,' dedi kadın günün birinde... 'bu aşk bizim hayatımıza mal olacak. Hadi gidelim bu diyardan...' Delimanoli de onun aklına uyup Pire'nin yolunu tuttu, orada onu vaftiz ettirdi, Tanrı saklasın! Angeliki oldu kadının adı ve evlendiler. Kırkıca'ya dönüp yerleştiler sonra da. İkisi erkek, ikisi kız, dört çocukları doğdu... Ama Tanrı unutmaz! İlk erkek çocukları büyüyüp de annesinin kendi köyü hakkında anlattıklarını işitince, adeta büyülendi ve Tira'ya gitti yerleşmek için.

Değirmeni kiralayıp çalışmaya koyuldu. Sonra ne oldu bilir misiniz? Aradan bir ay geçmemişti ki, tam yüreğine saplanmış bir bıçak darbesiyle odasında ölü buldular oğlanı!"

Bir an sustu İzmirli ihtiyar Parliyarena, sonra karşısındaki genç kızları tek gözüyle birer birer süzüp ekledi:

"Böyle hikâyeleri sadece kan temizler... sadece kan! Artemisa'ya söyleyeceğim bunu, ayağını denk alsın!"

Parliyarena'nın bu tehdidi üzerine, Artemisa için bayağı korku duydum ama, gidip de kendisine söylemek cesaretini bulamadım bir türlü kendimde. Parliyarena da söylemedi üstelik, hiç kimse söyleyemedi. Beyi yumuşatan, iyi yürekli ve cömert kılan bu aşk, aslında herkesin işine geliyordu.

Bir pazar akşamı, Kırkıca'dan çiftliğe dönerken, Belevi ormanında Artemisa ile beyi sarmaş dolaş bir halde gördüm. Kan tepeme sıçradı birden, o güne kadar hiç bilmediğim duyumlar sardı bedenimi. Hemen oradan uzaklaştığım halde, ayaklarımın ucuna basa basa dönüp, görülüp sırtıma bir kurşun yemek pahasına, bir daha baktım. Ve o gece sabaha kadar gözümü kırpmadım, sıtma tutmuşçasına, sayıklayarak kıvrandım durdum. Her titreyişten sonra da, ben de bir büyük günah işlemişim gibi ağlıyordum...

Bu olay, Anesti'nin tutumunu daha da haksız ve iğrenç gösterdi bana ve kendiliğimden gidip çiftlikten ayrılmak istediğimi bildirdim ona.

Böyle maceralara pek ender rastlanırdı bizde. Ve bu yola sapanlar, ister Ali Bey gibi Türk ister Delimanoli gibi Rum olsun, önünde durulmaz bir aşka düşmüş demekti. Çevremizdeki bütün Türk köylerinde buna benzer bir hikâye daha vardı aslında. Kuyumcu'da, Zencilerin yaşadığı köy gibi.

Kuyumcu Zencileri, bizim köyle pek iyi geçinirdi.

Aramızdan da en çok, benim amcalarımdan çobanbaşı Votanoğlu'na itibar ederlerdi. Adını bile yazmaktan aciz olan amcam, dünyanın en büyük bilginiydi onların gözünde... Nitekim, günlerden bir gün, Kuyumculu Yusuf deli gibi koşup gelmiş kendisine:

"Aman çobanbaşı," demiş, "söyle bana... Bir kara koçla çiftleşen kara koyundan ak bir kuzu doğar mı?"

Amcam, kafasını kaşıyıp uzun düşüncelere daldıktan sonra, "Doğar Yusuf," diye cevap vermiş, "pekâlâ doğar. Kara koçun veya ki kara koyunun ruhu ak paksa, çocukları kimi ak, kimi kara doğar..."

Aslında, biliyormuş amcam, emrindeki çobanlardan Vuzyo'nun koyunları sulamak için ırmağa her inişinde, Yusuf'un genç karısı Fatma'yla buluştuğunu... Yusuf, amcamın sözlerine iyice kanmamış olsa gerek ki, yeniden sormuş:

"Güzel ama arkadaş, nasıl olur da siyah bir şeyin ruhu bembeyaz olur?"

"Evet tuhaftır, Yusuf oğlum," demiş amcam. "Tuhaf olmasına tuhaftır amma, kitaplarda yazılıdır. Ve kitaplar aldanmaz. Ruhlar, bir vücuttan bir vücuda aktarma ederken, derinin rengini hesaba katmazlarmış. Demek ki nadiren, beyazların ruhunun siyahlara, siyahların ruhunun da beyazlara geçeceği tutuyor..."

Yusuf deliye dönmüş sevinçten, sarılıp ellerini öpmüş amcamın:

"Aman arkadaş," demiş, "büyük bir cinayet işlemekten kurtardın beni: Karımın gebe kaldığını görünce, Allah bize lütufta bulunuyor, diye düşünmüştüm; ama bembeyaz bir oğlan çocuğu doğurduğunu görünce de, aklım başımdan gitti doğrusunu istersen, ne yapacağımı şaşırdım kaldım..."

Böylelikle kara koç, ak ruhlu kara koyunun koynuna yollanırken, Vuzyo da köyün ihtiyar heyetinin huzuruna

yollanıyor ve bir daha dönmemek üzere memleketi terk etmek emrini alıyordu...

III

İzmir'e ilk kez olarak 1910 yılının Eylül ayında girdim. Koca kentin ortasında, kendimi tek başıma bulduğum vakit nasıl korktuğumu dün gibi hatırlıyorum. Ne merhaba diyebileceğim bir kimse vardı, ne de bana hoş geldin diyebilecek birisi... Kökünden kopmuş bir ağaç gibi duyuyordum kendimi.

İçinde, annemin doldurduğu yedek giysilerle yiyecekler bulunan, at kılından örme zembili bir hana bırakıp, yanında çalışacağım kuru üzüm tüccarını aramaya yollandım. Elimde adres; ayaklarımda, bana bir cehennem azabı veren ilk kunduralarım ve üstümde, ince uzun bacaklarıma çok kısa gelen Avrupai bir pantolon... ürkek, şaşkın ve beceriksiz, yürüyordum. Gene de gurur duyuyordum bu yeni kılıktan ve ikide bir, parmaklarımın ucuyla fiskeleyerek ayakkabılarımın tozunu almak için durup eğiliyor; bir yandan da, hem nerede bulunduğumu, hem de yoldan geçenlerin bana dikkat edip etmediklerini anlamak amacıyla, çevreye gizli bakışlar atıyordum.

Rıhtıma gelince, her şeyi unuttum. Yepyeni ve dayanılmaz bir tatlılık kapladı içimi. Nereye bakacağımı, ilkin hangi hazzı duyacağımı şaşırmış gitmiştim... Denize mi? Hiç batmadan suyu yarıp giden ufacık Hamidiye vapurlarına mı? Kafesli balkonları esrar dolu kocaman mermer binalara mı? Kaldırım döşeli caddede, ahenkli bir gürültüyle uzaklaşan arabalara mı? Atlı tramvaylara

mı yoksa? Yoksa hiç çalışmıyormuşçasına bir bayram havası içinde kulüplere ve kahvelere girip çıkan şu neşeli, gürültücü, kaygısız insanlara mı?

Mendireğin üzerinde durmuşum, sokmuşum ellerimi cebime, büyülenmiş gibi kalakalmışım bir an... Dalgalar kalkıp iniyor, kocaman kaldırım taşlarını yıkıyorlar. Bu ne hoş koku böyle! İskeleleri tutan demir kirişlerin üzerine milyonlarca istiridye yapışmış salkımlar halinde. İngiliz İskelesi, Yeni İskele, Uzun İskele... Kocaman limanın işleyen elleri bunlar: Yükleme, tahliye buradan yapılıyor... Buradan gidiyor Anadolu'nun mübarek yemişleri yabancı diyarlara ve yabancıların altını buradan içeri giriyor. "Altın Post hikâyesini bilir misin Emmanuel?"[1] O gün cevap vermedim sana öğretmenim, ama şimdi anlıyorum bunu niçin sorduğunu. Bana anlatmış olduğun bütün o hikâyeler yavaş yavaş gerçeklik kazanıyor. Ve o hikâyelerle birlikte, köy çalgıcısı Hristo'nun İzmir hakkındaki masalları da oynaşıyor işte gözlerimin önünde. Panayırlarda kemençe çalıp türkü söyleyerek anlatırdı o masalları ve çocuk yüreklerimizi derin bir özlem bürürdü: "İzmir'i bir görsem!"

Üzerleri çiviler ve parmaklıklarla süslü, kalın ahşap kapılı galerilerde dolaşıyordum oradan oraya. Akşamları kapıları kapatıyorlar. Bugün galeri delikleri olan bu dehlizlerde bir vakitler şövalyelerle maceracılar yaşarmış. Franklar, Venedikliler, Cenevizliler, Maltalılar... Hristo'nun deyişiyle İzmir'de "karaya oturan" bu üstatlar, Frank-

1. Yunan mitolojisinde, Mingai Kralı Athamas'ın çocukları Phryksos ile Helle'yi sırtına alıp Yunanistan'dan Karadeniz'deki Kolkhis ülkesine kaçıran kanatlı koçun pöstekisi. Helle, Boğazlar'ı geçerken denize düştükten sonra Phryksos tek başına Kolkhis'e varır ve kendisini iyi karşılayan Zeus'a, kurban ettiği koçun altından postunu verir. Aietes de postu Tanrı Ares'e adanmış bir korulukta saklar. Bugün Altın Post, elde edilmesi güç, sınırsız bir hazinenin simgesidir. (Ç.N.)

Hangarları yapmışlardı. Sayısız taş duvarlarla payandalanan bu dehlizlerde, hazinelerini gizliyorlardı. İpekliler giyinip elmaslar takınmış beylerle hanımların ayağı yere değmezdi, derdi Hristo. Kölelerin omuzlarında taşıdığı üzeri örtülü koltuklarda seyahat ederlermiş ve vakit akşamsa bir hizmetkâr elinde bir fenerle aydınlatırmış yollarını...

Homeros'un, Sponti'nin, Tenekidis'in, Spartalis'in, Anastağa'nın, Rum Kulübü'nün, Alyotis'in, Yusuf'un, Amaltis'indi artık bu galeriler; Avrupalıların olmaktan çıkmıştı.

Rum unsuru, bütün İzmir'de olduğu gibi, buraya da damgasını vurmuştu. Herkes Rumca konuşuyordu burada: Türklerle Şarklılar, Yahudilerle Ermeniler bile... Avrupalıların mahallesinde, Comptoir, Louvre, Bon Marché, Paradis des dames gibi hiç anlamadığım adlar taşıyan büyük mağazalar vardı. Ve kadın şapkalarına takılan cennet kuşu tüylerinden tutun da mini minnacık iskarpinlere kadar, ne ararsanız bulunurdu bu mağazalarda! Oradan doğruca Aya Fotini Kilisesi'ne gittim, küçük bir mum yaktım annemin tembihine uyarak, sonra mermer çan kulesini seyre koyuldum. Yirmi metre yüksekliğinde dört katlı bir kuleydi bu. Üzerinde, Hazreti İsa'yı kuyu başında Samiriyeli kadınla konuşurken tasvir eden bir kabartma vardı. Rus grandüklerinin hediyesi olan çanlara baktım ve kubbenin tepesindeki, güneşte pırıl pırıl parıldayan altın yaldızlı haça. Reayanın tesellisi ve desteğiydi bu haç; yüksekliği, Hisar Camii'nin minaresi üzerindeki hilalden fazlaydı ve reayanın göğsü kabarıyordu bundan ötürü.

Aya Fotini'nin hemen yanındaki Evanjelik Mektebi'ni de gördüm tabii. Bir zamanlar en büyük düşüm orada okumaktı; öğretmenim Pythagoras da beni teşvik ederdi durmadan. Ve babam, bu yüzden tersleyip geç-

mişti bir gün adamcağızı, "Kusura bakma bay öğretmen," demişti. "Ben oğlumun tembelin biri olup çıkmasını istemem. Köylüyüz biz, el emeğine ihtiyacımız var..."

Aya Fotini'nin çanı on ikiyi vurduğunda, birden aklım başıma geldi: Ne çabuk öğlen olmuştu! Hemen fırlayıp işe koşmam gerekiyordu aslında. Ama hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığımı düşündüm birden ve delice bir sevinç kapladı içimi. Karıştım pazarı dolduran kalabalığa, yeşilli kırmızılı şerbetler içtim. Buz gibi kekik suyu! Anamın usulcacık cebime koymuş olduğu kuruşları zevkle savuruyordum. Sonra bir şey tuttu beni: Bin bir meşakkatle kazanılmış paranın değerini, köylüden iyi bilen var mıdır? Bir an tartıp kararımı vermiştim: Kir Mihalaki Hacistavri'nin mağazasına yollandım.

* * *

İşi başından aşkın bir halde buldum tüccarı. Köylülerin ürünlerini satmak için dağdan indikleri günler, öğle tatili verilmiyordu. Art arda tezgâhların sıralandığı ince uzun ambara girer girmez, üzümle incirin keskin tatlı kokusu doldu ciğerlerime. Hacistavri, ambarın ortasında, tartının başındaydı. Avluya açılan küçük kapıdan, semer yüklü ırgatlar girip çıkıyordu; develeri, merkepleri, arabaları ve kağnıları avluda bırakıyorlardı. Göğüsleri kıl içinde iki çıplak ayaklı hamal; tartının demir kolunu omuzlarına almış kaldırmaktaydılar. Yuvarlak karınlı, çifte gerdanlı, kırmızı parlak yanaklı bir adam olan Hacistavri, okkaların sayısını haykırıyordu oturaklı bir sesle. Kurnazlık taşan gözleri velfecri okuyordu. Bedenine oranla ipince kalan elleri ve ayaklarıyla, daha çok bir kurbağaya benziyordu. Hareketlerinden, çevikliğinden, tavırlarından, onun da bu işe çırak olarak başladığı belliydi. Sonradan öğrendiğime göre, gerçekten de öyle

olmuştu; çıraklıktan başlamış, ama eline geçen fırsatları iyi kullanarak Selim Bey'in ortağı durumuna gelmişti. İkisi el ele herkesin gıpta ettiği bir düzen kurmuşlardı: Yüreklerini boşaltıp keselerini doldurmaktaydılar.

Kir Mihalaki'ye kim olduğumu, nereden geldiğimi söyledikten sonra, köy ihtiyarlarının tavsiye mektubunu tutuşturdum eline. Müthiş kabardı mektubu okuyunca, ileri gelenler tarafından itibar görmek hoşuna gidiyordu. İçimi okumak istercesine uzun uzun baktı bana:

"Evet," dedi. "Biliyorum, başkaları da senden söz etmişti. Türkçe konuşman iyi. Seni işe alıyorum. Yarın sabah erkenden gel de bir deneyelim, ücretini sonra konuşuruz."

Dışarı çıkınca, sevinçten zıp zıp zıpladığımı hatırlıyorum. Artık adam olmuş görüyordum kendimi. Ve artık, hayatımın ilk –ve tek– özgür gününün keyfini çıkarabilirdim.

Pazar yerlerinde ve dar sokaklarda dolaştım durdum akşama kadar. Havagazı lambalarını yakıyordu işçiler; arabalar içinde süslü hanımlar geçiyordu; kulüplere, gece davetlerine gidiyor olmalıydılar. Açık giyinmiş genç kızlar, neşe içinde, delikanlılara gülücükler dağıtarak geziniyor; el ele çiftler çiçek satın alıyordu. Müzik çalınıyordu kahvelerde; genç İstanbullular şarkılar söylüyor, garsonlar, sürahi ve meze yüklü tepsilerin altında yalpalayarak oradan oraya seğirtiyordu. Rakı, salatalık, kızarmış et ve deniz ürünü kokmaktaydı rıhtım. Herkes bir şeyler kemirmekteydi: Çekirdek, leblebi, taze badem. Dondurma, tatlı, elmaşekeri satıcılarından geçilmiyordu.

Uzak mahallelerdeki evler bile tıklım tıklım doluydu; kapı önlerine oturmuştu aileler. Daha yeni tanıyordum İzmir'i ama, on altı yılımın on altısını da bu şehirde yaşamış gibiydim. Deli gibi oradan oraya dönüp durdum yatağımda, İzmir'e aşk ilan ettim:

"Canım İzmir! Nasıl da güzelsin bilsen, nasıl da güzelsin!"

Biliyordum ki, hakarete uğrayıp dayak yemeden, canımın istediği kadar hayal kurabilirdim burada...

Ertesi sabah şafak sökerken koştum işe. Mihalaki Hacistavri, benden de erkenciydi. İşçilerinden önce gelmiş, mağazayı açıyordu.

"Uyuşuk bir çocuğa benzemezsin," dedi. "Seni yanıma, teraziye alacağım."

Daha geceden gelip mağazanın önünde konaklamış Türk köylüleri vardı. Uzun yolculuktan iyice sersemlemiş, ürkek ürkek giriyorlardı içeri ve patron tarafından büyük dostluk gösterileriyle karşılanıyorlardı. Böyle günlerde özel bir kahveci kiralıyordu patron. Hoş geldin deyip, hal hatır sorduktan, kahve ikram ettikten sonra, çuvalları açıyor, üzümün kalitesini muayene ediyordu. Sonra da başlıyordu satışların kötülüğünden şikâyet edip tüccarın omuzlarına çöken masrafın ağırlığından dem vurmaya:

"Ah, ah arkadaşlar!" derdi hep... "Sizi düşünmemiş olsam, dükkânı çoktan kapatmam gerekirdi. Tek kuruş kazanamadığım bir yana, derdi yanıma kâr kalıyor bu işin!"

Ve zavallı köylüler de "ah" çekip şaşkınlık içinde dinlerlerdi: İşte o vakit pazarlığa girerdi patron. Değerin iyice altında bir fiyat verir, aldığı tepkiye göre de metelik metelik yükselmeye başlardı.

"Kuzum Mihalaki Efendi," diye yalvarırdı köylüler... "Gel sen birkaç kuruş daha ilave et şuna... Gündüz gece anamız gevriyor, bilmez değilsin. Allah senden razı gelsin, hadi!"

Çok geçmeden, patronun imansızın biri olduğunu anlamış bulunuyordum. Tartıya çuvalı astığı vakit, gözle-

rini köylünün gözlerinin içine dikip:

"Doksan beeeşşş!" diye haykırıyordu.

Oysa terazi, yüz onu göstermekteydi!

"Herhalde yanlışlığa geldi," demiştim ilk defasında ve tam uyarmaya hazırlanıyordum ki, bakışı, beni tuttu... Aynı şey ikinci köylüye de tekrarlanmıştı: El terazide, gözler adamın yüzünde geziniyor ve okkaların sayısı azaldıkça azalıyordu... Bir an geldi tutamadım kendimi; tartıda bir bozukluk olup olmadığını, niçin köylülerin gözünün içine baktıktan sonra yanlış bir rakam söylediğini sordum...

"Farkına varıp varmadıklarını anlamak amacıyla bakıyorum gözlerinin içine... Çoğu ayakta uyuyor, sıfır okka desem kabul edecek haldeler!"

Pek memnun görünüyordu hilesinden, bense neredeyse kusacaktım. Farkına varmış olmalı ki, hemen kendini haklı çıkarmaya girişti:

"Ticaret yapan adamın kafası sağlam olmalı, kafan sağlam değil mi, halin dumandır! Bak, bizim köylülerimize nasıl açıkgözdürler... Elindeyse bir Rum köylüsünü uyut bakayım! Kölelik insanı uyuşukluktan kurtarıp kurnaz hale getirir... Osmanlı'nın beni soyup soğana çevirmesi yanında, benim bu avanaklardan çaldığım birkaç okka nedir ki? Ortağım Selim Efendi'yi gördün mü hiç? Görmedin değil mi? Ömrün boyunca da göremezsin herhalde. Ama aynı Selim Efendi her ay başında kazancımın yarısını söküp alır elimden..."

Ne kendi kişiliği, ne de ticaretin aslı hakkındaki fikrimi değiştirebilirdi bu sözler: Köylünün nasıl çile çektiğini biliyordum çünkü ve içim kan ağlıyordu bu duruma.

Biçare bir Türk köylüsü çıkıp geldi mağazaya günün birinde, bütün çoluk çocuğu arkasındaydı. Urla'dan geliyordu, yırtık pırtık içindeydi, kundura yerine keçe sarmıştı ayaklarına, azizler gibi çöküktü yanakları, ağzında

diş kalmamıştı. Yirmi çuval kum üzümü getirmiş, sabırla sırasının gelmesini beklemekteydi. Nice emek verip uğrunda çile çektiği bal rengi üzümünü okşuyordu durmadan nasırlı kuru elleriyle, "Hey benim sarı kızım!" diyordu türkü söyler gibi. "Nazlım benim, kehribarım! Ciğerimi söktün ama değdi doğrusu... Önümüzdeki yıla da kısmet böyle olur inşallah!".

Kir Mihalaki ürünü tartmaya başladığı an, köylünün oğlu çıkageldi soluk soluğa; omzunda kırk okkalık bir çuval vardı. Gözleri parlamıştı adamın:

"Şu çuvalı da ekleyelim Mihalaki Efendi," dedi. "Allah bağışlasın, altın yürekli bir oğlum vardır benim. Çoluk çocuk kışın yesinler diye bir çuval üzüm vermiştim kendisine; amcasından borçlandığımı işitince koşup getirmiş bak!"

Fedakâr evladı hararetle övdü Mihalaki; ama kırk okkayı da iç etmeden geri kalmadı: Tartının ölçmeyen koluna asmıştı son çuvalı!

Hacistavri misali dolandırıcılıklara tenezzül etmeyecek kadar büyük tüccarlar tanıdım sonraları; ama onlar da, üzümün ne demek olduğunu bilmiyorlardı. Çekmemişlerdi çilesini; asmaların daldırmasından; aşılamadan, budamadan, kükürtlemeden, filokseradan haberleri bile yoktu. Koruk suyu olgunlaşıncaya, bağbozumuyla birlikte salkımlar söğüt sepetlere konup tahtalar üzerine serilerek kurutuluncaya kadar çekilen cefa! Küçücük bir bulut belirdiğinde yürekleri boğan yağmur korkusu! Sonra ayıklamanın, harmanlamanın getirdiği yeni endişeler: Teker teker seçmek iyi taneleri, susuzları ayırmak, çöpleri ayıklamak, atmak ve rüzgârda çürümesin diye, hasırlarla çuvallarla örtmek üzümü... Emek vermemişlerdi ki bilsinler!

Bir hafta sonra ücretimi almaya gittiğimde, "Beni başka bir işe ver patron," dedim Mihalaki Hacistavri'ye.

"Tartı işi bana göre değil, seni mahcup etmekten korkarım..."

Anladı hemen... Dönüp şöyle bir baktı bana; gözlerinde hem şaşkınlık, hem de hakir gören bir eda vardı:

"Yazık! Ben de seni akıllı bir şey sanmıştım!"

Eğdim başımı önüme, küfretmemek için dişlerimi sıktım ki, neredeyse ufalayacağım:

"Elden ne gelir Kir Mihalaki," diye homurdandım. "Üzümleri tarttığın gibi tartmışın beni de!"

Ertesi gün yeni bir iş peşinde İzmir sokaklarını arşınlıyordum. Ekim ve kasım, incir aylarıydı; Zahari'nin ambarında biraz para kazanmak böylece mümkün oldu. Usta eller isteyen bir işti bu; yalnız Rumlara emanet ediliyordu birinci kalite yemişler. Türkler, bizden ayrı, düşük kaliteli incirlerle uğraşıyorlardı. Memleketin en iyi incirini, Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilmek üzere küçük sandıklara yerleştirmekle görevliydik. *Lokum* gibi, dört köşe bir incirdi bu... Ve ırgatbaşları, üst sıralarla alt sıraların aynı cinsten olması için başımızda zebani gibi dikiliyorlardı.

Aydın'dan ilk incirleri getiren trenler, defne ve mersin dallarıyla süslü olurdu hep. Tren, Funda İstasyonu'na girince askerler selama durur ve kurusıkı ateş ederlerdi. Yeni incir şerefine yeni sikke keserdi hükümet: Yeni sekiz kuruşluklar ve gıcır gıcır mecidiyeler kaplardı piyasayı... Coşkunluk içinde, sevinçle çalışıyordum ben de... Yanımda çalışan işçi, "Hey delikanlı! Yavaş git bakalım biraz," dedi bir gün. Gonias'tı adı, bazen yemiş bahçelerinde çalışırdı; Tabakhane panayırlarında cambazlık yaptığı ya da marangozluğa özendiği de olurdu zaman zaman...

"Şöyle bir sigara yak bakalım sen de yumurcak," diye ekledi sonra. "Bu gidişle yarına kadar elde incir kalmayacak; seninle birlikte bizi de atacaklar sokağa!"

Bir ay sonra anladım ne demek istediğini Gonya'nın: İş bitmiş, mevsimlik işçilere yol verilmişti; o sokak senin, bu sokak benim dolanmaktaydım.

Karanlık bir dönem oldu bu. Bir çörekçinin yanında çalıştım önce; kılı kırk yaran cinsinden tedirgin bir adamdı. Sonra bir meyhaneye girdim; başka bir Hacistavri'ydi bunun da sahibi. Bir fırıncıya çıraklık ettim ardından, epeyce dayak yedim. Bunu bir tabakhane izledi, neşter darbeleriyle morardı parmaklarım. En son olarak da Kervan Köprüsü'ndeki bir nalbant dükkânında buldum kendimi...

Ben bunca sevdiğim bu şehrin, kapılarını yoksullara ardına kadar açtığını sanmıştım. Sanmıştım ki, lütfuna ermek için, körebe oynar gibi gözlerini kapayıp elini uzatmak yeter...

Altı ay böylece geçti. Nihayet Yanakos Luludiyas'ın hanında hem dolgun ücretli bir iş buldum, hem karnım doydu, hem de sırtım rahat bir yatak yüzü gördü. Türklerin "Zalim Köpek" adını taktığı eski bir kaçakçıydı Yanakos. Bu lakabın sebebini de bir türlü anlayamıyordum. Benim gözümde mükemmel bir adamdı çünkü; cimrilik nedir bilmez, parayı kazandığı kadar kolayca harcardı. Yoksulların ve acizlerin her derdine ilkin o koşar, katiyen de böbürlenmezdi... Genç yaşında ölmüş olan karısına verdiği söze uygun şekilde, her cumartesi akşamı, peynir, et, yumurta, tatlı dolu bir sepet yollardı muhtaç komşulardan birine ve bu ikramın gizli kalmasını da şart koşardı.

Uzun boylu, az çok gürbüz bir adamdı. Yumuk gözlerinin üzerindeki kalın kaşları, kaytan bıyıklarının bir yankısı gibiydi. Kruvaze bir yelek giyerdi daima, başına da kalın ipek püsküllü bir fes takardı. Bazen önüne doğru sarkıtırdı püskülü. Bu, hiç kimse yanına yaklaşmasın demekti; canından çok sevdiği beş kızının biri bile hatta...

Ölmüş babasının armağanı olan, uzun kırmızı bir hançer asılıydı belinde ve "Zalim Köpek" takma adının sebebi bu hançerdi. Hançeriyle bir alay Türk hakladığı söylenirdi Yanakos'un; bundan gurur duyardı. Kızlarını büyüten bekâr kız kardeşi Margisa'ya göre Yanakos'un adam öldürmesi zalimliğinden değil, Hazreti İsa'ya duyduğu bağlılıktandı. "Hiçbir Hıristiyanın kılına dokunmamıştır..." diyordu Margisa. "Ve her Türk öldürüşünde Aya Vasil'e gidip koskoca bir şamdan yakar, diz çöküp dua eder, 'Tanrım, bu melunlar günah işlemekten bıkıp usanmıyor bir türlü,' der. 'Ateş yağdır başlarına, kahret onları.'"

Luludiyas, cüretkârlıkta, her akşam bir zaptiye ya da jandarma öldürüp ertesi sabah erkenden Bella Vista'ya giderek kılına bile dokunamayan resmî memurların gözü önünde bıyıklarını bura bura kahve içen, İzmir'in ünlü kabadayısı Stelyos Tirlalas'ı aşmıştı.

Yanakos Dayı'nın gözünde kaçakçılık, yurtseverliğin bir parçasıydı. Bunun için de, adamlarının gizlice getirdiği kayıklar dolusu kaçak tütünü, rahatça boşaltabilmek uğruna, İzmir rıhtımlarındaki gümrük memurlarını atlatmaktan ve hatta yeri gelirse haklamaktan çekinmezdi katiyen.

Mağdur durumda kalan Hıristiyanlar, kendilerini İngiliz Adası'na, Sisam'a, Sakız'a, Midilli'ye ya da, On İki Ada'dan herhangi birine kaçırması için hep ona başvururlardı. Büyük meblağlar isterdi servet sahiplerinden, ama yoksullar için, tek kuruş almadan denizin ortasında boğulmayı göze alırdı. Ve Luludiyas'ın himayesini sağlayan kimse, Türk zaptiyesinin eline düşmeyeceğinden emin olurdu.

Her başarıdan sonra büyük bir ziyafet çekerdi Luludiyas: Yüksek orospu takımıyla çalgıcılar dolardı hana. Gazinoların gözde yıldızı şarkıcı Katina, Türk kemancı Memetakis ve santur üstadı Yanovakis bunların başında

gelirdi. Günlerce sürerdi âlem; Yanakos her gün yosma değiştirirdi. Ayıldığı zaman kadınlarla çalgıcılar toz olurdu ortadan. Cepleri altın liralarla dolu giderlerdi tabii. İşte o zaman Margisa ile hizmetçiler dönerdi hana, beş küçük kız Annetula Hala'nın evinden alınıp getirilir, odalar buhurdanlanır, Aya Yani'ye dualar edilip dört bir taraf efsunlanırdı.

Bu arada Yanakos, karısının hep kilitli duran odasına kapanır, yirmi dört saat çıkmazdı. Kimse bilmiyordu odada ne yaptığını. Bazılarına göre uyuyordu; bazılarına göre de dua ediyor, hovardalıklarını bağışlaması için yalvarıyordu karısının ruhuna... Ölümünden bu yana on iki yıl geçmiş olduğu halde, Pari, handa yaşamaya devam ediyordu sanki; hâlâ yuvada ve Yanakos'un kalbinde saltanat sürmekteydi. Margisa bile, "Küçük Pari'miz," derdi hep; sonra ürpererek eklerdi:

"Pari'miz yaşasaydı Yanakos kaçakçı değil, piskopos olacaktı."

Luludiyas'ın hanında tanıdıklarımı imkânı yok unutmam! Hele bunlar arasında bir şarkıcı Ogdontaki vardı ki, rüyalarıma girerdi hep... Uzun boylu, kupkuru bir delikanlıydı. Genç kızları andıran kadife gibi bir teni vardı; anlamlı gözleri ve tatlı sesiyle en yırtıcı hayvanları bile sakinleştirebilirdi. Luludiyas'ın ısrarı üzerine başlardı şarkı söylemeye. Şarkıdan çok bir ayine benzerdi bu. Dua eder gibi gözlerinizi yumar da dinlerdiniz. Sapsarı kesilirdi Yanakos, öylesine sıkardı ki kadehi avucunda, nihayet kırardı. Durmadan kesesine atardı elini, her seferinde bir altın lira çekip şarkıcının alnına yapıştırır, "Seni Tanrı saklasın Ogdontaki! Anadolu bülbülü, seni Tanrı saklasın," derdi.

Günün birinde Türkler, Ogdontaki'yi tutuklayıp hapse attılar: Bir hanım kendisine âşık olmuş, bizimki de yüz vermemişti; bunun üzerine hanım, casus diye ihbar etmiş-

ti Ogdontaki'yi! Haber gelince perişan oldu Luludiyas:

"Ya ben de zindanı boylarım ya da en geç yarından sonra Ogdontaki, İngiliz Adası'na geçmiş olacak, diye haykırdı. Ama iş o kadar kolay değildi. Günler geçti aradan, elimizden hiçbir şey gelmiyordu. Nihayet bir gün şarkıcının, yargılanmaksızın ölüme mahkûm edildiğini ve yakında asılacağını öğrendik..."

İnfaz günü sabahleyin şafakta hanın kapısı açılıp da Ogdontaki içeri dalınca nasıl şaşırdığımızı bir türlü unutmam! Cehennem'in kapısından geri dönmüşçesine bembeyazdı yüzü, deli gibi atıldı Luludiyas'ın boynuna. Sevinç çığlıkları içinde ağlaşmaya koyulmuştu kadınlar:

"Azizler kurtardı seni! Azizler yetişti imdadına!"

"Bir saat önce serbest bıraktılar," dedi bir solukta.

Sonra bitkin bir halde bir iskemleye bıraktı kendini. Luludiyas, iki bardak rakıyı arka arkaya dikmişti. Gözlerini elinin tersiyle kuruladıktan sonra Ogdontaki'nin kadehini doldurdu:

"Nasıl oldu bu iş, anlat."

"Dün ikindi üzeri gardiyan Memedi geldi hücreme, elindeki tepside biraz yemek; biraz da rakı vardı. Utanır gibi bir edayla: 'Bak arkadaş,' dedi. 'Ne olur bana kızma, kötü bir haber getiriyorum diye... Yarın sabah gün doğarken asacaklar seni!' Sırtım ürperdi birden, ama renk vermedim. Belki de beni sınamak istiyor, diye düşündüm içimden, şakaya vurdum işi: 'İnsan hayattan bıkmaz Memedi,' dedim. 'Ama ölüm de insanlara mahsus bir iş. Üstelik, bir Türk'ün elinden ölen Hıristiyan aziz olup, dosdoğru Cennet'e gidiyor...' Demesine öyle dedim amma, tek başıma kaldığım vakit öyle bir keder kapladı ki içimi, sormayın! Dayandım rakıya, dayandıkça açıldım, başladım hafiften bir şarkıya. Aynı anda avluya Süleyman Paşa girmiş, tesadüfe bakın siz... Benim hücrenin altında durup şöyle bir dinlemiş, sonra da, *'Vay vay vay,'* demiş...

'Kim bu yahu?' Süleyman Paşa dediğin, hapishaneler müdürü. Hem de başmüdür ki, astığı astık, kestiği kestik oluyor! Yaka paça götürdüler beni karşısına. 'Bu kadar güzel şarkı söylemeyi nerede öğrendin, pis gâvur,' dedi. 'Şarkı benim ruhumdur Paşam,' dedim. 'Öbür dünyaya uçmadan önce bıraktım şöyle bir konuşsun, veda etsin bu dünyaya...' Güldü, 'Otur oğlum şuraya,' dedi. 'Otur da bana şarkı söyle, söyle de dinleyeyim...' Ben söyledikçe canavar yumuşadı. 'Hey Ogdontaki,' dedim kendi kendime. 'Ölüme külahını ters giydireceğiz galiba!' Ve de öyle olmaz mı! Bizim Paşa kurtken kuzu kesilmişti, 'Böyle bir sesin kaybolup gitmesi günah,' dedi. 'Seni bağışlayacağım, merak etme. Yarın bir ziyafet veriyorum, gelir oraya şarkı söylersin. Gerisini bana bırak.' Bileğimde kelepçeyle götürdüler evine. Bir alay paşayla bey vardı, büyük salonda oturmuş yiyip içmekteler. Başladım orada şarkı söylemeye... Ama ne güzel söyledim, bir bilseniz kardeşler! Sonunda yaveri gelip çözdü bileklerimi. 'Git! Git!' dedi. Kulaklarıma inanamadım önce. Gitmek mi? Ya arkamdan ateş edip devirecek olursa? Korktuğumu anlayan yaver, kolumdan yakalayıp kapıya kadar getirdi beni. 'Hadi Ogdontaki,' dedi. 'Bir an önce uzaklaş buradan... Ve eğer yaşamak istiyorsan, canın gerçekten tatlıysa, bir süre ortalıkta gözükme... Paşa böyle söylüyor...'"

Hemen o akşam Luludiyas, Sisam'a yolladı Ogdontaki'yi. Ama, Süleyman Paşa'nın aklını başından alan şarkıyı, ertesi gün bütün İzmir öğrenmiş, hep bir ağızdan söylemekteydi:

Aman Memo
Şekerim Memo
Cilveli Memo...

IV

Babamdan gelen kısa, fakat sert bir mektup, handan ayrılmama yol açtı:

Mektubumu alır almaz Luludiyas'ın yanından ayrılacaksın. Ben seni İzmir'e kaçakçılık ya da sahte yiğitlik öğrenesin diye göndermedim. Tüccar Şeytanoğlu'yla anlaştım, onun yanında çalışacaksın...

Bu değişiklik hoşuma gitmedi değil aslında: Zaten ayrılmayı kafama koymuştum. Homeros Şeytanoğlu ve çocukları benim için yeni bir serüvendi üstelik. Büyük tecrübe sahibi, tanınmış tüccarlardı. Mihalaki Hacistavri cinsinden adamlara benzemiyorlardı. Müşterileri, bütün Doğu'nun zenginliğini elinde tutan yüksek şahıslardı hep...

Karantina'da mermerden yapılmış hakiki bir sarayda oturuyorlardı. Palmiyeler, begonviller, nar ve limon ağaçlarıyla çevriliydi köşk. Ayrıca, bahçede çiçek dolu tarhlar, bir tenis kortu, bir ahır, bir yapay gölet ve Şeytanoğlu'nun çocukları ve akrabalarının dinlenmesi için bir çam ormanı vardı. Köşkün birinci katında oturma ve çalışma odaları ile muazzam bir kütüphane ve uçsuz bucaksız bir yemek salonu yer almıştı. Öyle ki, içeride yüz kişi hora tepse, saray gene de bomboşmuş gibi bir duygu uyanıyordu insanda! Baştan başa ceviz kaplama duvarlarda en pahalı halılar ve altın yaldızlı çerçeveler içinde asık ya da güler yüzlü ata resimleri asılıydı...

Şeytanoğlu, bir ziyafet ya da bir briç partisi verdiği günler, hizmetçilere yardım edeyim diye beni de eve yollardı. İlk kez içeri girdiğimde şaşkınlıktan donup kalmıştım.

"Bu gördüğün daha bir şey değil," demişti hizmetçiler. Trenler gibi uzun masaların üzeri yemek takımlarıyla doluydu; işlemeli keten örtüler ve o güne dek hiç görmediğim yemeklerle yüklü çini tabaklar. Siyah havyar, balık yumurtası, jambon, çeşit çeşit turşular; tavuk ve hindi dolmaları, kızarmış kuzu etleri, istiridyeler, çağanozlar, ıstakozlar, mayonezli balık etleri ve bembeyaz dilim dilim ekmekler... Acayip içki şişeleri vardı: Mantarları patlayarak açılıyor ve bol köpüklü sarı bir içki taşıyordu içlerinde. Kristal kadehler parlıyordu.

Fraklı ve silindir şapkalı adamlar iniyordu bahçeye art arda sıralanan arabalardan; çoğunda kelebek gözlük vardı. Yabancı konsolosların yanı sıra bankacılar, tacirler, büyük toprak ağaları, mirasyediler, doktorlar, avukatlar, gazeteciler, hatta iki piskopos bile vardı gelenler arasında... Ve bir alay da kadın: Taze, dolgun, işveli. İpekliler içindeydi hepsi; saçları, gerdanları, parmakları elmas yüklüydü. Geçtikleri yerlere, ilkbaharın bütün çiçekleri bir araya gelse salacakları kokulardan daha yoğun, daha da baş döndürücü bir koku saçıyorlardı...

İş biter bitmez dinlenmek için mutfağa koştum. Orada patronun arabacısı Yakubis Amca'ya rastlayınca büyük bir sevinç duydum. Takkesini kaşlarının üzerine yıkıp oturmuş, içki yudumluyordu. İki arkadaş gibi olduğumuzdan, hemen yanına ilişip sordum:

"Demek patronlar hep böyle yaşıyor, Yakubis Amca? Peki ama bu kadar çok masrafın altından nasıl kalkıyor bunlar?"

"Tasalandığı şeye de bak şunun. Patronların korkacağı bir şey mi var sanıyorsun Manoli? Bu akşam burada bir el değişimlik kâğıda, incir yüklü koca koca vapurlar, pamuk, deri, tütün balyalarıyla dolu vagonlar satılacak. Sen kendi derdine yan oğlum. Onların dağları var; köyleri, madenleri, fabrikaları var onların... Ve devlet umur-

larında bile değil. Rezaletlerine göz yumsunlar diye memurlara rüşvet yedirirler... Paşa beşlik banknotlarını okşar, zaptiye mecidiyelerini, Osmanlı'nın kısmetine de mışıl mışıl uyumak düşer ay oğlum... İyi rüyalar, zavallı memleket!"

Bir an sustuktan sonra homurdanarak ekledi:

"Bizim asıl düşmanımız Levantenlerdir; bir de, Osmanlı'nın kanını kaynağından emen Avrupalı sülükler... Ta nerelerden gelip çöktüler bağrımıza, yapışıp geçirdiler dişlerini rahatça... Bit bunlar bit, Allah belalarını versin! Ve göreceksin, felaket Türklerden değil, onlardan gelecek bize..."

Bir sigara yuvarladı Yakubis, bir dikişte bitirdi rakısını, biraz daha istedi hizmetçilerden. İçi içine sığmıyordu, belli.

"Bakalım halimiz ne olacak," dedi homurdanarak.

"Niye Yakubis Amca? Bir şey mi çıkacak diyorsun?"

"Bir şey çıkacak tabii bu gidişle. Belki de... kan çıkacak!"

Bir dinleyen olup olmadığını anlamak için döndü, güven getirdikten sonra beni kendisine doğru çekip, içki ve tütün kokan soluğuyla boğarcasına, "Bu akşam," dedi, "burada çok önemli şeyler konuşuluyor. Yunanistan ayaklanmış diyorlar, herkes silaha sarılmış... Hürriyet nizamı geliyormuş! Bu, benim aslan oğlum, anavatanda hürriyet demek... Allah'ın da yardımıyla, burada bizler için esaret demektir. Şimdi anlıyor musun?"

Gerçekten de, 1912 Balkan Harbi patlak vermekte gecikmemişti... Jön Türkler kaynıyordu. Dervişler, beyler, Yunanistan'dan sürülmüş mülteciler, köşe bucak dolaşarak halkı bizlere karşı kışkırtmaya koyulmuşlardı.

İki ağabeyim, Panago ile Mihal, Türkler tarafından askere alındı. Ama Mihal kaçmayı başarıp Yunanistan'a geçmiş ve Yunan ordusuna iltihak etmişti... "Mukaddes

bir iş yaptı!" diye kesip attı babam. "Köyde bütün papazlar, öğretmenler, ihtiyarlar, onu örnek diye gösteriyorlardı."

Reayada yüzlerce yıllık kurtuluş özlemleri uyandıkça, Jön Türk hareketi de gelişmekteydi. Bir zamanlar Girit için söylediklerini şimdi Makedonya için söylüyorlardı.

"*Bizim Makedonya!*"

Ve bu mesele onlar kadar bizleri de ilgilendirmekteydi. Jön Türkler, "Uyan ey uyuşuk ahali," diyordu halka; ama "uyuşuk", ha deyince uyanmıyordu, dürtüklemek gerekiyordu onu; dürtükleme görevini de, Hıristiyanların mağdur edilmesi ve hatta katledilmesinde görmekteydi.

Şeytanoğlu'nun oğlu Tino, tam bu sıralarda döndü Ortadoğu gezisinden:

"Sana kötü haberler getiriyorum baba... Türklerde borca sadakat diye bir şey kalmadı. Bir alay Alman, İtalyan, Fransız ajanı, durmadan kafaları karıştırmakla meşgul! Beyrut'ta Nuri Bey'e rastladım, bütün Ortadoğu'da dağıtılan bir broşür verdi bana. Oku bak..."

Yaşlı tüccar, siyah bir şeridin ucunda sallanan altın çerçeveli gözlüklerini vakarla taktı gözüne. Daha ilk satırdan itibaren dudak büküp, favorileriyle kısa düzgün sakalını sinirli bir şekilde okşamaya koyuldu. Broşür şöyle diyordu:

"Eğer biz Türkler açsak ve ıstırap çekiyorsak, bunun bütün sebebi, servetlerimizi ve ticaretimizi ellerinde tutan gâvurlardır! Bunların istismarına ve küstahlığına daha ne kadar göz yumacağız? Gâvur mallarını satın almayın. Onlarla her türlü ilişkiyi kesin... Ne ihtiyacınız var dostluklarına? Onlarla sözümona kardeşçe geçinmek size ne kazandırıyor? Siz samimi olarak onlara sevgi ve servetlerinizi ikram ediyorsunuz ama onlar..."

"Bu alçaklık ve yalan dolu vesikayı bütün Ortado-

ğu'da dağıtan kim, biliyor musun baba?"

"Jön Türkler tabii. Başka kim olur?"

"Boşuna yorma kendini, Jön Türkler değil: *Deutsche Pälastina Bank* dağıtıyor. Evet evet, Filistin Alman Bankası! Şimdi anladın mı durumu?"

Tilki gözlerini şöyle bir yumdu. İhtiyar Şeytanoğlu, uzun süre sessizce düşündü. İşini bilen bir tüccar olarak yabancı sermayenin Türkiye'de tek başına at oynatabilmek için hasmını bertaraf etmeye giriştiğini anlamış bulunuyordu...

"İsviçre ve Fransa'daki ihtiyatlarımızı artırmak lazım, dedi. Tanrı kusurumu affetsin ama, korkarım, kötü günler bekliyor bizi! Bizim bildiğimiz memleket olmaktan çıktı bu memleket..."

Doğruydu. Ama bir halkın yanında kardeşçe yaşamış olan bir başka halkın değişebilmesi için, büyük bir kin birikimine ihtiyaç vardır. Nitekim, propagandanın zehrinden uzakta yaşayan Türkler, daha yıllar boyunca bizlere kardeş muamelesi yapmaya devam edeceklerdi...

Tino Şeytanoğlu'nun dönüşünden bir ay sonra, babası onu mirasçı bırakmadan ölen bir amcasının sabun fabrikasını işletmek üzere görevlendirdi. Tino, yeni işinde yardımcı olmam için beni de götürmüştü yanında.

Bir sabah bir Türk girdi içeri. Hafifçe eğilip Türk usulü, elini göğsüne, ağzına ve alnına götürmek suretiyle selam verdikten sonra, "Ben Bursalı İsmail Ağa'yım, Yorgaki Efendi nerede," dedi.

"Öbür dünyada," yanıtını verdi patronum.

"Öldü mü? Ne diyorsun! Vah vah! Yerine kim bakıyor peki?"

"Ben bakıyorum *Efendim*. Emriniz?"

"Ödemek için geldim," dedi Türk.

"Neyi ödemek için İsmail Ağa?"

"Eski bir borcum vardı da onu. Şimdi biraz para geç-

ti elime, geciktiğim için özür dilerim..."

Aramaya koyulmuştu patron, sonunda yorulup:

"Defterlerin hiçbirinde borçlu gözükmüyorsun ağam. Merhum, senin adını silmiş olmalı..."

"İyice ara *oğlum*, gözlerini dört aç da ara. Laf ebeliğine kapılma hemen. İntizamlı bir adamdı Yorgaki Efendi... Üstelik ufak bir meblağ değildi benim borcum, mutlaka bulacaksın."

Şeytanoğlu, elinin altındaki bütün çekmeceleri karıştırıyor; dosya ve defterleri yokluyor ama bulamıyordu...

"Bir de aşağıdaki ambarda eski defterler var," dedi sonunda. "Yarına kadar müsaade et de bakayım..."

Ertesi gün, Türk gene karşımızdaydı.

"Buldun mu?" diye sordu. "İşini kolaylaştırmak için ben sana kendi defterimle geldim işte..."

"Lüzum yok İsmail Ağa, buldum. İşte..."

"*Aferin!* Tastamam yazılmış, gördün mü!"

İsmail Ağa deri kuşağından bir kese çıkarıp çözdü, ipini havada raks ettirerek bir avuç altın lirayla mecidiyeler çekti içinden, mermer tezgâhın üzerine atıp saymaya koyuldu:

"*Bir, iki...*"

Borcu kapanmış olduğu halde saymaya devam ediyordu Türk.

"Ne yapıyorsun?" dedi patron. "Al bu paraları, fazla bunlar..."

"Bunlar faizi... Para dediğin yumurtlar. Ben, borcumu vaktinde ödemedim. Nankör olmadığım gibi, namussuz da değilim..."

Sadece İsmail Ağa değildi böyle davranan. Aslında Türkler de bizim dostluğumuza muhtaçtı. İki halk, aynı toprak üzerinde bir arada doğup büyümüştük ve yüreğimize sorarsanız, ne onlar bizden nefret ediyordu, ne de

biz onlardan... Tam bu sırada İzmir'e babam geldi. Yüz altın Türk lirasına sattı ürününü.

Kış ihtiyaçlarını alıp tamamladıktan sonra bir sinemaya götürmek istedim onu. Pathé Sineması'nın önünden geçiyorduk, fikir birdenbire gelmişti aklıma. Girip hemen iki bilet aldım:

"Biraz eğlenmeyi hak ettin baba. Gel buraya girelim..."

"Neresi burası? Tiyatro mu?"

"Gel de görürsün. Gel hele!"

"Olmaz öyle şey," diye homurdandı, utançtan, kıpkırmızı kesilerek. "Yirmi yıldır İzmir'e iner dururum, tiyatro denen yere adım atmadım daha... Kendi girmediğim yere çocuğum mu sokacak beni!"

Bütün namuslu ailelerin, bu seyre bayıldıklarını kendisine anlatıncaya kadar akla karayı seçtim... Sonunda girdi tabii ve çıktığımızda büyülenmiş gibiydi:

"Önümüzdeki yıla Tanrı kısmet eder de sıhhatte olursak, anneni getirip bu harikayı ona da göstereceğim..."

Gösteremedi zavallı. Birden çullandı hastalık üzerine ve tam yetmiş yaşında bir tek çürük dişi, bir tek ağarmış kılı bulunmayan bu sapasağlam adamı devirdi geçti. Ölümü kedere boğdu beni: Çocuklar ölmüşlerinin sadece iyi yanını hatırlar. Kaldı ki, son günlerinde ihtiyar Aksiyoti alışılmadık derecede iyi davranıyordu herkese... Hatta bir gün, geçmişteki sertliğini mazur göstermeye bile girişti: İlk kez olarak, babasının kendisine, çocukken neler çektirdiğini anlattı bize; anası, o daha küçükken ölmüştü ve üvey anasının zulmü yüzünden sekiz yaşında evi terk etmek zorunda kalmıştı...

Başlarımız önümüzde, hiç konuşmadan dinliyorduk; bu sessizliğin hangi anlama geldiğini anlamış olmalı ki, "Babamın kötü taraflarını almış olmak istemezdim,"

diye devam etmişti. "Ama kötü yanları öylesine çoktu ki! Bendeki iyi yanları almanızı isterim çocuklarım; kötü yanları, bırakın mezara götüreyim. Tanrı'yı sevin ve annenizi... Resmî makamlarla dalaşmaktan sakının. Paraya değer verin; çünkü yoksullar bugün hor görülmekte... Buna karşılık, para için ruhunuzu şeytana teslim etmeyin... Unutmayın ki, hiçbir zaman namussuzluk etmedim ben, şerefimi her şeyin üstünde tuttum..."

Ya ihmalcilikten ya da birdenbire öleceğini hesap edemediğinden, köy geleneğine uygun olarak malının büyük kısmını ilk oğluna bırakmıştı! Büyük ağabeyim Kosta'yı iyice hırçınlaştırdı bu; çünkü topraklarımızı değerlendirmek için hepimizden fazla o çabalamıştı. Büyük tüccar rüyalarını bir yana atarak, gelip tarlada çalışmamı bildirdi bana. Köy hayatına dönüş hoşuma gitmiyordu gerçi, ama çarnaçar boyun eğdim. Boş durmayıp yenilikler getirmeye çalıştım tarım düzenimize... "Biz babalarımızdan böyle görmedik!" lafını işitince de köpürüyordum tabii. Katiyen ağabeylerimin anlayacağı cinsten şeyler değildi bu yenilikler.

"Çalışmamak için uyduruyor bunları," diyordu Panago benim için.

Hiçbir zaman onlarsız edemiyor, ama hiçbir zaman da onlarla aynı fikirde olamıyordum. Yorgi hariç, hepsi gülünç buluyordu beni:

"Kendini bir şey sanıyor! Öğretmen Lariyos'tan sonra İzmir'de Luludiyas'la, Şeytanoğlular şımartıp bu hale getirdi bunu..."

Hem köylü olup, hem ilerlemeyi arzu etmenin kötü bir şey sayılmayacağını, boşu boşuna anlatmaya çalışıyordum onlara. Ama, bir ara ahbaplık edip kendisinden çok şeyler öğrendiğim bir Türk dilencinin dediği gibi: *"Körler mahallesinde ayna satıyordum..."*

Hepsinin dışarıda olduğu bir gün, kapı çalındı. Aç-

tım: Bir Türk zaptiyesi vardı karşımda; derhal komiseri görmem gerektiğini bildirmeye gelmişti. Endişe içinde gittim karakola. Ama, Türk subayı, kibar bir adamdı:

"*Otur oğlum...*"

İçim rahatlamıştı.

"Seni neden çağırdığımı biliyor musun?"

"Nereden bileyim efendim? Sadece bana kötülük etmeyeceğinizi biliyorum o kadar..."

"Peki bunu nereden biliyorsun bakalım?"

"Buraya şimdiye kadar sizin gibi adil ve iyi bir komiser gelmediğini söyler köylüler hep Kerim Efendi."

Hoşuna gitmişti bu sözler:

"İyi olmasına iyiyimdir, ama iyilerle iyiyimdir," dedi. "Ve siz bu iyiliği hak etmiyorsunuz."

İçime kurt düştü ama renk vermedim. Devam etti:

"Kardeşlerinden biri kaçmış askerden. Kaçıp Yunanistan'a gitmiş. Oradan size mektup gönderiyor. Mektubunda ne yazdığını bilmiyorum. Yalnız... sansür bu mektubu tutup ayırdığına göre, içinde kanuna aykırı bir şeyler vardır sonucunu çıkarıyorum..."

Sözlerimi iyice tartarak cevap verdim:

"Kardeşimiz çekip gittiyse, bizim suçumuz ne Efendim? Ancak bu deliliği yapan vermeli bunun hesabını, biz değil..."

"Korkma *ulan*," dedi subay. "Kardeşinin yaptığından seni sorumlu tutacak değilim. Aldığım emri yerine getiriyorum ben..."

Sözleri güven vericiydi gerçi ama, aldığı emirler ne olsa gerekti? Beni tutuklayıp Kuşadası'ndaki Kadı'ya gönderme emrini almıştı belki. Ve belki de orada zindana atacaklardı beni...

"Sana beş kuruş ceza kesmişler," dedi. "Beş kuruşu verir, mektubu alırsın. Üzerinde para var mı, yoksa gidip getirecek misin?"

Birden rahatladım: Emir buydu demek. Bir yarım mecidiyelik çektim cebimden, uzattım, "*Teşekkür ederim Efendim,*" dedim.

Paranın üstünü vermek istedi ama, almadım tabii. Sağlığıma bir kahve içmesini rica edip ayrıldım... Eve dönüp de Mihal'in mektubunu okuyunca anladım ki, Türkiye henüz uyanmamıştı... Nasıl kaçtığını, Yunanistan'a nasıl geçtiğini, nasıl Yunan ordusuna yazılıp Yanya'da savaştığını ve kaç tane Türk esir aldığını mektupta bir bir anlatıyordu alçak!

Aradan yedi-sekiz ay geçmişti ki, yağmurlu bir akşam, şimşekler çakıp, gök gürülderken Mihal çıkıp geldi eve. O ne heyecan, o ne ağlayış çığırışta yarabbi! Başından geçenleri kısaca anlattıktan sonra, miras payını Türk lirası olarak almaya geldiğini söyledi. Neye uğradığımızı şaşırmış kalmıştık. Uzun bir sessizlikten sonra en büyüğümüz Kosta şöyle konuştu:

"*Bre* Mihal, buraya gelebilmek için hayatını tehlikeye attığını söyledin. Bütün bunları, bu saçma sapan şeyleri söylemek için mi göze aldın yani!"

Kendini mazur göstermeye girişti Mihal, "Yunanistan'da hayat zor," dedi. "Toprak yaşatmıyor, öldürüyor adamı: Çakıl taşı dolu, üstelik batak! Sözün kısası, bir leblebici dükkânı açmak için paraya ihtiyacım var..."

Ötekiler çıkarlarının nerede olduğunu biliyor, ama dertlerini anlatamıyorlardı.

Bana döndüler.

"Konuş," dedi Kosta.

Panago da başıyla tasdik etmişti. Bir bardak rakıyı bir dikişte yuvarladıktan sonra kelimeleri tartarak, "Dinle Mihal," diye başladım. "Biz bir banka değiliz ki, hazır paramız olsun. Senin hisseni alelacele satmaya kalkacak olsak, hem sana, hem de kendi topraklarımıza kötülük etmiş oluruz... Ama mademki hayatını tehlikeye atıp

buralara kadar gelmişsin; ötekiler de kabul ederse, köyden bir miktar borç bulmaya gayret edelim de, eli boş göndermeyelim seni..."

Sıra, verilecek paranın miktarını belirlemeye geldiği zaman tartışma hararetlendi: Mihal elli lira istiyor, ötekilerse, faizi ona ait olmak üzere, sadece on lira teklif ediyorlardı. Birbirlerini boğazlamak üzereydiler!

"Durun yahu!" diye bağırdım. "Ne bağrışıp duruyorsunuz, susun biraz! Şeytanoğlu'nun malı mı var elinizde de bölüşemiyorsunuz? Kısın sesinizi, komşular işitecek. Ayıp denen bir şey var, utanın biraz!"

Mihal gürlemeye koyulmuştu:

"Mahsus bağırıyorlar ki, jandarmalar işitsin ve gelip öldürsün beni... Böylece benim payım da onlara kalacak çünkü!"

Ötekiler iskemlelere yapışmışlardı:

"Kıs çeneni!"

"Yeter!" diye bağırdım yeniden. "Ne yapıyorsunuz siz? Oturun şöyle! Kardeş gibi konuşalım, hayvanlar gibi değil! Hiç kimsenin hakkı yenmeyecek, anladınız mı! Mihal bugün güç durumda, ona yardım etmemiz lazım. Yurdundan uzakta yaşamak kolay değildir ve ona tutup da on beş-yirmi lira verecek olursak, kıyamet kopmaz herhalde! Faizleri ben öderim, merak etmeyin. Yarın harp bitip de barış yapıldığında, Mihal aramıza dönecektir elbette; mirası o zaman paylaşırız..."

Annemin gözleri dolu dolu olmuştu:

"Tanrı senden razı olsun," diye mırıldandı yavaşça. "Tanrı senden razı olsun..."

Üç gün sonra gitti, Mihal. Fırtınalı bir geceydi. Emin bir yelkenliye bindirdim onu ve ertesi gün öğle vakti köye döndüm. Yorgunluk ve heyecandan bitkin bir haldeydim. Gene de tarlaya koştum hemen, köyde eğlenmedim. Yorgi geldi yanıma, utanç dolu bir sesle, "Hiçbir

aile kavgası hatırlamıyorum ki," dedi, "sonunda ceremesi senin sırtına yüklenmiş olmasın! Ve kimse de tutup bir teşekkür bile etmez sana..."

"Kim dedi teşekkür beklediğimi? Benim sırtım sağlamdır, boş ver!"

İKİNCİ BÖLÜM

Amele taburu

V

Gün henüz doğmuştu. İki metre boyunda, gözleri deve gözü gibi patlak bir insan azmanı olan tellal Kosma, çıngırağını durmadan sallayarak köy sokaklarını arşınlamaya koyulmuştu. Yataklarından fırlayan köylüler kapılara, pencerelere üşüşüyorlardı. Reayanın yüreği titriyordu.

Rumlar kadar Türkler de bayılırdı Kosma'ya. Duruma göre, ya bir merak, heyecan uyandırır ya güldürür ya da ağlatırdı. Resmî emir ve kanunları, ölüm ve evlilik haberlerini bile, atasözleri ya da taşlamalar halinde ve her zaman kafiyeli ilan ederdi.

Ama bu 1914 sonbaharı sabahında, bakışları karanlık, sesi acınacak şekilde titremekteydi Kosma'nın.

"Kosma Sarapoğlu," diye bağırdı ihtiyarlardan biri sert sesiyle. "Maskaralığın sırası değil, uzatmadan söyle söyleyeceğini. Ne var, ne oluyor? Daha yıldızlar parlarken ne diye böyle sokağa uğradın?"

"Çok büyük, çok önemli şeyler oluyor... Harbe giriyoruz, harbe! Allah uzun ömürler versin, Sultanımız Efendimiz, Kayzer'in yanında yer almış bulunmaktadır. Avusturya ve Almanya ile el ele verip İngiltere, Fransa ve Rusya ittifakına karşı cihat açmıştır!"

Donup kalmıştı herkes. Neye varacaktı bu harbin sonu? Bizim, Rumların, halimiz ne olacaktı?

Köylülerden biri tellala yaklaşıp fısıldayarak sordu:

"Peki ya küçük devletler *bre* Kosma? Yunanistan mesela? O kiminle beraber?"

"Orasını bilmem," dedi Kosma. "Türkiye'nin tellalıyım ben, Fransa Dışişleri Bakanı değil! Hükümetimiz tarafından sizlere bu haberi verme emrini aldım, hepsi bundan ibaret..."

Bir anda etrafını çevirdiler:

"Ne diye kızıyorsun be? Korkuyor musun yoksa? Senin gibi bir yiğit de korkacak olduktan sonra! Bir şeyler saklıyorsun sen bizden!"

"Sizden ne saklayacakmışım kardeşler? Harp harptir işte! Düğün değil ki bu, tutup da şakaya vurayım... Gençler perişan olacak, dere gibi kan akacak! Kimisi gidecek okkanın altına, kimisi kârlı çıkacak bu işten... Allah fakir fukaraya yardımcı olsun, başka ne desem boş!"

Birkaç gün geçti aradan. Kosma yeniden dolandı sokakları. Çıngırağını sinirli sinirli çalıyordu bu kez; yerlere balgam tükürüyor ve baldıran zehri içmiş gibi suratını buruşturuyordu. Kocaman kunduralarıyla toprağı kazmak ister gibi yürüyor ve hep önüne bakıyordu yürürken... Boğuk bir sesle bağırdı sonunda:

"Kötü haber yurttaşlar! Allah uzun ömürler versin Sultanımız Efendimiz'in emriyle, yirmisinden kırkına bütün Osmanlı kulları silah altına alınmış bulunmaktadır! Ne mutlu kız babalarına! Beş oğlum var, beşi birden gidiyor... Lanet olsun böyle zamana!"

Bir ölü evine dönmüştü köy. Ne bir tek kelime çıktı erkeklerin ağzından, ne de iç geçirdiler; başlarını önlerine eğip işlerine döndüler sadece. Bir anda kurumuş gibiydi hepsi. Analar, çocukların eski elbiselerini yıkayıp onarmaya koyuldu. Bütün azizlere dua borcu bir tamam eda edildi o gün. Henüz tam anlayamamıştık, ne olduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktu, ama seziyorduk ki,

müthiş bir şey başlamaktaydı. Hayal edebildiğimiz felaketlerin bizleri bekleyen felaket karşısında pek cüce kaldığını kestiremiyorduk henüz.

Her akşam tıklım tıklım doluyordu kahveler: Köylüler, ırgatlar, gençler, ihtiyarlar, papazlar, kısık sesle tartışıyorlardı. Haberler iç karartıcıydı. Dendiğine göre Türk Hükümeti, Hıristiyanlara katiyen güvenmiyor ve onlara ne silah ne de üniforma vererek Amele Taburu denilen özel çalışma birliklerine yolluyordu. Bu özel birliklere, "ölüm taburu" demek daha doğru olurdu.

Bir akşam, iş için İzmir'den gelmiş olan tüccarlardan biri, "Böylelikle çocuklarımız... Hiç değilse silahlarını Müttefik dostlarımızın üzerine boşaltmaktan kurtulmuş oluyor," dedi.

Öfkeyle atıldı ihtiyar Stassino:

"Şu söylediğine ciddi olarak inanıyor musun yani Antonaki Mihali? Biz inanmıyoruz... Sen işini uydurmuşsun maşallah! Birini bir Alman şirketine yerleştirmişsin oğullarının, birini de demiryollarına; üçüncü zaten papaz okulundadır... Ama biz böyle mi ya! Kaptıkları gibi götürüyorlar bizimkileri! Benim Temistokles'im askere alınalı daha bir ay geçmedi, kaçacağım diye haber uçurtuyor bana, tahammülü kalmamış... Can düşmanının etmeyeceği kadar işkence ediyorlarmış. Harp esirleri onların yanında bey gibi kalır diyorlar! Açlık, bit, pislik kokusu, günde on sekiz saate kadar uzayan bir çalışma... ve aklını şaşırıp da isyana kalkarsan, kırbaç ve türlü işkence! Sadece yemeklerini veriyormuş devlet, onu da köpekler bile yemez diyorlar! On beş-yirmi asker aynı pis karavananın içinden yiyorlarmış; kirli çamaşırlarını da gene onun içinde yıkamak zorundalar! Yedikleri de ne? Ağza alınmaz bir çorbayla leş eti! Midesi geniş olan birkaç kaşık yutabiliyor, diye yazmakta oğlum. Ama kibarlığa vurup da tiksinecek olursan, mahvolduğunun resmidir; çünkü aç ka-

lırsın. Ve tiksindiğin lokmayı ağzından kapmak için, arkadaşını öldürecek kadar gözün dönebilir!"

"Tam bir şeytan işi bu Amele Taburları," dedi Papaz Ziso, "1912 harbinde böyle pislikler yoktu. Türk'ü bu derece zalim kılan kim?"

"Menfaatiyle Almanya," diye haykırdı tenekeci Jako havlar gibi.

"Türk'ün menfaati bizi yanına almasındadır. Beyni bizizdir çünkü... Çoğu bilir bunu ve bizi severler."

Dayanamayıp atıldım, "Severlerdi demen lazım öğretmen! Şimdi bizden nefret etmeyi ve bizsiz yaşamayı öğrenmekteler... Bak bu yıl, Kirliceliler bile ortalıkta yok!"

Cesaret vermek için, "Durum öyle feci değil," dedi Mihali. "Şehirlerde Türkler hâlâ elimize bakıyor; bize ihtiyaçları var. İşte size bir örnek: Avgula isimli bir dostum, bir bey sayesinde, sadece ordudan yakayı sıyırmakla kalmadı; para da kazandı, üstelik bir ay sonra bir dükkân satın aldı kendine! Mehmet Bey kaçak diye arıyormuş onu: 'Hangi deliğe girdi bu çarıklı Avgula yahu? Onun iyiliği için arıyorum vallahi!' demişti bana. 'Gizleniyor,' dedim. 'Sakal koyuverip papaz kılığına girdi.' 'Mutlaka bul bana hergeleyi. Bir tabiyet belgesi aldım ona, kendime ortak edeceğim: Sineğin yağını süzer o, akıllıdır,' diyordu."

"Bütün bunlar sizler için geçerli," dedi ihtiyar Stassino. "Biz yoksullar için de Amele Taburları ile darağaçları var..."

"Ben onu bilir onu söylerim," dedi Jako. "Türk, bu kurnazlığı Alman'dan aldı. Bugün, Alman, Türk'ün sırtına binmiş durumda, o kumanda ediyor..."

Doğru söylüyordu Jako. Türkler, Küçük Asya'nın tek başlarına efendisi olmaktan çıkmışlardı artık. Beyin, Alman'dı: Türk ise kol... Biri tasarlıyor, öteki yapıyordu... Çok geçmeden İzmir'e bir Alman generali geldi. Rus üniformaları içinde fatih edalı, kupkuru bir adamdı bu; Liman von Sanders'ti adı. İzmir metropoliti Krizostomo

bu adam için, "Adını andığınız her keresinde gargara yapıp ağzınızı temizleyiniz," demişti. Bir uğursuzluk gibi çökmüştü Küçük Asya'nın üzerine. Bizi toptan imha edip, Alman Postu elimizden koparıp almak için gönderilmişti. Anadolu tam bir Prusya sömürgesiydi sanki.

Harpten çok önce memlekete bir Alman "uzmanları" akını başlamıştı: Tüccar, asker, polis, arkeolog, sosyolog, iktisatçı, doktor, rahip, öğretmen kisvesi altında durumu incelemeye, bizim aslımızı, geçmişimizi ve halimizi, istidat ve servetlerimizi öğrenmeye geliyorlardı. Hepsi de aynı ürkütücü sonuca vardılar: Biz, şeytan zekâlı Rumlar ve Ermeniler, burada fazlaydık; avanak beylerin tüm ticaret hayatını reayaya bıraktığı, uyuyan bir imparatorlukta, haddinden fazla kilit noktası tutuyorduk elimizde...

Osmanlılar Almanya'nın tarafında yer alır almaz, kıyı bölgelerinde oturan Rumlar da sistemli olarak topraksızlaştırılmaya başlanmıştı. Birkaç saat içinde, iç bölgelere göç etmek zorunda kaldılar.

"Niçin? Niçin ama? Suçumuz ne bizim?"

"Suçlusunuz o kadar! Suçlu! Müttefikler bir zafer kazanınca gözlerinizin içi gülüyor!"

Analar, bebeklerini beşikten çıkarıyor; ihtiyar ve hastaları yataktan kaldırıyorlardı. Kollarının gücü yettiğince eşya yükleniyordu erkekler. İşlerini, mallarını, evlerini bırakıp, küçük topluluklar halinde Anadolu rüzgârlarının dövdüğü yollara atılıyorlardı. Dağlarda kar altında iki büklüm, kurak bölgelerin boğucu sıcağında susuzluktan inleyerek yürüyorlardı hep. Yüz binlerce Rum ve Ermeni böylece telef oldu...

Kosta ile Panago da gittiler Amele Taburu'na. Gidecekleri günün arifesinde, iki kere yorgun döndük tarladan; sessiz ve bıkkın oturduk sofraya. Bir vakitler bayram günlerinde böyle birlikte olurduk... Veda yemeği

için iki besili tavuk kesmişti annem. Sessizdik, ama içimiz içimize sığmıyordu aslında. Annem, Kosta ile Panago'nun tabaklarını yeniden yeniden dolduruyordu:

"Yiyin," diyordu hep. "Yumurtalı salça koydum. Hem de tam sevdiğiniz gibi, mayhoş!"

Kosta, tarlalar için üzüntülüydü:

"Perişan olacak topraklar... Bir gün Manoli'yi de alacaklar askere. Arkasından Yorgi'yi ve hatta Stamati'yi... Ay benim anacığım, Sofia ile sizin haliniz o zaman neye varacak! Bunca alın teri; göz nuruyla kurduğumuz ne varsa, yerle bir olacak..."

Bütün yemek boyunca, aşılanacak ağaçlardan, ayıklanacak tarlalardan, kuru üzümden, tütünden, çift hayvanlarından konuştuk durduk... Ağabeylerimin ellerini ellerimin içine alıp, bıraktıkları her şeye kendi gözüm gibi bakacağımdan emin olmalarını, endişe etmemelerini yalvarmak istiyordum; istiyordum ki, sevgi ve sadakat aksın kelimelerimden. Ama cesaret edemedim bir türlü. Kosta ile Panago'nun belki de, "Çek şu ellerini!" diye homurdanarak benimle dalga geçeceklerinden korktum.

O gece de her zamanki gibi erken yatmıştık, kâbuslu rüyalar içinde çalkalanıp durduk hep. Annem uyumuyordu. Ağabeylerimin giyecekleriyle uğraşmaktaydı hâlâ. O kaba saba köylü gömleklerini, çocuklarının hayatı buna bağlıymış gibi, büyük bir ayin ciddiyeti içinde ütülüyor da ütülüyordu durmadan.

Çok geçmeden kalktı Panago. Uyuyamamıştı. Heyecandan, belki de korkudan, boğuluyor gibiydi. Hıncını annemden aldı:

"Ne oluyor be ihtiyar, ne böyle hayalet gibi dolaşıp duruyorsun ortalıkta? Git yat hadi!"

Hiç cevap vermedi annem; elinden geldiğince sessiz, giyecekleri yerleştirdi ve mutfağa yöneldi. Ama çoktan pişman olmuştu Panago, "Ne kafanı bozuyorsun san-

ki," dedi tatlı bir sesle. "Kader böyleymiş, elden ne gelir? Tanrı nasip ederse bir gün döner, sana bir alay torun yaparız..."

"Amin..." dedi annem. "Merhamet sendendir Aya Panaiya!"

Çıktı odadan. Ağlamaya gidiyordu...

Şafak sökerken, paketleri yüklenip Hacısuluk İstasyonu'na kadar gittik onlarla. Geceden yığılmış bulutlar vardı gökyüzünde; öylesine alçaktan uçuşuyorlardı ki, boğulacak gibi oluyordu insan... Etrafta bir alay kadın ağlayıp bağırıyordu. Saçlarını yolanlar, yüzlerini tırmalayanlar vardı aralarında. Kupkuruydu annemin gözleri. Ama tren sarsıldığında, dayanamayıp boşandı:

"Hayırlı yolculuklar," diye hıçkırdı. "Aya Panaiya sizinle birlik olsun..."

Daha sonra, titrek adımlarla yanımda yürürken, yüz yaşında gibiydi...

"Söktüler işte ciğerlerimi... Bir gün gelip bana bunca erkek evlat verdi diye Tanrı'ya yakınacağım aklımın ucundan geçer miydi hiç!"

Savaş şöyle bir dokunup geçmişti bize. Bir ufak tırmık yarasıydı bu henüz. Sırada hançer vardı... Böyledir yüreği insanoğlunun: Küçücük bir felakette duracak gibi olur, ama sonuna kadar dayanır büyük felaketlere.

Amele Taburu'ndan kaçmak, bıçak gırtlağa dayanıp hepten çaresiz kalınca yapılacak şeydi ancak. *Tavan Taburu* deniyordu asker kaçaklarına ve bunlar av hayvanları gibi durmadan kovalanmaktaydı. Kuyu diplerinde, ağımlarda, dam aralarında gizli sığınaklar kuruyorlardı kendilerine ve yıllarca kapalı bekliyorlardı... Hava kararır kararmaz, koca bir kadınlar ordusunun şehir ve köy-

lerle savaşı başlıyordu: Oğullarıyla kocaları asker kaçağı olan analardı bunlar. Dört yıl boyunca bu kadınlardan hiçbiri uykusuna doymadı, şöyle rahat bir yemek yemedi hiçbiri... Çoğu bütün geceyi bir iskemle üzerinde, kulakları kirişte, her an, "Geliyorlar!" korkusuyla sıçrayıp, dehşet duyarak geçiriyorlardı.

Tellal Kosma Sarapoğlu'nun karısı, işte bu nedenle delirdi... Odalara sığmaz cinsinden levent yapılı üç oğul saklıyordu. Hem ufacıktı evi kadıncağızın; üç devi iki göz odaya nasıl sığdıracak! Ama yok başka çaresi: Amele Taburu'ndaki iki büyük oğlunun yaşayıp yaşamadıklarını bilmiyordu... Baskın olduğu akşamlar, hendek ve lağımlara atıyordu kendilerini Kosma'nın oğulları. Analarıysa kapıyı açıp, ellerini titremesin diye göğsünde bastırarak zaptiyeyi beklerdi. Duygusuz bir sesle, "Buyurun," dedi. "Arayın."

"Nerede saklanıyor oğulların?"

"Bilir miyim? Bildirirler mi hiç bana?"

"Gene de yakalayacağız, şüphen olmasın! Kurtulamayacaklar elimizden. Ve yakaladığımız vakit, senin gözlerinin önünde boğazlayacağız!"

Ve küfrederek ayrılıyorlardı. Çatlayacakmış gibi çarpıyordu yüreği kadıncağızın. Eli ayağı buz kesiyor, soğuk terler döküyordu... Tehlike uzaklaşıp çocuklar eve döndüğünde, sessiz sessiz ağlamaya, diz çöküp dua etmeye koyuluyordu. Bir gece katıla katıla gülmeye başladı. Çocuklar başlangıçta şaşırmışlardı. Koşup aynaya baktılar hemen; yüzlerini çamura bulanmış, diken yaralarıyla kanlı görünce onlar da gülümsediler, yıkandılar sonra ve sofraya oturdular. Ama anneleri oturmak bilmiyor, gittikçe daha hızlı ve daha yüksek sesle gülüyordu. Ses dışarıdan işitilebilirdi. Kocasının sabrı tükendi sonunda, yumruğunu masaya indirerek:

"Yeter, lanet olsun, yeter!.." diye gürledi. "Ne oluyor

sana? Jandarmaların her an geri dönebileceğini bilmiyor musun?"

İşitmiyordu ki kadın, anlamıyordu ki... Gülüyordu sadece... Sonunda çocuklara bir zararı dokunmaması için elini kolunu sımsıkı bağlayıp ağzını tıkamak zorunda kaldılar.

Baskın geceleri akıl almaz bir dehşet havası eserdi. Jandarmalarla zaptiyeler bir kaçak yakaladılar mı öldüresiye döverler, işkence ederler, hatta bazen düpedüz öldürürlerdi. Köpeklerin durmak bilmez uluması başlardı. Hiç kimse uyumazdı evlerde, beklerdi herkes...

Bu durumu kazanç yolu haline getiren birtakım adamlar türemişti: "Para ver kurtaralım," diyorlardı. "Ver ver, daha ver!" Bir kere verdiniz mi, isteklerinin ardı arkası kesilmiyordu artık ve canınıza tak deyip de reddettiğiniz zaman tehditler başlıyordu:

"Nerede saklandığını biliyoruz sizinkilerin!"

İster istemez açıyordunuz gene kesenin ağzını... Sayısız paşa, yüksek rütbeli memur, zaptiye müdürü, basit jandarma ve muhbir, böyle zengin oldular.

Her yeni günle yeni soygun ve cinayet yöntemleri gelişiyordu. Bütün bunların, aslında polis tarafından tertip edildiği biliniyordu, ama mahkemeye başvurup suçluları ihbar edebilmek için ölümü göze almak gerekiyordu. Bizim diyebileceğimiz hiçbir şey kalmamıştı artık; kendi benliğimiz bile. Herhangi bir Türk, istediğini yapabilirdi bize... Devlet, askerî giderleri karşılayabilmek için, vergileri durmadan artırmaktaydı. Askerlikten bağışıklık bedeli, yirmi beşini aşmışlar için 40, aşmamışlar içinse 60 altın lira olarak tespit edilmişti, Altı-yedi çocuk sahibi bir aile, nasıl ödeyebilirdi bunu!

Köy yolunda sekiz jandarma vardı harpten önce; şimdi ise kırk taneydiler. Saatte iki baskın yapan ve kasabaların altını üstüne getiren zaptiye memurlarıyla, askerî

polis mensupları da ayrıydı. Umutsuzluğa kapılıp dağa kaçıyordu insanlar. Orada, Türk köylüleri yardım ettiği takdirde, kurtuluş imkânı vardı. Yardım görme ihtimali iyice zayıftı. Türk köylerine de öğretmişlerdi bizden nefret etmeyi... Müezzinlerle Yunanistan'dan atılmış mülteciler, gâvurların zehirli birer yılandan farksız olduğunu ve onları bağrında saklayanların felakete uğrayacağını belletmek için seferber edilmişti... Silip süpürmek gerekiyordu bir an önce bu kâfirleri. Allah'ın emri buydu.

Ama asıl can düşmanlarımız, Türk asker kaçaklarıydı. Aynı kadere ortak olmamız birleştirebilirdi bizi; ne var ki devlet, mümkün olduğu kadar fazla Hıristiyanı ortadan kaldırmaları şartıyla, onları bağışlıyordu. Ve tabii onlar da, bir sigara, bir tek kuruş, bir lokma ekmek için, nerede olursa olsun ve kimi olursa olsun devirmeye hazırdılar...

Bir gün öğleye doğru Şevket gelmiş Beylik'teki evimize. Annem, ablam, Yorgi ve Stamati evdelermiş.

"Manoli nerede? Burada değil mi yoksa?" diye sormuş soluk soluğa...

Gözünü kırpıyormuş durmaksızın sinirden. Barbatanın üzerine oturmuş. Sapsarıymış rengi, alabildiğine üzüntülüymüş... Yoksa Manoli'nin başında bir bela dolanıyor da onu mu öğrenip haber vermeye geldi, diye düşünmüş annem. Dağdaki kaçaklara silah bulan bir yeraltı teşkilatıyla ilişkim olduğunu bildiğinden, korkmuş.

"Ne var oğlum Şevket?" demiş. "Annen, baban mı hastalandılar yoksa? Yoksa davarınızın başına bir şey mi geldi?"

Hüzünle başını sallamış Şevket ve müthiş kederli bir sesle cevap vermiş:

"*Ah anacığım! Ah kardeşlerim!* Keşke başımıza gelen bir hastalık olsaydı, hekime varır kurtulurduk. Keşke davarımız uğrasaydı belaya, yeniden davar sahibi olurduk...

Başımıza gelen öyle bir şey ki, ne kurtulmak mümkün, ne atıp yerine koymak!"

Sonra bir göz atmış etrafına dinleyen var mı diye ve Türk köylerinin Rumlara karşı nasıl ayaklandığını anlatmaya başlamış. Onun o sakin, küçücük köyü bile hücuma hazırlanıyormuş. Girit'ten, Makedonya'dan, Epir'den atılmış mültecilerle Jön Türklerin *dervişleri* ve öteki *sarıklılar*, "vebadan bin kere beter pis gâvur köpeklerine karşı" kin saçmaktalarmış yüreklere...

"Başlangıçta," demiş Şevket, "kimseyi zehirleyemediler. *'Haydi canım!'* diyordu köylüler, 'Bunlara mı inanacağız, kendi gözlerimize mi? Rumlarla yıllardan beri dostluk içinde yaşadık biz, aramıza ne diye kin sokalım?' Tatlı söz, yılanı deliğinden çıkarır, amma yalan söz de kuzuyu kurda döndürür. İnsan dediğin zayıf mahluk. Köye gelenler de bizim menfaatimizin, sizleri ortadan yok etmekte olduğunu söylüyorlardı. 'Gâvurlar ortadan kalkınca, arazileriyle malları bizim olacak,' diyorlardı. *'Hadi bakalım!'* Bu iş hoşlarına gitti köylülerin, kafalarını bozar gibi oldular. 'Akıllarını da alacak mıyız bunların, akıllarını?' diye sordu dilenci Ali. 'Alacağız,' dediler. 'Neleri varsa bizim olacak!' Bu yetmezmiş gibi, köydeki kaçaklara haber üstüne haber uçuruyordu jandarmalar, 'Hıristiyanları temizlerseniz, kılınıza dokunmayacağız,' diye. Birkaç gün önce Hafız'ın evine tüfekle fişek getirip yığmışlar. Amcam köyün muhtarı, nedenini sordum: 'Yeğen sen ayakta uyuyorsun,' dedi bana. 'Bütün bizim köylerin silahlandığını anlamadın mı daha? Bundan böyle gâvurlar, hadlerine düştüyse evlerinden dışarı bir adım atsın bakalım!' İyice canım sıkıldı, bir isyan bürüdü içimi. Hemen babamın yanına vardım, bir tamam anlattım olup biteni ve sordum: 'Ey benim canımdan değerli babam! Şimdi ben bunları gidip de arkadaşım Manoli'yle ailesine bildirecek olursam, Tanrı'ya ve memlekete karşı

günah mı?' Babam bir gün istedi düşünmek için. Bugün sabahleyin erkenden çağırdı beni: 'Git hemen arkadaşına haber ver,' dedi. Bizimkiler yanlış yolda, günaha giriyorlar. Tanrı'dan başımıza bir bela dolanmasa...'"

Şevket'in kara gözlerinden yaşlar boşanmış bunları söyleyince. Annem eğilip öpmüş gözlerinden:

"Tanrı senden razı olsun evladım!" demiş. "Dokunduğunu altın etsin! Git bul Manoli'yi de konuş onunla..."

Konuşamadık bir türlü. Şevket'i askere aldılar. Savaşın getirdiği kinle vahşet, daha güçlü çıktı dostluk ve arkadaşlıktan... Temiz yürekler, düşman toprakları üzerinde unutulmuş bayraklar gibi kaldı.

Strati Kseno bizim dağların reisi olmuştu. Çeliği bükecek kadar kuvvetliydi ve korku nedir bilmezdi yüreği. Strati'nin, düğününün ortasında, karısını bir kere bile öpmeden ziyafet masasında bırakıp, tüfeğini omuzlayarak dağa çıktığı geceyi bütün köy hatırlar.

Oysa herkes biraz eğlenebilmek, yiyip içip oynamak ve gülmek için, Strati'nin düğününü beklemekteydi... Pazar giysilerini kuşanıp ellerinde hediyeler ve çiçeklerle şenliğe koşmuştu köylüler. Strati'nin ailesi baskıya uğramamıştı hiç. Türkler onun yiğitliğinden ürküyor, topraklarına pek yaklaşmıyorlardı. Bedel bile istememişlerdi ondan. İzmir'e inmiş, ürününü iyi fiyata satıp keseyi doldurmuş ve kendiliğinden vermişti bedeli: Kuş gibi hürdü artık.

Düğününde herkes sonuna kadar eğlensin istiyordu. Yıllar boyunca herkes hatırlasın istiyordu nasıl evlendiğini. Kuzular çevrilmiş; kestaneli, çamfıstıklı, siyah kuru üzümlü hindi dolmaları hazırlanmıştı. Tam beş kadın yemek işiyle uğraşıyordu. Et tuzluyorlar, köfte ve balık pişiriyorlardı. Tereyağlarıyla, sütlü tatlılar, baklavalar, çeşit çeşit böreklerle doluydu çanaklar ve tepsiler.

Gencecik, çok güzel bir kız olan yeni gelin, evlendiği yakışıklı yiğitten ayıramıyordu gözlerini. Evlenme çağında kızı olan analar birbirlerine gıptayla onu gösterip, "Talihliymiş!" diye fısıldaşıyorlardı. Strati, karısını belinden kavrayıp dansa çekmişti. Üç sıra Venedik ve İstanbul altını geçirmişti gerdanına. Kemanlarıyla utları sabaha dek susmak bilmesin diye, çalgıcıların alnına beş Türk lirası yapıştırmıştı.

İşte tam o sırada, kurşun sesleriyle çığlıklar yükselmişti. Oğulları kaçak olup da gizlenen anneler, dehşete kapılmışlardı.

"Ne oluyor gene yarabbi! Ne var?"

Karanlıkta gölgeler koşuşuyordu. Sonra bir sessizliğe büründü ortalık ve bir ses yükseldi:

"Yeğenin küçük Kotso'yu öldürdüler Strati, diye bağırıyordu bir ihtiyar. Dul Eleni'nin oğluyla Manissali'nin torununu da öldürdüler!"

Kemanlar susmuş, davetliler donup kalmıştı. Tek kelime söylemedi Strati, dehşet saçan bir edayla tüfeğine uzandı. Geçsin diye yol açtılar hemen. Halası Sofia'nın kapısının önünde, yeğeni Kotso'yu gördü: Yüzükoyun yere uzanmıştı delikanlı, sırtında bir bıçak saplıydı. Beş metre ötede en iyi arkadaşı Lefteri, bedbaht Eleni'nin biricik evladı, başından yediği üç kurşunla kanlar içindeydi. İhtiyar Manissali'nin öksüz torunu Aleko'nun manzarası ise daha da korkunçtu: Boynuna bir çarşaf dolayıp evinin balkona asmışlardı çocuğu.

Bu, ilk katliamdı.

"Ah çocuklarımız," diye haykırıyordu kadınlar. "Aya Panaiya, yardım et bize! Koruyun bizi Aya Dimitri, Aya Yorgi!"

Strati bembeyaz kesilmiş, düşünüyordu. Kim öldürmüş olabilirdi acaba? Kim seçmiş olabilirdi katliama başlamak için onun düğün gecesini? Ona çevrilmiş bü-

tün gözler, kararını bekliyordu. İtiraz kabul etmeyen bir sesle, "Gidin bana Kahramanoğlu'nu, Balurdo'yu ve Alpekidis'i çağırın," dedi.

Sonra evine girdi. Karısı arkasından seğirtiyordu hep, en ufak hareketlerini gözlüyordu zavallı. Annesi ağlamaya koyulmuştu:

"Ne yapmayı düşünüyorsun şimdi Strati? Ne olur gitme oğlum, terk etme bizleri!"

Öfkeyle bağırdı Strati:

"Kesin zırıltıyı! Topunuzu şeytan götürsün!"

Birkaç küfür savurduktan sonra, duruldu birden: Annesiyle karısının karşısında bulunduğunu hatırlamış ve pişman olmuştu:

"Bırakın ağlamayı," dedi sakin bir sesle. "Görmüyor musunuz topunuzu birden yok edeceklerini? Hemen karşılığını vermek gerekiyor bunun; malımızı ve canımızı savunmak gerekiyor... Ellerini kana bulamış olanların, titremesi ve korkması şart!"

Bir anda toplanıvermişti bütün kaçaklar. Hemen o gece atlanıp silahlandılar ve yanlarına yiyecek, giyecek alıp dağın yolunu tuttular. Kadınlar ağlaşıyordu:

"Yarabbi, bu evlatları boğazlayacaklar! Nereye gidiyorsunuz? Kim yardım edecek size? Desteksiz, korunmasız ne yapacaksınız böyle, Tanrım!"

Böylece Strati'nin düğünü sona eriyor, kahramanlıkları başlıyordu. O günden sonra, Strati adını işiten Türk birliklerini bir korku alacaktı. "Şeytan" diyorlardı ona, adını anınca üç kere tükürüyorlardı... Bir akşam evine dönme cesaretini gösterdi. Yağmurun bardaktan boşanırcasına yağdığı, göklerin gürlediği, şimşeklerin art arda çaktığı, kudurmuş bir rüzgârın dağları yerinden oynatırcasına estiği bir geceydi. Dışarıya burnunu bile uzatamıyordu insanlar. Yalnız o, sokaklardaydı.

"Düğün gecemi yaşamak istiyorum ben! Düğün ge-

cemi elimden alamaz bu itler! Bir oğlum olsun istiyorum. Ölünce öcümü alacak birisi kalsın ardımda!"

Karısının öpücükleri nasıl da tatlıydı! Ve Strati o akşamdan sonra sık sık tuttu evin yolunu. Ele geçmesine ramak kalan geceye kadar... Sonra da karısı, uzun bir süre, geceler boyunca bekledi durdu. Strati bir haber aldı günün birinde: Annesi can çekişiyordu; hayırduasını vermek istiyordu oğluna ölmeden önce. Yoldaşlarını topladı Strati, "Kardeşler," dedi. "Beni dünyaya getirmiş olan annem ölmek üzere. Gidip onu son bir kez öpmek boynumun borcudur, ödevimdir. Ama sizlere karşı daha büyük bir ödevim var, çünkü sizler bana hayatlarınızı emanet ettiniz. Kararı siz verin... 'Git' diyecek olursanız yüreğim bir kuş gibi hafifleyecek; 'kal' diyecek olursanız, bilin ki, hiç sesim çıkmadan kalacağım. Çünkü mücadelenin bu noktasında, kendi meselelerimizi gömmek zorundayız."

Harbin meşakkatinden çok, barış dolu bir hayatın geleneklerine bağlı olan genç kaçaklar, bir ağızdan cevap vermişti:

"Git Reis, git! Kolay kolay hakkından gelinmez Strati'nin, boynu kalındır!"

Şafakta atını mahmuzlamıştı. Yoldaşlarından ikisi onu takip etmeye başlamıştı.

Yaklaştıklarını gördüğü vakit sert bir sesle, "Ne oluyor?" diye sormuştu. "Derhal dönün geriye! Çocuk değilim ben. Annem sütten keseli, yıllar oluyor..."

Ama ısrar etmişti ötekiler, "Yüreğimiz bize böyle emrediyor Reis," demişlerdi. "Cehennem'e gidecek olsan bile, seninle birlikteyiz!"

"Hey budalalar! Madem canınız gezinti istiyor, gelin bakalım..."

Köye ulaştıklarında, önce, hayvanlarını güvenli bir yere, ihtiyar Dimitro'nun kır evine gizlediler. Ve gene

orada öğrendiler, koca bir taburun dünden beri köye doğru yürüyüş halinde olduğunu...

Görülmemek için Strati, arka taraftan dolaşmıştı evine. Elini cebine atıp anahtarı kavradı. Kaç kez okşamıştı bu anahtarı, her keresinde karanlık bastığında kilide sokup kapıyı usulca açacağı, karısını kucaklayıp yatağa götüreceği, öpücüklere boğacağı ânın hayalini görmüştü!

Bir kedi gibi süzüldü evin içine... Annesinin yatmakta olduğu yatağa sessizce yaklaştı, ihtiyar kadının alnından öptü yavaşça, bembeyaz saçlarını sevgiyle okşadı:

"Geldim anne... Yanındayım işte..."

Hiçbir şeyi duymuyor, hiç kimseyi tanımıyordu artık annesi; kesik hırıltılarla sönüyordu... Yatağın önünde diz çöktü Strati, başını ellerinin arasına saklayıp daldı bir süre. Karısı onu orada öyle buldu ve birlikte ağladılar. Sonra doğruldu karısı, oğlunun beşiğine doğru çekti kocasını. Strati, yumrukları sımsıkı bir halde uyuyan küçüğü görünce yumuşayıp gülümsemişti:

"Sevgili yumurcak," diye mırıldandı okşayan bir sesle... "Demek şimdiden hazırlanıyorsun yumruklu kavgalara!"

Bir telaştır almıştı karısını, sofra kurmaya girişmiş, rakıyla birlikte, evde yiyecek namına ne varsa getirmişti ortaya.

Acılık taşan bir sesle, "Kalmayacağım Lenyo sevgilim," dedi Strati. "Boşuna yorma kendini, derhal gitmem gerekiyor."

Lenyo'nun gözleri dolu dolu olmuştu. Koşup sarıldı kocasına. Yüreği dışarı uğrayacakmış gibi çarpıyor, tüm bedeni titriyordu. Yirmi yaşındaydı henüz ve Strati'nin unutulmaz bir kucaklayışı vardı...

"Artık dayanamayacağım," diye inledi genç kadın.

Strati kendini kaybetme korkusuyla yavaşça itti genç kadını:

"Ya ben, ben dayanabiliyor muyum sanki! Bir çarka kapıldık Lenyo. Yaşamımızın ipleri ellerimizde değil artık. Anlamadın mı bunu daha?"

"Daha ne kadar sürecek bu Strati?" diye fısıldamıştı Lenyo.

Strati, "Katliam bitinceye kadar... Yani belki de hep!.." demek istedi ama tuttu kendini. Masaya ilerleyip tabancalarını kuşandı. Kayışını takarken dönmüş, sınırsız bir sevgiyle bakmıştı karısına. Korkunç bir andı bu! Bir adım daha yaklaştığı takdirde, gün ışığının kendisini orada yakalayacağını çok iyi biliyordu. Rakı şişesini kaptı aniden, bir dikişte boşalttı. Bıyıklarını kuruladı elinin tersiyle ve bir tekme savurup devirdi iskemleyi. Devrilsin ve kırılsın işte! Bu eve artık ölüm girmesin! Sonra da, ne karısına ne annesine ne de oğluna dönüp baktı, karanlık ve korkunç, uzaklaştı.

Köyün sınırına ulaştığında, yoldaşları kendisine doğru koştular:

"Reis, Türk ordusu neredeyse burada olacak! Hemen atlara atlayıp kaçalım, yoksa halimiz duman!"

Tereddüt ediyordu Strati. Kulağını dikip etrafı dinledi karar vermeden önce: Uygun adım yürüyen ayakların uğultusuyla, insan sesleri taşıyordu rüzgâr. Gitmek mi, yoksa kalmak mı? Gittikleri takdirde üçü de yakalanmak tehlikesiyle burun burunaydı. Ve onlarla birlikte, sığınaklarının dışında içi rahat uyuyan bütün kaçaklar da... Vuruşmaya girdikleri takdirdeyse, savaşın gürültüsüyle uyanıp gizlenebilirlerdi.

"Vakit kaybetmeyelim," dedi Strati. "Çabuk, kuru odunla çalı çırpı toplayıp getirin bana. Bütün tepeyi örteceğiz."

"Planın nedir Reis? Vuruşmaya razı olup kalırsak, mahvolduğumuzun resmidir..."

"Sayımızı fazla göstermek için ateş yakıp, Türkleri

sağa doğru çekeceğim. Siz böylece sol taraftaki keçiyolundan rahatça sıyrılabilirsiniz. Yuttukları takdirde ben de kaçıp kurtulabilirim, olmazsa can sağlığı! Asla unutamayacakları bir ders vereceğim onlara... Kendim ölmeden önce, onlardan hiç olmazsa birkaçını daha Cehennem'e yollarım."

Çocuklar, Strati'yi bırakmak istemiyorlardı. Anlıyordu onları ama başka çare yoktu artık. Sert bir sesle haykırdı:

"Reisiniz ben miyim, değil miyim? Bensem, emrediyorum, dinleyeceksiniz!"

Sadece bir kere derin derin soludu Strati, yüzünü ve ensesini kaplayan teri sildi, sonra ortalığı ateşleyip yukarıya doğru Aya Sosti Kilisesi'ne tırmandı. Bütün vadilere hâkim bir kilit noktasıydı burası. Bakışlarıyla dört bir yanı tarayıp, çevreyi dinleyerek, Türk askerlerinin manevrasını kavramaya çabalıyordu. Sağa döndüklerini anlayınca gülümsedi:

"Ahmaklar!"

Bir sigara yaktı. Ne elleri titriyordu, ne yüreği, korkudan eser yoktu içinde...

"Rezil hayat," dedi kendi kendine. "Nasıl da gafil avlarsın bizi!"

Şu anda karısının koynunda ya da dizlerinin üzerinde oğlunu hoplatmakta ve sofradaki tabaktan nar gibi kızarmış bir et parçası almakta olabileceğini düşündü birden...

"Zavallı anacığım!" diye söylendi. "Öteki dünyaya oğlunla birlikte gideceğini söylemiş olsalar, imkânı yok inanmazdın..."

Tükürdü cesaret almak için. Sımsıkı kavradı tabancaları, "Ya bir reissindir vuruşursun ya da korkağın birisindir. O zaman burada işin ne? Git evinin çatısında sıçanlar gibi yaşa... Düşmanı temizlemek için buraya gel-

medin mi? Köy çocukları, vuruşmayı işitip senin sayende kurtulacak. En ön sırada olmak zorundasın. Haydi!"

Aslanlar gibi vuruşmuştu Strati ve kendisine ayırmıştı son kurşunu.

Köylüler, sabah olunca öğrendiler öldüğünü. Türk zabiti, cesedi köy meydanına götürüp bir iskemleye oturtmaları için emir vermişti adamlarına ve bütün askerlerini ölünün önünden geçirdi:

"Yiğitliğin kadrini bilelim," demişti subay. "Talancı ve katil değil, bu gâvur gibi olmanızı isterim..."

Aylar boyunca köyde, Strati'nin fedakârlığından başka bir şey konuşulmadı. Ama savaşın vahşeti onun hatırasını da silip götürecekti.

Türkler susmuştu köyde. Evler ve tarlalar perişan olmuştu. Başını alıp gitmişti sevinç. Her yerde bir boğuntu ve dehşet vardı. Birer Gras, Mannlicher ya da Revolver sağlayabilen kaçaklar, topluluklar halinde dağa çıkıyorlardı. Bu toplulukları dağıtmak amacıyla girişilen temizlik hareketleri gittikçe sıklaşmaktaydı.

Topluluklardan birinin ihtiyaçlarını sağlamakla, ben görevliydim. Jandarmaların burnunun dibinde iş görmeyi, onları uyutmak için, onlarla birlikte gülmeyi öğrendim. Barut ve yiyecek taşıyordum böylece kaçaklara. Keçiyollarını tırmanıp çıktıktan sonra kimsenin beni görmediğine emin olabilmek için çoğu zaman saatlerce beklerdim. Ancak ondan sonra süzülürdüm mağaraya. Mağaranın girişi kocaman kayalar ve çalılıklarla örtülü olduğu için, bulmak imkânsızdı. On metre kadar sürünerek ilerledikten sonra, diken gibi dikitlerle dolu bir düzlüğe ulaşılırdı. Fenerlerin ışığında titreşerek parıldardı dikitler. Mağaranın sonunda ise, dipsiz bir uçurum vardı. Bir zamanlar Şevket'le birlikte keşfetmiştik bu mağarayı, ama sonuna kadar ilerlemeye cesaret edememiştik. Her

zaman Şevket'in bu mağarayı hatırlayıp, bir kıtaya gösterebileceğini düşünerek çok üzülüyordum.

Bir gün dağdan inerken, bir kaynağın yanında bize tuzak kuran iki jandarma gördüm. Sessizce dönüp soluk soluğa girdim mağaraya, haber verdim. Bizimkiler hemen harekete geçip kuşattılar jandarmaları ve diri diri ele geçirdiler. Ama köyün ihtiyarları işe el koyup bir misillemeyi önlemek için serbest bıraktırdılar.

Ertesi gün, ağır silahlarla donatılmış bir Türk misilleme birliği harekete geçmişti. Ama bizimkiler savaşa yanaşmadı. Sadece Şaralambos Papastergiyu yaralanmıştı içimizden; o da sık bir koruluğun içinde gizlenmeyi başarıp yakayı kurtarmıştı. Yardıma koşmak bana emredildi. Bizim kır evine götürdüm kendisini. Yarası ağır değildi, ama tedavisi şarttı. Gidip amcası, Tanasi Panayotoğlu'nun kapısını çaldım, yardım istedim.

Altın dolu küpleri toprağa gömmüş olan ihtiyar tefeci, evinden dışarı burnunu bile çıkarmıyordu artık. Yeğeninin başına geleni anlattığımda, korkunç bir paniğe kapıldı ve lanetler yağdırdı bana.

"Ben böyle işlere karışmam," dedi sonunda. "Hiçbir şey duymadım ben, hiçbir şey bilmiyorum..."

Umutsuzluk içinde geri dönüp, yaralıyı bir katıra yükledim ve karanlık basınca deniz tarafına doğru, bir vakitler Sisam'dan kaçakçılık yapmakla ün salmış ihtiyar Yanakos'un kulübesine götürdüm. İhtiyarla karısı da dehşete düştü bizi görünce, ama kovmaya cesaret edemediler.

"Ay, ne olursa olsun," diye homurdandı Yanakos. "Felaket içinde hepimiz bir tek aile gibiyiz zaten. Sen hemen uzaklaş git buradan, ben Şaralambos'u selamete çıkarırım..."

Misilleme birliğinin kumandanı, harekâtın başarısızlığı karşısında deliye dönmüştü. Sözümona dağdaki-

lerin yardakçısı olarak üç masumu tevkif ettiler: Tefeci Panayotoğlu'nu, arkadaşım Hristodulo Goli'yi ve o zamanlar on yedisine henüz basmış bulunan kardeşim Yorgi'yi... Üç ay İzmir Cezaevi'nde tutuklu kaldıktan sonra beraat etti onlar da. Barış içinde yaşamayı isteyen cömert yürekli insanlar tükenmemişti henüz. Ama silahlı toplulukların dağda barınabilmesi artık mümkün değildi. Böylece ölümle korkunç bir saklambaç oyunu başladı.

VI

Benim kuramı, 1915 Ocağı'nda askere aldılar. Yetmiş kadar benim gibi acemi er adayıyla birlikte Kuşadası'na gittim. Kütüğe işlendikten sonra, hazırlığımızı tamamlamak üzere köyümüze geri yolladılar bizi: İki-üç gün içinde, Amele Taburu için Ankara'ya doğru yola koyulacaktık.

Durumu kesinleşen erlerin çoğu, kolayı kaçmakta bulmuştu. Bense arkadaşım Kosta Panagoğlu'nun izinden yürüdüm. Babasıyla bir para meselesinden ötürü kavga etmişti Kosta ve ihtiyarı merhamete getirmek için askere gitme yolunu seçmişti. Ben böyle bir aptallığı neden yaptığımı hâlâ bilemiyorum... Aramaya görsün insan, bir alay bahane buluyor! İki beladan, birini seçmek lazım işte, diyordum kendi kendime: Ya kaçak olacaksın, bunun ne demek olduğunu gördün... ya da Amele Taburu, yani bilmediğin bir şey. O, bundan da beter mi deniyor? Ama bir pislik, tadına bakmadan anlaşılmaz ki! Gerçekten de bu taburlar, işittiğim bütün kötü şeylere rağmen ürkütmüyordu beni; gözlerimle görmüş oldu-

ğum şeyden ürküyordum sadece. Kaçmak demek, her akşam kapıya tekmeler inmesi demekti; yersiz yurtsuz, bir sığınak bulabilmek umuduyla oradan oraya sürünmek, diri diri gömülmüş ya da boğazına kadar çamura batmış olarak yaşamak demekti. Bin kat daha iyiydi bundan Amele Taburları! Orada hiç olmazsa, ölüme karşı ayakta, gün ışığında ve yiğitçe mücadele etmek mümkündü! Böyle düşündüm işte ve bunun için gittim.

1915 Şubatı'nda çıkmıştık yola. İstasyonda benimkilerden hiçbiri yoktu. Kıvranıp durmuştu Yorgi veda ederken; bir gün kendisine de sıra geleceğini düşünmüş ve sormuştu:

"Korkuyor musun?"

"Bilmiyorum... Ölüme kolay kolay teslim olmayacağımı biliyorum, o kadar. Mücadele edeceğim."

"Seni çok arayacağım..." dedi.

Yoldaydık. Birden katıra atladı, mahmuzladı hayvanı, altüst olmuş bir halde uzaklaştı.

İzmir-Ankara arası, beş gün beş gece sürüyordu. Ağır gidiyordu trenler, odun yakıyorlardı çünkü: Türkiye'nin kömürü Almanya'ya aitti... Hayvan vagonlarına doldurmuşlardı bizi. Kapıları günde sadece bir kere açıyorlardı. Katardaki dört yüz seksen kişiden yalnız üç yüz on tanesi ulaştı menzile. Öbür yüz yetmişi yolda kayboldu. On muhafızımız vardı trende. Sonradan ganimete konabilmek için, kaçanlara göz yumuyorlardı. Sefaletin bağrından kopup gelmiş bu zavallı insanların gözünde, ana sevgisinin ve umutsuzluktan gelen cömertliğin el ele verip, tıka basa yiyecek ve giyecekle doldurduğu yüz yetmiş paket, hayale sığmaz bir hazine gibiydi...

Kaçanların kaç tanesi evine sağ salim dönebilmiştir, bilmiyorum. Bir metre kalınlığında, bir kar tabakasıyla örtülü dağlar sarp ve çıplaktı üstelik; bu da yetmezmiş gibi, Türk asker kaçaklarıyla doluydu. Kasaba sokakların-

da adım başı kontrol noktaları kurulmuştu; avuç dolusu para gerekliydi nöbetçileri merhamete getirmek için. Sonrası için de şans gerekliydi... Binlerce Rum böylece telef oldu.

Beni, Ankara'nın seksen kilometre uzağındaki Kilisler Köyü'nde bulunan *"İkinci Amele Taburu"*na verdiler. Bölgede yolları onarmak ve bir Fransız şirketinin harpten önce başlamış olduğu demiryolu hattını tamamlamak üzere on iki tabur vardı.

Dört kaçak yakalayıp sürüdüler tam biz geldiğimiz sıra. Bizi çepeçevre çevrelerine dizdikten sonra, zavallılara zorla diz çöktürdüler. Küfür ve tehdit dolu kısa bir konuşma yaptı kumandanımız ve öküz kuyruğu kırbacını kaptığı gibi, elleri kolları sımsıkı bağlı olan kaçakların üzerine saldırdı. Çığlıklar ve hırıltılar kırbacın ıslıklarına karışıyordu. Yorgunluktan soluk soluğa kalan kumandan sırayı jandarmalara devretti. Yarılan etlerden simsiyah bir kan akıyordu... Kırbaç faslı bitince ayağa kaldırdılar zavallıları ve "bilezik" tabir ettikleri şeyleri geçirdiler boyunlarına. Her biri iki-üç okka tartan, uçlarında kalın perçin çivileri olan sürgülü demirden halkalardı bunlar. İşte bu boyundurukların içinde yemek yiyor, kazma sallıyor, taş kırıyor ve uzanıp uyuyorlardı...

İnsanları alçaltmak, madden olduğu kadar, manen de ezmek için neler icat edilmiş! İşkence süresince pantolonları düşüyor, cinsel organları çıkıyordu ortaya. Salyalarına, sümüklerine, sidiklerine, pisliklerine, gözyaşlarına karışıyordu kanları...

Bu tören bittikten sonra da bölüklere ayırdılar bizi. Yolda tam iki yüz boyunduruklu saydım! Nasıl dayanıyorlardı bilmem.

İlk akşam, altı soydaşımıza rastladık bizim bölükte.

"Nasıl oldu da bu cehenneme düştünüz!" diye haykırdılar. "Delilik etmişsiniz! Beyninize bir kurşun sıksa-

nız bin kere yeğdi vallahi. Köpekler gibi geberip gideceğiz burada..."

Sözümona cesaret verdim onlara; ama yatmaya uzandığımda, gözkapaklarımın içinde öküz kuyruğu kırbaçla demir halkaların dansı başladı. Orta yaşlı bir adam vardı yanımda, arkadaşlardan birine fısıldıyordu:

"Alıp da seni asmaya ya da kurşuna dizmeye götürseler bundan iyi vallahi! Adam yerine konuyorsun demektir hiç olmazsa... Ama bu, gerçekten tahammül edilmez bir şey!"

Kesip attı öteki:

"Ben kaçacağım," dedi. "İstedikleri kadar halka geçirsinler boynuma, artık dayanamıyorum..."

Bir ay demiryolunda çalıştım. Sonra bir sabah, sordu kumandan:

"Odunkömürü yapmasını bilen var mı aranızda?"

Hiç tereddüt etmeden fırlamıştım sıradan. Askerce bir selam çakıp, "Ben bilirim Efendim," dedim.

"*Köpoğlusu*," dedi... "Yalan söylediysen kurşunu yersin beynine."

"Eğer on gün içinde size üç yüz okka kömür getirmezsem, bana istediğinizi yapabilirsiniz," cevabını verdim. "Yeter ki yardımcılarımı kendim seçeyim..."

Fırın yakmışlığım yoktu hayatımda. Sadece küçükken, bir Türk kömürcüsünün bizim dağlarda nasıl çalıştığını izlemiştim. Kaldı ki, kumandan kömür yerine, "Kim yıldız yapmasını biliyor?" diye sormuş olsa, gene ben fırlayacaktım.

On adam seçtim kendime ve dağın yolunu tuttuk. Kosta, Türk asker kaçakları bizi dağda vurur korkusuyla katılmamıştı. Bizim köylülerden sadece Hristo Golis geldi benimle. Yanımıza on günlük yiyecek almıştık ve onuncu gün, sekiz merkep yükü kömürle bölüğe dönüyorduk. Kumandanın dışarı çıkmasını bekleyip, yükü

kendisine bir tamam teslim ettikten sonra, "Bu karakışta kimse bundan iyisini yapamazdı Efendim," dedim. Bütün kömürlük odunlar sırılsıklamdı.

Aylardan beri kömür yüzü görmemiş olan kumandanın keyfinden geçilmiyordu artık. Malzeme subayına dönüp, bize etsiz tayın vermesini emrettikten sonra, on günlüğüne daha kömüre yolladı.

Vahşi dağların tepesinde, fırtınaların ortasında, kurt ve çakal ulumaları arasında, Türk asker kaçaklarının korkusuyla baş başa ve silahsız yaşamak, on bir Rum için hiç de kolay değildi. Ama kırbacı ve "bilezik"leri hatırladıkça, yatıp kalkıp kömür imal ederek halimize şükretmekteydik!

Çadırımızı rüzgâr tutmayan bir yere kurmuş ve sağlam bir ocak hazırlamıştık. Her hafta içimizden biri bölüğün bulunduğu köye inip kömürü teslim ediyor, yanına yiyecek yükleyip kampa dönüyordu. Anamızdan kömürcü doğmuştuk sanki ve kömürcü olarak öleceğimizi sanmaya başlamıştık... Ama nisan başında köye inmiş olan Hristo Golis, büyük bir endişeyle döndü yanımıza.

"Haberler kötü Manoli," dedi. "Anladığım kadarıyla bu taburdan hiç kimse ölümden kurtulamaz: Korkunç bir hastalık biçiyor insanları, yüzlerce ölü var! Henüz ölmeyenlerin de el ve ayak parmakları çürüyüp sülük gibi yerlere dökülüyor... Tanrı belamı versin ki, bu gidişle bir tekimiz bile kurtulamayız!"

Nitekim, birkaç gün içinde Hristo hasta düştü. Müthiş ateşi vardı ve tir tir titriyordu bütün vücudu:

"Hay kör şeytan! Hiç de iyi hissetmiyorum kendimi," diyordu. "Derman namına bir şey kalmadı bacaklarımda..."

İşi bırakıp arkadaşımla uğraşmaya başlamıştım. Ne kadar örtersem örteyim üzerini, ateşi ne kadar harlatırsam harlatayım, kâr etmiyordu bir türlü. Bütün vücudu

buz kesmiş gibiydi, inliyordu durmadan. Endişelenmeye başlamıştım. Ya o sözünü ettiği ne idüğü belirsiz hastalığa yakalandıysa ne yapacaktık? Nasıl kurtaracaktık arkadaşımızı? Bütün gece boyunca ateşten yandı durdu, çırpındı, sayıkladı... Ertesi günü de ben ve iki-üç arkadaş aynı şekilde perperişandık. Çadırı söküp aşağı inme emrini verdim o zaman. Niçin aldım böyle bir kararı? Aşağıda bizi bekleyen şeyi bilmezmiş gibi! İzmir'de gördüğüm bir filmin, beni çok derinden etkilemiş olan bir sahnesi geliyordu hatırıma: Ölüm saatlerinin yaklaştığını sezen bir fil sürüsü, önceden ölmüş yoldaşlarının cesetleriyle dolu bir büyük çukura doğru yol alıyorlardı.

Bölüğün ordugâhı, insanlar tarafından insanlar için bugüne kadar inşa edilmiş bütün binalar arasında en insanlık dışı olanlarıydı. Yetmiş metre uzunluğunda ve sadece altı metre genişliğinde olan bu yapılar, seksen santim kalınlığında harçsız, kuru taş duvarlardan ibaretti. Bir tek pencere aramayın... Demir çubuklarla sürgülenen birkaç tahta kapıya gelince, bir insan gövdesi zorlukla geçebilecek genişlikteydi. Yeşil dallarla karma çamurdan yapılmış dama gelince, kavak gövdeleri üzerine tutturulmuştu.

Nisan ortasına doğru üç bin hastanın soluğu, havayı öylesine ısıtmıştı ki, kavaklar filiz vermeye ve çok geçmeden de incecik yeşil dallar belirmeye koyuldu damda: Kütükler de yaşamak istiyordu!

Bu taştan mezarların duvarları boyunca, sağda ve solda karşılıklı olarak, yarım metre yüksekliğinde toprak bir sedir uzanmaktaydı. Ve işte askerler bu sedirde, saman ve çuvallar üzerinde sıralanıp yatıyordu. İçeri girer girmez midesi bulanıyordu insanın: En ağır durumda olanlar, hem bağırsaklarını boşaltmakta, hem kusmaktaydılar. Ve bu pis kokuya ekşi ter kokusu, zehirli nefes

kokusu, damdaki dallardan yayılan acı küf kokusu eklenmekteydi! Paçavra haline gelmiş giyeceklerimizin içinde, saçlarımızın arasında, kirpiklerimizin üzerinde, kulak deliklerimizde, tüm gövdemizde milyonlarca bit kaynaşıyor; derimizin içine gömüldükçe gömülüyor, adeta oyuyor, kanımızı boşaltıyordu. Yarı karanlıkta yükselen iniltiler, sayıklama sesleri, hırıltı ve horultular büsbütün perişan ediyordu sinirleri. Aramızdan henüz çıldırmamış olanlar, bir an önce ölmek için Tanrı'ya yalvarmaktaydı...

Dehşete uğramıştı Türkler. Çıbanlı tifüs olduğunu sonradan öğrendiğimiz bu uğursuz hastalık, onların köylerine de yayılmaktaydı. Çok geçmeden bizi tamamıyla ölüme terk ettiler. Çukur kazmak için mezarcı yolluyorlardı sadece. Bir de karavanayı getirip kamp sınırlarının yüz metre ötesine bırakıyorlardı. Kendinde bir damla takat hisseden, pislikler arasında yüzükoyun kapıya kadar sürünüyor, kapıyı dirseğiyle açıyor, duman tüten kazanları görüyordu. Yiyecek bir lokma, hayattan kalan son hatıra gibiydi! Cesareti olan, karda yüzükoyun sürünmeye devam ederek kazanın yanına geliyordu ve tasını daldırıp da içindeki siyah sıvıyı ağzına götürür götürmez, başlıyordu kusmaya...

Ateşimin düştüğü bir gün, çıkıp birkaç metre yürüdüm dışarıda; içerdekilerin durumunu anlamak amacıyla komşu binaya girdim: Ömrüm boyunca unutamayacağım gördüğüm şeyi! İnsanların çoğu can çekişiyordu, birkaçı çoktan ölmüştü. Arkadaşım Kosta, iki cesedin ortasında uzanmış yatıyordu. Ağzından ve burun deliklerinden kan sızıyordu. Sakalını, boynunu, göğsünü kaplayan ince kan şeritlerinin içinde binlerce bit geziniyordu...

Su bulup yüzünü yıkadım önce, elimi alnına koyup okşadım. Açtı gözlerini, bana baktı öyle bir süre. Dudağı titriyordu, "Ölüyorum Manoli, sıyırtamadım," dedi.

Eğilip öptüm onu, ağladım sonra. Ne kadar zaman

böyle birbirimize sarılı kaldık bilmiyorum. Zaten o anları hatırlamamak gerek! Bacaklarım birbirine dolaşıyordu, neredeyse devrilecektim; gitmem gerekiyordu, ateş yeniden gelmişti, bitkin bir haldeydim.

"Cesaret Kosta... Gene gelirim ben..."

Umutsuz bir bakışla baktı bana, ama konuşmadı. Elini kaldırdı sadece, belli belirsiz bir selam verdi. Kendi binama döndüğümde, karanlık daha da koyulaşmış gibiydi. Sayıklayan hastaların çığlıklarından dehşete kapıldım. Yerimi bulabilmek için, körler misali ellerimi önüme uzatıp, arkadaşım Golis'in adını haykırdım birkaç kere. Ve sonunda, çuvalların altına girip yatınca ağladım:

"Ah Aksiotis," diyordum kendi kendime, "sen miydin o cesaret sahibi insan? Daima mücadele eden ve her zaman işin içinden sıyrılmasını beceren, sen miydin? Şimdi nasıl sıyrılacaksın bakalım bu pisliğin içinden?"

Tam o sırada, sinirli bir el yapışmıştı koluma. Hristo'ydu bu; yere çömelmiş, avazı çıktığı kadar bağırmaktaydı.

"Ne bekliyorsun Manoli! İncirlerimizle cevizlerimizi çalan şu piçleri görmüyor musun? Kov onları, ne bekliyorsun!"

Can kazanmıştı sanki; iyileşmiş gibiydi; ayağa fırlayıp yürümesini bekledim bir an. Ama birdenbire çöktü, ateşler içinde kıvranmaya başladı. Bir bez ıslayıp yerleştirdim alnına, yatıştırmaya çalıştım:

"Uyu Hristo... Korkma hiçbir şeyden. Ben hep yanındayım..."

Yardım istemek için ağzımı açtım, kapattım, yeniden açtım: Sesim çıkmıyordu! Doğrulup kalkmak istedim ama bedenime söz geçirmem mümkün olmadı. Bir uçuruma gömülüyordum sanki, sonunda uyuşturucu madde içmiş gibi, derin bir uykuya daldım.

İki ufak tefek ihtiyar, el ele tutuşmuş, ayaklarının ucuna basarak yaklaşmaktaydı. Başlangıçta tam seçeme-

dim kim olduklarım, ama sonra hemen tanıdım: Hristo'nun annesiyle babasıydı bunlar... Parmaklarını ağızlarına götürmüş:

"Şışşt!" diyorlardı bana. "Konuşma sakın, yavrumuzu uyandıracaksın!"

Doğrulup oturdum, birden öldüğünü anladım Hristo'nun. Ağıt yakan kadınlar gibi dizlerimi ovup, bedenimi yavaş yavaş sallamaya başladım. Kapıdaki bir yarıktan içeri sızan eğri ışık çizgisi, güneşin çoktan doğmuş olduğunu bildiriyordu; ışığın içinde ufak pırıltılarla dönen toz zerrelerine dikmiştim gözlerimi... "Golis öldü! Golis öldü! Öldü Golis, öldü!" Ona bakıyordum hep, kesinlikle gözlerimi arkadaşımdan ayırmıyor, sallanmaya devam ediyordum. Nasıl bilmiyorum, birden ölü yıkayıcı Stilyani canlandı gözümde: Tembel bir kocası vardı Stilyani'nin, her yıl bir çocuk koyardı kadıncağızın karnına ve çocukları hep açlıktan ölürdü... Annemin ölü doğan çocuklarını mezara hazırlamaya da o gelirdi tabii. Yıkayıp kefenlediği çocuğu tabuta yerleştirdikten sonra karşısına geçer, gıptayla seyrederdi bir zaman.

"Ne güzel yavru yarabbi," derdi. "Ah bu keşke benim olsaydı! Ölüsüne bile razıyım!"

Arkadaşımın ölüsüyse korkunç görünüyordu. Öyle olduğu halde gene de, bu azabın bir an önce bitmesi için dua ediyordum kendi adıma... Elimle, alnını, gözlerini, dudaklarını yokladım Hristo'nun. "Aldanmış da olabilirim," diyordum. "Belki de yaşıyordu daha. Belki de çıldırmıştım da çevremde ölüleri görmekteydim. Ama hayır, Hristo hayatta değil artık, dün akşam öldü. Öleceğini sezmişti zaten."

"Biraz olsun rahatlamam için bir şeyler söyle bana Manoli," diyordu.

"Elvira'yı hatırlar mısın, hani İzmir'de rastladığımız Kahireli şarkıcıyı? Ne sıcak sesi vardı değil mi? Şu anda

gelip şarkı söylese burada, dirilir miydik acaba? Sen istediğin kadar sus arkadaş, seni iyi bilirim ben: Bir ateş yanar içinde hep... Aman koru o ateşi, sönmesin! İhtiyacımız var ona. 'Yaşayacağım,' diye tekrarla benimle birlikte. 'Beni öldüremeyeceksiniz pis herifler! Yaşayacağım!'"

Gözlerini yummuştu Hristo, ama gülümsüyordu. Emindim gülümsediğinden, çünkü iki-üç kere art arda elini uzatıp kolumu okşadı. Biraz daha konuş... demek ister gibi. Sözlerimin ona direnç verdiğini anlamış ve devam etmiştim... Benim de ihtiyacım vardı zaten cesaret bulmaya, ne diye saklamalı!

"Köye döndüğümüz zaman, evini tamamlaman için sana yardım ederim Hristaki. Bahçemizdeki o güzel kokulu çiçeklerden getiririm sana, kendi bahçene dikersin. Kadınlar çiçeklere bayılır... Hepsi olacak görürsün. Hali vakti yerinde bir babanın ilk oğlusun sen! Üstelik baban da cömert adamdır. Öylesine şahane bir düğün yapar ki sana! Tellal Kosma'ya verdiririz haberi, evlendiğini bütün sokaklarda bağırttırırız. Deniz cinleri bile koşup gelir, görürsün... Marangoz Yango da yardım eder bize ve bir günde yüz kişilik masalar yaparız! Hem de kavak kerestesinden değil. Kavak istemiyorum, hayır! Şu karşımızda birer canavar gibi bekleyen, küçücük yeşil sürgünlerine rağmen sıraya dizilmiş tabutları andıran kavaklardan olmasın... Sizin dağ evinizde fındık ağaçları vardı hani, gayet sağlam odun veriyordu... Zifaf yatağınla çocuklarının beşiklerini, işte o fındık ağacından yapmalısın Hristo. Sonra bir şey daha var unutmaman gereken: Benim anamın on yedi çocuğu olmuş; onun için erkenden ihtiyarlayıp kurumuş gitmiş zavallı. Biz bari kadınlarımıza iyi bakalım, olmaz mı Hristo! Ve çocuklarımızı hep okşayalım. Doysunlar okşanmaya! Onları ilk kez okula yollayacağımız günleri düşün biraz... 'Vo-yo! Mimi!' diye ötüşecekler... Ve İzmir'e ineriz seninle; çocuklar için karatahtayla defterlik

alırız. Hiçbir şeyin eksikliğini duymamalı çocuklarımız... Her sene Yeni Yıl günü yaylı oyuncaklar getiririz onlara... Bir kere Solari'de küçük bir tren görmüştüm, bilemezsin nasıl gözüm kaldı o trende! Bir harikaydı canım, harika, düğmeye basar basmaz, rayların üzerinde yürümeye koyuluyordu: 'Çıh! Çıh! Çıh! Çıh!' Ama göreceksin, yarın burada, lanetli toprakta, hakiki trenler işleyecek; bizim döşediğimiz rayların üzerinden geçip gidecek o trenler ve bu yolun biz Rumlar tarafından can pahasına döşendiği, yolculardan hiçbirinin aklına bile gelmeyecek..."

Yoruldum birdenbire... Belki üzerime çöken heyecan da yormuştu beni. Anlattığım şeyleri görmek istermişçesine gözlerini açmıştı Golis. Bir an sonra da, zayıf ve keder dolu bir sesle fısıldadığını işittim:

"Ah bir yaşayabilsem!"

Yanında kalmaya katlanamıyordum artık. Doğruldum, iki büklüm bir halde duvarlara yaslanıp tutunarak çıkmayı başardım. Serin hava ile ışık iyi gelir diyordum. Ama güneşe bakar bakmaz bayılacak gibi oldum. Kayıtsız, soğuk ve sadece takvimdeki günlerle aylar yerli yerinde geçsin diye gelip giden bir şey olarak göründü bana güneş. Kaçaklar, boyunlarındaki demirden halkaları daha kaç gün taşıyacaklarını unutmasınlar diye... Bir can yoldaşına ihtiyacım vardı aslında, teselli edilmek istiyordum. Birisi konuşsun ve ben yanıt vereyim, böylece anlayayım aklımı kaybetmediğimi! Kosta'nın bulunduğu binaya yöneldim. Belki biraz iyileşmiştir. Peki ya ölüp gittiyse? Şaşılacak ne var ki bunda! Yüzlerce insan gözlerini kapıyor geceleyin ve bir daha açmıyor...

Sonuna kadar açıktı Kosta'nın gözleri. Donuk, korkunç... Bu derece korkunç bakan bir ölü görmemiştim daha! Tam düşmanına lanet okuduğu, düşmanının suratına balgam attığı anda gafil avlanmış olmalıydı ölüme... Öbür dünyadakileri de ürkütmesin korkusuyla, koşup

hemen kapattım gözkapaklarıyla ağzını.

Kinle, kudurgan bir hınçla gerildi sinirlerim. Sonra bu hınç, bir anda, kuvvet ve cesaret haline geldi. Koşarak çıktım dışarı... Koca bir orduyu boğmaya yetecek kadar güçlü duyuyordum ellerimi. Ve kaçmak istiyordum! Durmadan koşmak, tepe ve hendekler aşmak, bir solukta geçmek derelerle dorukları, ırmaklara atılmak! Ve bir rüzgâr essin istiyordum; şiddetli, kasırga gibi bir rüzgâr... Essin ve kamçılasın çehremi, içimi serinletsin!

Mayıs başına doğru, Şükrü Efendi adında bir Türk başhekim geldi bölüğe. Hâlâ yaşıyorsa, tüm hayırdualarım kendisiyledir! Bir aziz gibi yetişip kurtardı bizi... Üniforma ve savaş, bu cömert yürekten insanlık duygularını söküp atamamıştı... Terk edildiğimiz durum karşısında dehşete kapıldı adam, ağır hastaların hastanelere taşınmasını emretti hemen, duvarlarda pencereler açtırdı, saman yığınlarıyla pis çuvalları yaktırdı, her tarafı dezenfekte ettirip badanalattırdı. Sedye ve örtüler getirtti. Yıkanma ve kılları alma mecburiyeti koydu. İlaç ve süt verdi bizlere, karavanayı yenebilir hale getirdi... Hastalıktan ölmeden çıkanlar için dört aylık bir nekahet izni imzalıyordu... Üç bin kişiden yedi yüz tanemiz paçayı kurtardıysak, bunu Şükrü Efendi'nin cömertliğine borçluyuz.

Hastaların izin kâğıtlarını doldurmak üzere beni yanına yardımcı almıştı. Sıra bana geldiği vakit, büyük bir heyecan boğdu içimi, "Yaptığınız iyiliği hiçbir zaman unutmayacağım," dedim.

"Senin için yapmadım ki," diye yanıt verdi. "Sizler için yapmadım ki ben bu iyiliği... Kendi vatanım için yaptım! Yurttaşlarımızla askerlerimizin insanlık dışı bir duruma düşmelerine göz yumacak olursak, ne biçim bir millet oluruz biz?"

Sözlerimi nasıl karşılayacağını kestiremediğim için ürkek bir sesle, fısıldar gibi, "Harp, insanları hak yolundan döndürüyor," dedim.

"Genç olduğun ve bu genç yaşında büyük acılar çektiğin halde, hayatı doğru bir şekilde görüyorsun," dedi. "Savaş sahiden de, insanlar ve milletler arasında uçurumlar açıyor. Sizin mitolojinizde bir Kirke vardır hani, dokunduğu insanları domuza çevirir. İşte o Kirke, savaşın ta kendisi! Hadi şimdi koş annenin kucağına, sana iyi şeyler yedirsin..."

Yeni bir can kazanmış gibi oldum bir anda. Bacaklarım sertleşti, dik yürümeyi başardım yeniden ve yeni bir umutla doldu yüreğim... Yakın geçmişteki korkunç anlar, ancak tren sarsıldığı vakit üzerime çullandı: Nice ölü bırakıp da gidiyordum ardımda! Nice değerli, nice sevgili arkadaşlar! Gözlerini sıkıntıyla gözlerime diken annelerine ne diyecektim yarın? Gerçeği gizlemeyi, kendimde hak görecek miydim?

VII

Hiçbir zaman anlayamadım bu dört dinlence ayının nasıl akıp geçtiğini. Her zaman acelecidir sevinç; daha şöyle bir tutmanıza, doya doya sarılıp kucaklamanıza meydan kalmadan muzip bir afacan gibi kaybolur gider... İlk ayı yatakta geçirmiştim. Çalışmak için kalkar gibi oluyor, ama güçsüzlükten hemen devriliyordum gene yatağa ve annem, endişe içinde soruyordu:

"Ne zaman düzeleceksin yavrum tamamıyla? Ne zaman iyileşeceksin sen?"

Durmadan gidiş gelişlerini izliyordum, sessizce gö-

rüyordu işini. Ablamla annem tarlaya gittikleri zaman, yalnız kalıyordum evde. İskemlelere, divanlara, işlemeli örtülere ve sıra sıra saksıların içinde boyun büken süs bitkilerine bakıyordum. Annem hep onlarla övünürdü komşulara. Babamın bir resmi asılıydı duvarda: Sert bakışlı canlı gözler, küçük çukurlu dört köşe çenesini büsbütün katılaştıran sarkık bir alt dudak ve dudağın üzerinde uçları kalkık bir bıyık... Yanında annemin fotoğrafı durmakta: Her zamanki gibi küçücük ve iyilik dolu... Fotoğrafçı asmıştı onun fotoğrafını babamınkinin yanına. Babam öldükten sonra asmıştı; annemle birlikte fotoğraf çektirmeye hiç yanaşmamıştı babam... Bir köşede cevizden ikonostaz duruyor. Evlilik taçları, kutsanmış nice dallar, solmuş fesleğen, tunç buhurdanlık, biraz bozuk para ve babamın iyileşmesi için ve Mihal'in sağ salim Yunanistan'a varması için adanan kurbanlar... hepsi orada işte... Odadan hatıra taşıyor!

Bacaklarımın üzerinde devrilmeden durabileceğimi gözüm kestiği andan itibaren çalışmaya başlamıştım: Boş durup oturmayı sevmez köylüler. Çoktandır budanmamış ve sulanmamış olan ağaçlar, yemişi azaltmışlardı! Verdikleri biraz meyveyi de, daha olgunlaşmadan, çocuklarla serçeler bölüşmekteydi. "Aziz" lakabını taktığımız ihtiyar çiftçi Stilyanos'la ailesi, annemin kendilerine emanet ettiği bütün buğdayı silip süpürmüştü çoktan. Isırgan otları ve dikenlerle örtülüydü tarlalar. Köylü asker kaçakları da rahat bırakmıyordu çiftçileri; yiyeceğini, giyeceğini, yüzüğünü ya da bir altın dişini söküp almak için, önüne geleni öldürüyorlardı. Erkekler sabah evden ayrılırken, akşam sağ salim dönmelerine yardım etsin diye, istavroz çıkarıp Tanrı'ya ve sırayla bütün azizlere dua ediyorlardı.

Köyde yaşam denilen buydu işte. Ama Amele Taburu'ndan gelen ben, bu hayatı gene de yaşanır buluyor

ve iznimi uzatmanın yollarını arıyordum. Bir aile dostumuz bana güvence vermişti: İzin kâğıtlarını kontrol eden Rum hekimi tanıyordu ve onunla konuşacaktı...

"Sen o işi olmuş say," demişti bana. "En azından üç ay uzatır. Bugüne kadar hiçbir ricamı kırmamıştır benim..."

İnandım ve gittim ben de. Hatta, rüşvet yediğini işittiğimden, yanıma on altın lira aldım. Ama rüşvet işinin nasıl döndürüldüğünü bilmiyordum yazık ki! En düşük tarife otuz liraymış, bu para, hekimin ulağı olan bir üçüncü kişiye veriliyor, o da parayı bir albayla hekim arasında bölüşüyormuş. İş işten geçtikten sonra öğrendim bu ayrıntıları!

İznim biteli epeyce olmuştu, ne aile dostumuzun ricası ne de benim düzelmemiş sağlığım umurundaydı hekim efendinin! Hızlı bir muayeneden sonra hemen jandarmalara teslim etti beni ve kendimi dört duvar arasında buldum. Eşyamı almak, anneme veda etmek için köyüme gitmeme izin verilmesini boşuna rica ettim. Zaptiyenin cevabı kesindi:

"İzin verelim de kaç, öyle mi," diyordu. "Çok gördük senin gibileri ve artık aklımız başımıza geldi..."

Kapatıldığım hücre on kişi için yapılmıştı, ama altmış kişi vardı içeride. Çoğu kaçaktı; bir kısmı da, benim gibi izin süresini geçirmiş olduğundan, birliğine sevk edilmek üzere orada bulunmaktaydı. İster Türk olsun, ister Rum, ister Ermeni, ister Yahudi, kendi arzusuyla orduya dönmek isteyen bir tek asker yoktu aramızda.

14 Eylül günü yeniden Ankara'ya gönderilmekteydim. "İkinci Amele Taburu" Kızılırmak yakınındaki Yavşan köyünde bulunuyordu. Bu seferki karşılama... biraz farklıydı: Üç darağacı dikilmişti köyün meydanına ve burada günlerdir asılı duran üç delikanlının göğsüne de, üzerinde, "Ben bir asker kaçağıyım!" yazılı birer ilan levhası asılmıştı.

Asılmış arkadaşlarına bakıyordu askerler, yüzlerinde hiçbir ifade okunmuyordu. Kılları kıpırdamıyordu sanki... Ne asılmak, ne boyunduruk, ne de işkence... Anlaşılan, artık hiçbir şey insanları kaçmaktan alıkoyamıyordu. Ve kaçmak, savaşa karşı savaşmak gibi bir şeydi; herkes, kendi başından sorumlu olmak istiyordu sadece.

Buna karşılık, kışlalardaki değişiklik hatırı sayılır cinstendi. Çadırlarda yatmak mümkündü bu kez, her cuma günü, toptan temizlik vardı. Bitler kaybolmuştu ortadan, hastalar hastaneye kaldırılıyordu... Ne yazık ki açlık, işkencelerin en korkuncu haline gelmişti. Elbiselerimizi, yiyeceğimizi, paramızı, neyimiz varsa, hepsini gasp ediyordu muhafızlarımız; paketlerimizi de düpedüz çalıyorlardı. Taş kırmak, tünel kazmak, yol yapmak için günde on beş saat çalışmaktaydık. Ve açlığın pençesinde inliyorduk gece gündüz. Tayın ekmeğinin dağıtılmasını deliler gibi bekliyor; bütün gün, bütün gece boyunca o ânın özlemi içinde kıvranıyorduk...

Öfkeli insanlar olup çıkmıştık hepimiz; taştan bir yastık, bir bitli çuval, bir lokma ekmek, tuvalet sırası... sözün kısası bir hiç için boğuşmaya hazırdık birbirimizle! Açgözlü ve utanmaz kesilmiştik sonunda...

Jandarmalar ticaretlerini iyi kurmuşlardı. Bir avuç kuru üzüm karşılığında soyup soğana çevirmekteydiler bizi. Alışveriş yapmak için köye tek başımıza gitme hakkımız yoktu, aramızdan birçoğu, açlığa daha fazla katlanamayıp, elbise ve ayakkabılarını değiştiriyordu bir lokma yiyecekle. Bunların çoğu yarı çıplak kaldıkları için soğuğa dayanamayıp öldü. Yeni bir çift bot almıştım. Belki de çocukluğum yalınayak geçtiği için iyi ayakkabılara karşı daima bir zaafım vardı... Botlara göz diken muhafızlar yiyecek karşılığında bunları vermemi teklif ettiler; ağzıma tatlı bir lokma koyabilmek için ruhumu şeytana bile hem de defalarca satmaya hazırdım!

Bir gün aşçı, elinde bir tabakla yaklaştı masaya. Tabakta, yağlı bir pide parçasının üzerinde ipince kıyılmış soğanlar arasında serpilmiş yatan, biberli, enfes bir şişkebabı vardı. Getirip önüme bırakmaz mı tabağı! Tatlı bir koku doldurdu ciğerlerimi, gözlerim kamaştı adeta, ağzım sulandı. Elimi uzatır uzatmaz, aptalca bir kahkahayla çivilenip kaldım olduğum yere:

"Hey yavaş gel bakalım! Önce botları çıkar..."

"Botları mı?"

"Ne sandındı, botları tabii! Kara gözlerin için koymadık bu tabağı önüne... Ayakkabıları verir, kebabı alırsın!"

Deli gibi fırladım yerimden ve küfrederek dışarı kaçtım.

En gürbüz ve sağlam olanları ayırmış, tünelde çalışmaya göndermişlerdi. Ben de aralarındaydım. Dokuz yüz metrelik bir tünel açmak üzere, Yozgat ile Yavşan arasındaki yüksek bir dağa sevk edilmiştik. İki takım halinde çalışacaktık: Birimiz dağın bir yanını, öbür takım da öteki yanını delmeye koyuldu. Günde on sekiz saat çalışıyorduk; kayayı delmek için kullandığımız iri çekiçler ve ufak burgular vardı; dinamit vermemişlerdi, sadece siyah baruttan faydalanabiliyorduk. İkişer kişilik ekipler halinde, her gün belli sayıda dehliz açıp patlatmak gerekti; yoksa öküz kuyruğu hazırdı sırtımızda patlamaya. Kaldırılan toprağı el arabalarıyla taşıyorduk önceleri, sonradan ufak vagonlar getirdiler. Bu, işimizi gerçekten hafifletti.

Kayayı kırmak için kuvvet lazımdır; bizse açlıktan zayıf, türlü azap ve hastalıklardan bitkin düşmüştük. Aramızdan çoğu kan tükürüyor, bir zaman sonra da ölüp gidiyordu. Kimimiz, gerçekten dayanıklı kişilerdik. Bunların başında, Miços geliyordu. Miços, kendi deyimiyle, anasının karnından müzisyen çıkmıştı. Şöyle anlatırdı hep doğuşunu:

"Anamın kurtulma ânı gelip çattığı vakit, şöyle bir başımı uzatıp, 'Önce santurumu al,' dedim ebeye. 'Ancak ondan sonra çıkıp tadına bakarım dünyanızın...'"

Öğleyin muhafızlar yemeğe gittiğinde, biz de Miços'un çevresinde toplanır, neşe saçmaya koyulmasını beklerdik.

"Hadi biraz dalga geçelim!.." diye başlardı. "Gülmek kurtarır bizi! Gülmek besler, gülmek kuvvetlendirir! Kızarmış kuzu, çalkanmış yumurta, turfanda yemiş gibidir gülmek..."

Herkesin ağzı kulaklarına varırdı o saat:

"Hadi Smornotaki, merhamet eyle bize! Söyleyiver şu yuvarlak kalçalı, tombalak baldırlı Marisa'nın şarkısını..."

"Şu kadidi çıkmış heriflere bakın hele! Hele şu iskeletlere bakın bir! Yahu sizde oraya buraya savuracak kuvvet kalmış mı? Madem öyle, gelin de anlatayım hikâyeyi bir daha. Ama bu sefer can kulağıyla dinleyin. Malum ya, bin birinci kere anlatıyoruz bunu!.."

Ve anlatmaya koyulurdu Marisa'nın tombulluk öykülerini:

"Sevgili Sotiros Usta her Allah'ın günü bilmem ne kadar çamfıstığı, bir o kadar tereyağı ve pirzola, üstelik de bir alay tuzlanmış et yedirirmiş Marisa'ya. Öyle ki, gıda bolluğundan sarılık olmuş kızcağız. Öleyazmış... O bir tarafta Azrail'le pençeleşedursun, öbür tarafta Sotiros Usta içini dökermiş: 'Her şey bir yana,' demiş, 'baldırlarını kaybetmek çok acı gelecek bana.' İlle de baldırları Marisa'nın, ille de baldırları!"

"Öf be, yeter!" diye bağırdı bir arkadaş şakacıktan. "Rahat bırak artık şu zavallı Marisa'nın baldırlarını... Kadın değiştirelim biraz! Marisa'yı kanıksadık, kılımız kıpırdamıyor..."

Miços ters anladı şakayı ve birbirlerinin boğazına

sarılacak raddeye geldiler. Sonunda, Bornovalı Hristoforos girdi araya:

"Sizi de Marisa'nızı da Şeytan götürsün be"! diye haykırdı... "Karı baldırı görecek göz mü kaldı bizde! Güzel bir jambon parçasından söz etseniz anlarım... Bak onun için cambazlık yapmaya razı olurdum işte!"

Yaşadığımız hayatın, içimizi de dışımız gibi katılaştıracağını sanmıştım. Nasıl da aldanmışım! Tünel bitip de iki takım, dağın orta yerinde karşılaştığı zaman, o ne sevinçti yarabbi, o ne heyecan! Zavallı insanoğlu, sen Tanrı'yı kendinde taşıyorsun! Yaşamın anısıyla yaşayan, bir deri bir kemik esirlerden gayri neydik biz aslında? Yedi ay boyunca kayaları oyup dağın içini kemirmiştik; o da bizim içimizi kemirmişti tabii. Ama sonunda yenmiştik onu ve nasıl inanılmaz bir gurur duyuyorduk! Anadolu zenginliklerinin bu tünelden geçerek kıyıya ulaşacağı barış dolu yılların hayalini kuruyorduk şimdiden! Rumlar da, Türkler de her şeyi unutmuştuk bir anlığına. El ele verip bir ev kurduktan sonra, oturup yorgunluk sigarasını birlikte tüttüren ve ilk yemeği birlikte yiyen kardeşler gibi el sıkışıyorduk... Ama bu coşku uzun sürmedi: Asker ağanın düdüğü ötmüştü gene.

Kızılırmak buz tutmuştu. Buzların üzerinden geçiyorduk her sabah, odun angaryasına gidip gelirken, çalı çırpı demetlerini de sırtımızda taşıyorduk. O sıralarda yeni bir felaket çöktü üstümüze: Dişlerimiz sonbahar yaprakları misali dökülmeye koyuldu. Neyse ki bize dinlenme izni veren bir hekim çıktı; faydalı bitkiler toplayıp yiyerek kurtulabildik. Gerçek birer iskelete benziyorduk, kemiklerimiz neredeyse derimizden dışarı uğrayacaktı. Dehşete kapılıyordu bizi iki büklüm çalışırken görenler. İnsana benzer yanımız kalmamıştı.

Ordu sepete gerek duyuyordu. Savaş zamanı olduğu

için erzak taşımaya çuval yetiştiremiyorlardı. Bir gün, "İçinizde sepet örmesini bilen var mı?" diye sordu bir albay.

On kişi çıktı ortaya, aralarında ben de vardım. Yalan söyleyip söylemediğimizi anlamak için bir örnek istediler. On kişiden sadece Lefteri meslekten sepetçiydi. İşin nasıl yapılacağını o gösterdi, özgürlük arzumuz öylesine kuvvetliydi ki, rahat zamanda öğrenmesi aylar alacak şeyi birkaç saat içinde eksiksiz kavramıştık.

Bu denemeden sonra, ırmağın kıyılarında beş kilometrelik bir daire çerçevesindeki sazlık mıntıkaları keşfe çıkmamızı emretti subay. Konak yerine bir saat mesafede ideal bir sazlık bulduk. Ve hemen çadırımızı kurup işe giriştik. Sazlığın yakınında, ileri görüşlü Türk topluluklarından *Tahtacılar*'ın oturduğu bir köy bulunuyordu. Ördüğümüz sepetlerden bir kısmını verip onlardan erzak almamamız için hiçbir neden yoktu.

Lefteri itiraz ediyordu:

"Korkarım bunlar sepetleri alır, yiyecek yerine de beynimize kurşun sıkarlar!"

"Hiç korkma..." diye cevap verdim. "Tahtacıları tanırım ben. Yörük'tür bunlar, yani Rafızi'dir. Kürtler gibi, bunlar da Hıristiyanlara yakınlık duyarlar."

Köye varınca, ne kadar haklı olduğum çıktı ortaya. Sepetlerim adeta kapışılmıştı. Rum olduğumu öğrenen bir ihtiyar da akşam yemeğine alıkoydu. Oğlu da bizimle birlikte oturdu sofraya. Ama işin asıl tuhafı, kadınlar peçesiz hizmet ediyor ve rakı yerine şarap sunuyorlardı. Müslümanların bu türlü gelenekleri olmadığını iyi bildiğimden kendini gizleyen bir Hıristiyan ailesine denk geldiğimi sandım...

Mardinli bir köylü vardı taburda, ismi Hasan oğlu Grigori'ydi; gizli Hıristiyanlardan söz eder dururdu hep bize. "Bizim orada," derdi, "köylerin çoğu zorla kurdurulmuştur. Türkler, Rumca konuşan köylülerin dilini kesi-

yorlardı; işte bundan ötürü Türk adları aldılar. Ama yürekleri hep aynı kaldı. 1909 Teşkilat-ı Esasiye zamanında, Jön Türklerin her türlü hürriyet vaadine aldanıp gerçek kimliklerini açıkladılar..." İşte, ihtiyar Tahtacı'nın sofrasında Hasan'ın bu sözlerini hatırladım birden ve şöyle bir ağız yokladım.

"Bizler Müslümanızdır," dedi ihtiyar. "Ama Tahtacılara mensup Müslümanlarız. Pek sevmeyiz Osmanlıları; Hıristiyanları da zeki ve çalışkan oldukları için tutarız..."

İnanmadım ama ısrar da etmedim. Ayrılacağım sırada, hediyeye boğdular beni: Yulaf ekmeği, yumurta, peynir ve hatta bir küçük damacana rakı verdiler!

"Arkadaşların içer de kederlerini unutur," diyorlardı.

Çadıra döndüğüm zaman sarhoş gibiydim: Tahtacıların şarabından çok, cömertliklerinin verdiği sevinçten... Ama birden, albay dikiliverdi önüme! Hediyeler karşısında şaşkınlıktan çivilenmiş kalmıştı. Kendimi mazur göstermek için, bir alay yalan sıralamaya koyuldum; araya birkaç gerçek nokta da sıkıştırdım tabii: Sonunda anladım ki, albayı ilgilendiren tek şey, rakıdır. Bunu sezer sezmez de atıldım:

"Size bu ev rakısını ikram etmeme izin verin albayım..."

Nazlandı önce, mırın kırın etti; ama sonunda:

"Mademki ısrar ediyorsun, alayım... Yalnız, ödemek şartıyla alacağım."

"Ne diyorsunuz albayım," diye haykırdım. "Hiç ben sizden para kabul eder miyim!"

Türklerin, kendilerine hediye verilmesinden nasıl haz duyduklarını bilmez değildim; herhalde albay bir istisna değildir, diye hesaplamıştım. Nitekim ayrılmadan önce, "Bundan böyle sepetleri tabura sen getireceksin," dedi. "Geldiğin vakit, beni göreceğini söyle. Seninle konuşacaklarım var."

İki gün sonra karşısındaydım:

"Sana bir şey söyleyeceğim," dedi. "Ama tek kelimesini ağzından kaçıracak olursan, kendini ölmüş bil."

"Hiç merak etmeyin efendim, mezar taşı gibiyimdir: Benden sır çıkmaz!"

"Dinle: Malzeme zabiti sana bir teneke zeytinyağı verecek. Onu; hediye aldığın köye gider, rakıyla değiş tokuş edersin. Sonra da bana haber verirsin, birisini gönderir aldırırım rakıyı. Anladın mı?"

O günden sonra da, hem albayla, hem malzeme zabitiyle, hem mühendisle, hem de hekimle iyi işler çevirdim... Ama bu tatlı hayat dönemi, uzun sürmedi, çünkü yeniden Ankara'ya yollandık: İkinci Amele Taburu, Türk çiftçilerinin hizmetine verilmişti; hasat zamanıydı ve köylerde erkek kalmamıştı, ekinler telef olmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı... İki günlük dinlenmeden sonra, köylere dağıldık. Ben, elli arkadaşla birlikte Göldere'ye gönderildim. Oğulları askere alınmış olan Türk çiftçileri meydanda toplanıp tepeden tırnağa muayene ettiler bizi. Dayanıklı olup olmadığımızı anlamak istiyorlardı.

"Pek zayıf bunlar canım," dediler. "Tükenip gitmiş hepsi! Çapayla sabana nasıl güç yetirebilecek ki bunlar?"

VIII

Kısmetim varmış: Altı arkadaşımla birlikte, iyi bir çiftçinin eline düştüm. Köyün eşrafındandı Ali Dayı. Göldere'deki evinde, hasta yatan karısı ve on sekiz yaşındaki kızı Adviye'yle birlikte yaşıyordu.

"Benim de askerde üç oğlum var. Onun için sizlerin derdinizi anlarım. Burada hiçbir şeyiniz eksik olmaz; ne

yiyeceğiniz, ne içeceğiniz... Herkes size hoş davranır, siz de işinizi hüsnüniyetle görürsünüz, olur biter."

Konuştuğu vakit gözlerini karşısındakinin gözlerine dikerek, ona derin bir güvenlik duygusu aşılıyordu. Kızıysa hep başı önüne eğik konuşuyordu; biraz ürkek bir hali vardı, erkek olduğumuzu hatırlatıyordu bize...

Harmanı bitirmiş oldukları için, biz doğrudan doğruya dövüme geçtik. İşin aslında, bu çalışma bir angarya gibi gelmedi bize: Çiftlikte rahattık, huzurumuz vardı. Karnımız doyuyordu üstelik, temiz bir odada yatıp kalkıyor, istediğimiz gibi yıkanabiliyorduk... Otların rayihası, hayvanların kokusu, kuşların cıvıltısı, içimizi sevinç dolduruyordu.

Ali Dayı hiçbir vakit kaba davranmıyordu bize, iyi bir insandı. Bir gün akşama doğru namaz kılarken görmüştüm onu. Diz çökmüş, başını yere eğmişti. Caminin minaresinde Allah'a dua eden müezzinin sesi geliyordu uzaktan. Ali Dayı, alçakgönülle mırıldanıyordu:

"Allahım! Elimden bir insana karşı haksızlık çıktıysa, elimi kes! Birine kem gözle baktıysam, gözümü oy! Başkalarının malına kaydıysa gönlüm, sök parçala!"

Başlangıçta az kaldı kaybediyordum Ali Dayı'nın güvenini. Harman dövümünü son derece ilkel yapmaktaydılar; yenilik getirdim ben; ama komşulardan biri bunu görmüş ve hemen yetiştirmişti:

"Kurulu düzeni bozuyor bu gâvur," demişti. "Bizi yerle bir edecek..."

Allah'tan Ali Dayı beklemesini bilen adamdı; acele hüküm vermeyip sabretti ve benim tuttuğum yolun daha verimli olduğunu görünce de, sevinçle haykırdı:

"Seni bana Allah gönderdi oğlum! Ellerim rahat kalsın diye... Bundan böyle dövüm işi sana emanettir. Benim işim zaten başımdan aşkın..."

Her gün kızıyla bana tarlaya yemek gönderiyordu;

kızı da dönüşte, o gün ne kadar iş gördüğümü anlatıyordu ona. Bir akşam Adviye, "Manoli," dedi, "babam bugün evde seni yemeğe bekliyor."

Ne istiyordu acaba ihtiyar benden? Yoksa tabura geri mi göndereceklerdi? Ali Dayı dostça karşıladı beni, misafir odasına aldı:

"*Buyurun* Manolaki, *buyurun kardeşim!* Seni memnun etmek için bizimle birlikte yemeğe çağırdım, çünkü sen beni memnun ettin. Allah'ın kullarına verdiği en iyi şey, temiz yürektir..."

Bağdaş kurup oturduk sofraya ve yemeğe başladık. Raflardan birinin üzerinde balmumunu görmüştüm. Kovanları olup olmadığını, varsa kimin meşgul olduğunu sordum Ali Dayı'ya.

"Çok kovan var ama," dedi, "hepsi bakımsız. Hiçbirimiz arı sokmasına dayanamıyoruz çünkü. Sadece karım becerirdi o işi, o da hasta bildiğin gibi ve kovanlar başıboş..."

"Sen hiç merak etme Ali Dayı," dedim. "Ben bakarım senin kovanlarına. Bizim orada da vardı, ben uğraşırdım."

Ve hemen ertesi gün giriştim işe. Kırk kovandan üç yüz okkaya yakın bal aldık... Ali Dayı sevincinden neredeyse zıplayacaktı. Kelime bulamıyordu beni övmeye. Adviye de babası gibi hayranlık içindeydi, tatlı tatlı bakıyordu bana. Daha sonra da bahçeye yanıma geldi ve konuştuk. İzmirli kadınları sordu bana, nasıl yaşadıklarını, nasıl giyindiklerini. Denizi, vapurları sordu. Hepsini anlattım birer birer. Anlattıkça yurt özlemi sardı içimi, bir sigara yakıp şöyle bir hayale daldım... Gözleri parlıyordu kızın, ağzıma bakıyordu hep; sonradan bir gün, büyük bir heyecanla, "Ömrümde senin gibi güzel konuşan birini daha görmedim," dedi.

Yüzüne baktım: Yanakları al al olmuştu. Kaba köylü giysilerinin altında ateşli bakire bedeni, arzuyla kıvranı-

yordu. Gururumu okşuyordu övgüleriyle ve bir ateş sarıyordu benim de bedenimi... Benden başka bir şey düşünmediğini ve cüretinin sınır tanımayacağını anlar anlamaz tuttum kendimi, sözlerimi iyice tartıp konuşmaya başladım: "Nedir yani Manoli," dedim kendi kendime. "Başına bela mı arıyorsun sen? Bu kızın şakası yok, görmüyor musun!"

Ali Dayı'nın Ankara'da olduğu bir gün, öğleye doğru gelip, ufak saçaklı halılarını derede yıkarken kendisine yardım etmemi istedi benden. Bu bir tuzaktı, anlamıyor değildim; ama reddetmeye cesaretim yetmedi. Bir katıra yükledik halıları; o, küçük, boz tayına atladı ve yola koyulduk... Yolda bir sıkıntı bürüdü beni: "İkimiz baş başa kaldık işte, ne olacak şimdi!" Ürkek bir küçük kız gibi başım önümde, hiç konuşmadan yürüyordum.

Tepeyi aşıp da sık ormana girince, sevgilisi tarafından kucaklanmayı bekleyen kızın şehvetli türküsünü tutturdu Adviye. Tay yularsız olduğundan, entarisi havalanıyor, buğday rengi çıplak bacakları çıkıyordu ortaya. Gözüm kararıyor gibiydi. Şakaklarım zonkluyor, boğazım düğümleniyordu. Büyülenmişçesine gidiyordum ardından.

Dişlerimi çatlayacak gibi sıkarak, gözlerimi çevirme kuvvetini güçlükle bulabildim kendimde. Susmuştu Adviye; türkü söylemiyordu artık. Soluk ve telaşlı, derin derin bakıyordu bana. Sonra altındaki hayvanı zalimce mahmuzladı. Tayın ahenkli sarsıntısından ve sıcak temasından büsbütün galeyana gelmiş gibiydi.

Birden durdu, yeşil otların üzerine attı kendini, arzuyla yuvarlandı. Nane ve kokulu otlardan örtülü kalın ve nemli bir bitki örtüsünün üzerine sırtüstü uzanmıştı; yamaçtaki sazlar bir perde gibi çeviriyordu çevremizi. Bakışları bakışlarıma kenetlenmiş, beklemekteydi. Aşka susamış bir hali vardı. Çıplak bacakları, kalçaları, göğüs-

leri titriyordu durmadan. Gitmek istiyor ama bir türlü söz geçiremiyordum ayaklarıma. Birden boşaldı beynim. Hıristiyanlığın bütün azizleri toplanıp gökten inse ve karşıma dikilse, o an tutamazlardı beni... Çılgın gibi atıldım üzerine ve çılgınlar gibi sarıldık. Acıyla zevki bir arada yoğuran küçük çığlıklar atıyordu.

Durulup da aklım başıma geldiği zaman, sınırsız bir sevgi ve tadına doyulmaz bir sevinç duydum. En güzel aşk sözleri yükseldi içimden. Ama birdenbire, Hristo Golis'le Kosta Panagoğlu canlandılar gözlerimin önünde. Biri buz gibi elleri, öbürü öfke saçan bakışlarıyla, bir an olduğum yere çivilediler beni...

Sonra hemen fırlayıp koştum ırmağa. Başım alevler içindeydi sanki. Kendi özüme kendim tükürmüş gibiydim. Halkımız, Osmanlılarla ölesiye bir kavgaya girmişti ve ben bir Türk kızını kucaklıyor... ve ben bir Türk kızını seviyordum! Değneklerden birini alıp kudurmuşçasına dövmeye başladım halıları. Adviye, sessiz ve soluk, bana bakıyordu hep. Bu sakin ve kayıtsız akan suların içinde, insanların acısından habersiz, neşeyle oradan oraya uçuşan bu kelebek ve serçe önünde, rahatça boğabilirdim onu... Ne olacaktı şimdi? Tanrım şimdi ne olacaktı? Nerelere sürükleyecekti beni bu macera?

Üç gün boyunca Adviye hiç gözükmedi. İyiye mi alametti bu, yoksa kötüye mi, bilemiyordum. Dördüncü gün, ormandan odun getirmek üzere yamacı tırmanırken, ayak seslerini işittim arkamdan. Dönüp baktım; oydu, takip ediyordu beni. Bekledim... Gelip kollarıma atıldı ve tek kelime söylemeden ağlamaya başladı. Ben de ağladım tabii. Böyle birbirimizin boynunda, aynı zamanda mutlu ve mutsuz ne kadar zaman kaldık bilemiyorum... Bu buluşma, en ince ayrıntılarıyla hâlâ hatırımdadır. Yarım yüzyıl geçti aradan ve ben şu anda bile, Adviye'nin yüzünü elleriyle örtüp, umutsuzluk içinde,

"Nedir bu başımıza gelen," diye inleyişini görür gibi oluyorum.

İki-üç gün sonra da harmanda gelip buldu beni; gene yalnızdık. Kederli, neredeyse korkulu bir hali vardı:

"Sürülerimizi amansız bir hastalık kırıp geçiriyor," dedi. "İşlediğimiz günahın cezası mı yoksa bu? Eğer annemle babam duyacak olursa, ikimizi de keserler!.."

"Pişman mısın, yoksa korkuyor musun?"

"Pişman değilim Manoli. Korkuyorum, ama kendim için değil; senin için korkuyorum. Başına benim yüzümden bir iş gelsin istemem. Sevmek körletti beni, aklımı başımdan aldı... Ama sen Hıristiyansın, bense Müslüman. Kanunlar insaf etmiyor; çok zor evlenmemiz... Kaldı ki, senin İzmir tarafında kocaman arazin var, bizim bu hayatımıza katlanamazsın ki..."

"Bak Adviye," dedim. "Ben bu sevdayı önleyebilmek için elimden geleni yaptım. Tutamadık kendimizi, oldu bir kere. Ama sürüleri kıran hastalığa bizim sevişmemizin sebep olduğunu sanma sakın! Yüreciğini böyle bir tasaya kemirtmen doğru değil... Evlenmeye gelince, senin de dediğin gibi, şu an böyle bir şeyi düşünemeyiz..."

Gözyaşlarını zapt etmeye uğraşıyordu zavallı kız, sevgiyle sokuldu bana, "Nasıl istersen öyle olsun Manoli," dedi.

O gece gözlerime uyku girmedi. Adviye'nin hali için duyduğum üzüntü kemiriyordu içimi hep. Aramızda olup biteni öğrenmelerinden ve beni kızla evlendirebilmek için Türk olmaya zorlamalarından korkuyordum. Ne kadar ağır olursa olsun, hemen bir karar vermem gerekiyordu. Çiftlikte, Kokuluca Köyü'nden yiğit bir arkadaşım vardı, Panagi Dervenoğlu'ydu adı. Ona açıldım.

"Kızı seviyor musun?"

"Bilmiyorum. Şu anda bildiğim tek şey, ondan uzaklaşmam gerektiği. Başka kurtuluş yolu da göremiyorum."

"Ben de buradan gitmek istiyorum aslında, ama tabura dönmek işime gelmiyor. Memleketten uzaktayız Manoli, kaçmak güç olacak."

Uzun süre susup düşündü, sonra kararlı bir sesle, "Pilavdan dönenin!.." dedi. "Sana güvenim var benim. Geliyorum... Başımız sıkışacak olursa, bir çaresini bulursun sen. Benim için bundan daha iyi bir fırsat olamaz!"

Ertesi gün çarşı dönüşünde Panagi'yi çağırıp bir revolvelerle kırk tane mermi gösterdim.

"Kör şeytan!" diye haykırdı. "Nereden buldun bunu?"

"İki lira yirmi kuruşa satın aldım. Bu silah kurtaracak bizi. Yolda vicdansız bir köylü ya da çobanla karşılaşırız diye korkun olmasın artık!"

Hazırlığa giriştik. Yedek erzak bulundurmamız gerekiyordu yanımızda; çünkü on-on iki gün boyunca hiçbir köye, hiçbir insana yaklaşmak söz konusu olmayacaktı. Ekmek isteyen her yabancının asker kaçağı olduğunu artık biliyordu Türkler; ya tutup resmî makamlara teslim ediyor ya da öldürüyorlardı... Taburdaki kaçakları hatırlıyordum: Çektikleri işkence yetmezmiş gibi, birbirlerini paralıyorlardı; her biri ötekini sorumlu tutuyordu başarısızlıktan...

"İşe, kimin kumanda edeceğini kararlaştırmakla başlayalım," dedim Panagi'ye.

Gülümsedi; sorumu pek çocukça bulmuş gibiydi:

"Hırsız-polis oynadığımız günleri hatırlatıyorsun bana... Kumandan, pek tabii ki, sen olacaksın! Türkçe'yi bir Türk kadar iyi konuşuyorsun; cesaretin kadar aklın da yerinde. Daha ne isterim ben Tanrı'dan?"

Ertesi gün şafak sökerken ayaktaydık. İçimizi kemiren tüm kuşkulara karşın neşe doluyduk. Daima sevinçle el ele yürümez mi gençlik? Panagi bana "Reis" diyor ve su döküyordu elime yıkanmam için. İştahla yedik ekmek peynirimizi. Kaçmak kararı, tuhaf bir coşkunluk vermiş-

ti bize. Ağaçlara, tarlalara sevgiyle bakıyorduk. Küçük bir dana yavrusu annesini okşamaktaydı; ılık bir şeyler doldu içime ve bir türkü tutturdum:

Dağın doruğunda
Bir ışık yanar
Işık sönmesin diye
Söylerim bu türküyü.

Ölüm Tanrı'nın emri.
Tanrı'nın emri olsaydı yalnız
Gelsin derdim ölüme.
Yeter ki insan insandan
Gene bir insan eliyle ayrılmasın!

Irmaklar çağlar da çağlar
Su değildir çağlayan
Gözlerimin yaşıdır.
Ayırdılar yurdumdan
Sevdiceğim, gülümden,
Beynime bir kurşundur sıkılan...

Tam çalışmaya koyulacağımız sıra, Ali Dayı'nın sessiz ve düşünceli bir edayla yaklaştığını gördüm. İyi sabahlar diledi bize, sonra bir şey söylemek ister gibi tereddüt etti. Ama caymış olmalı ki, sustu sonra.

"Bugün erkencisiniz Efendim," dedim. "Bir şey mi var yoksa?"

"Seninle konuşmak istiyorum ama, yalnız olalım daha iyi."

Ahıra yönelmişti.

İki arkadaş, aynı düşünceyle birbirimize bakmıştık: Adviye her şeyi anlatmış olmasın? Panagi hemen kulağıma yanaşıp fısıldadı:

"Cesaret Manoli! Ne olursa olsun kaçacağımızı, kaçmamız gerektiğini aklından çıkarma sakın..."

Ve uzaklaştı Panagi. Başımı eğip bekledim. Çok geçmeden Ali Dayı göründü:

"Şaşkınlığımdan unuttum," dedi. "Evinden sana bir mektup var... Önce oku, sonra konuşalım. Bitirince kuyunun oraya git bekle beni."

Aldım mektubu. Açmadan önce sabırsızlıkla sıktım avucumda, sonra okşadım. Annemi okşarmış gibi...

Bir aşağı bir yukarı gidip geliyordum kuyunun yanında, her saniye asır gibi geliyordu bana, avuçlarımı yakıyordu mektup. "Bağışla anneciğim, bağışla beni!.." diye mırıldanıyordum. Tuhaf bir endişe vardı içimde. Buruşmuş zarfa baktım yeniden, düzeltip ütüledim sevgiyle, sonra yavaş yavaş açtım... Daha ilk satırlardan itibaren, köyün üzerine çöken belalar canlandı gözlerimin önünde:

"Türk asker kaçakları," diyordu ablam, "Rum ırkının köküne kibrit suyu ekmeye yemin etmiş. Bir tek canlı erkek bırakmıyorlar... Bu arada biz de Manoli... Nasıl söylesem sana... hangi kelimelerle anlatsam! Bu arada biz de Panago'muzu kaybettik... Ağabeyin öldü, evet. Hem de hiç kimse ölüsünün üzerinde ağlamadı, hem de hiç kimse cesedini yıkayıp aklamadı... Gömmek için ölüsünü bile bulamadık ağabeyinin..."

Bomboştu kafam, ayaklarım tutmuyordu sanki. Kuyu bileziğinin üzerine çöktüm. Bir türlü ağlayamıyordum. Kalakalmıştım öylece... Ali Dayı o halde buldu beni. Güçlükle anlattım mektupta yazılı olanları. Üzgün bir edayla dinliyordu.

"Yarabbi ne oluyor bize böyle," diye mırıldandı sonunda. "Nereye gidiyoruz biz? Yoksa insanlıktan çıkıp vahşi hayvan mı olduk!"

Bir içtenlik, kederli bir yumuşaklık vardı sesinde;

bu, bir an için teselli etti beni. Sonra elini, sırtıma koyup, "Hadi şimdi bizim meseleye bakalım," dedi.

Döndüm ve düşmanca baktım yüzüne. Kardeşimin ölümü kaskatı yapmıştı yüreğimi, söyleyeceği şeyler umurumda değildi. Ama ihtiyar, hep o temiz ve tatlı bakışlarıyla konuştu:

"İyi halin ve bilgin sayesinde seni kendi evladım gibi sevmeye başladığımı anlamışsındır," dedi. "Değerini biliyorum Manoli. Dün sizin taburunuzdan bir subay geldi buraya: İki gün içinde Hamamköy'deki ordugâha dönmeniz gerekiyormuş, hazırlansınlar, dedi. O zaman bir fikir geldi aklıma. Kendi kendime, benim yardımcıya ihtiyacım var, dedim. İhtiyar ve yorgun bir adamım. Çocuklarımın bu lanetli savaştan ne vakit dönüp geleceğini ise sadece Allah biliyor, dedim. Senin ellerin gibi usta eller başka hiçbir yerde bulamam. Bizi Allah rastlattı oğlum. Sen artık koskoca bir adamsın, çocuk değilsin. Diyeceğim şudur ki, savaş bitinceye kadar yanımda kal. Hem beni kurtarırsın, hem kendin kurtulmuş olursun... Ben albaya gider, yeni bir emre kadar hizmetimde kalmanın zaruri olduğunu bildiren bir kâğıt alırım. Tabii, yeni bir emir de gelmez. Çünkü, albay bu kâğıdı bana verecek; tabur kütüğüne ise, kayıp işleyecek seni... İşte benim diyeceğim bu evladım. Bizim köyde herkes, itibar eder sana. Sana el kaldıracak olanın da dokuz canlı olması lazım ki, benden korkmasın!

Adviye'ye karşı haksızlık ettiğime, her an biraz daha inanıyordum o konuştukça. Bu sevda yüzünden, tek çıkış yolunu da işte, reddetmek zorunda kalıyordum:

"Ali Dayı," dedim. "O kâğıdı iste sen. İstemesine iste, ama ben her zamanki gibi sana karşı namuslu davranıp, açıkça konuşacağım: Burada senin yanında uzun süre kalamam. Kaçmayı koydum kafama ben. Kaçıp köye gideceğim. Zavallı anamla kız kardeşimin yanına... Sen de bir

babasın ve bir evladın, ailesine karşı nasıl davranması gerektiğini takdir edersin elbette..."

Şaşırmıştı Ali Dayı, ama açık yürekliliğimden memnun olmuştu:

"Beni dinle ve öyle bir aptallık etme," dedi. "Ağanı öldüren cinsinden adamlar ortalıkta kaynıyor, unutma. Gençliğine yazık..."

Biz konuşurken, büyük bir gürültüye karışan çığlıklar yankılandı uzaktan uzağa. Yukarıda, araba yolunun zikzakları üzerinde koyu bir leke belirmişti, bir koyun sürüsü yamaçtan iniyordu sanki... Ellerimizi gözümüze siper edip ne olduğunu çıkarmaya çalıştık, ama boşuna... Çok geçmeden, dörtnala üç atlı geldi çiftliğe. Ali Dayı'yı hürmetle selamladılar:

"Ne var, ne oluyor Mehmet?" diye sordu ihtiyar, zaptiye komiserine.

"El emeğine ihtiyacın olduğunu öğrendim Ali Dayı. İşte sana bir alay Ermeni: Tatile getirdik...

Eliyle kılıç sallama işareti yaparak gülümsemiş ve gözünü kırpmıştı.

"Verecek erkeğimiz yok," diye devam etti. "Erkekler bize lazım. Ama kadın ve çocuk istersen, dilediğin kadar al... Hadi gel bir göz at önce. Tombul tombul genç kızlar ve sağlam oğlanlar var; üstelik hepsi zeki: Allah gibi taparlar sana. Muhtar üç tanesini seçip ayırdı bile..."

Düşünceli düşünceli dinledi Ali Dayı, sonra bana dönüp, "Gel bir göz atalım bari," dedi. "Ne kaybederiz?"

İnsan sürüsüne yaklaştıkça, kulaklarımız hüzünlü bir ağlaşmayla doluyor; binlerce çığlıktan oluşan bir uğultu bütün vadiyi kaplamış yankılanıyordu:

"Merhamet!"

"Acıyın bize!"

"Masumuz biz, acıyın!"

Üstleri başları lime lime, saçları darmadağın kadınlar ilerliyordu kollarında bebekleriyle. Henüz yürümeye başlamış küçük çocuklarsa, annelerinin eteğine yapışmış ağlıyorlardı. Onları ihtiyar kadınlar izliyordu; torunları kollarına girmişlerdi düşmesinler diye: Devrilenler, oracıkta kaderlerine terk ediliyordu. Zaptiye kırbaçları ıslık çalıyordu havada durmadan; genç, ihtiyar dinlemiyor, indikleri yeri kanatıyorlardı...

Göz açıp kapayıncaya kadar, civar köylerden koşan koca bir kalabalık yığılmıştı meydana: İzlemeye olduğu kadar, yağmalamaya da gelmişlerdi... Jandarmalar, bıyık altından gülerek, bebekleri analarının kolundan adeta söküp, manavlar pazarda birbirlerine karpuz atıyormuşçasına Türk kadınlarına doğru fırlatıyorlardı:

"Tutun hadi, bedava bu!.." diye bağırıyorlardı sonra. "Almazsanız ölecek zavallıcıklar..."

Birkaç tane bacak kadar yumurcak, genç kızlara dalaşıyor; göğüslerini görmek için giysilerini yırtıyor, müstehcen mırıltılarla kalçalarını yokluyorlardı. Muhafızlardan biri bu yumurcakları şöyle azarlıyordu:

"Aptalsınız be siz! İhtiyar nineleri yoklayın asıl. Karınlarının altına bakın: Para ve mücevher orada gizleniyor!"

Üzerlerine atılmak istedim, Panagi yakaladı kolumdan, "Başına bela arama," dedi. "Reaya olduğumuzu, canımız gibi, şerefimizle de oynayabileceklerini anlamadın mı daha!"

Aczimizden büsbütün perişanlık duyarak ayrıldık oradan. Çok geçmeden Ali Dayı da döndü çiftliğe. Yanında iki küçük Ermeni vardı. Korkudan büzüldükçe büzülmüştü zavallılar.

"Hiç şakası yok, ölümden kurtardım bunları," dedi Ali Dayı. "Dünya tersine dönüyor, şimdi anladım artık. Batmaya yakındır bu dünya, batmazsa şaşarım..."

Başımı eğdim yanıt vermeden.

İki küçük Ermeni ambara girmişler, çıkmak istemiyorlardı. Süt, ekmek ve ceviz getirdi Adviye; dokunmadılar bile. Bütün gece, iri gözleri karanlıkta lambalar gibi parladı durdu. Biz de orada yatıp kalkıyorduk. Biraz teselli etmek, güvenlerini kazanmak istedik ama boşuna... On beş yaşlarında, Stepan adında bir delikanlı olan büyükleri dayanamadı sonunda, "Keşke şu dünyaya hiç gelmeseydim," dedi.

Ertesi gün arkadaş oldum Stepan'la. Çiftlikten hiçbir şey anlamayan bir mektepliydi; ona yardım etmeyi bir ödev bildim. Zayıf ve narin bir çocuktu. Dalgalı sık saçları, hüzün dolu kapkara gözleri vardı. Mum gibi eriyordu durduğu yerde. Oysa ötekisi, Serko, yeni hayata hemen alışmış ve teselli bulmuştu.

Bir akşam yataklarımıza uzandığımızda, "Bak Stepan," dedim. "Sen ki bu kadar okumuşsun; insanın akıl almayacak kadar kuvvetli olduğunu ve her şeye katlanabileceğini daha öğrenemedin mi? Taş gibi katı yürekli yap kendini; biz öyle yaptık işte. Çünkü yaşamak zorundayız... çünkü yaşamak zorundasın kardeşim..."

"Ne diye," diye karşıladı sözümü. "Ne diye yaşamak zorundayım? Yaşamak istemiyorum ki ben!"

"Olmadı bu Stepan, çok kötü bir şey söyledin... Ne olursa olsun hayat tatlıdır! Bak bunu sana ben söylüyorum; neler neler görmüş olan ben!"

"Sen bir de benim gördüklerimi bilsen!"

"Ailen var mı? Yani, savaş bitince, aileden herhangi birini bulmak umudum var mı, demek istiyorum."

Bembeyaz kesilmişti. Henüz kabuk bağlamış bir yarayı deşmiştim herhalde... Doğrulup dirseğine yaslandı; fenerin ışığında yüzü, bir ihtiyarın yüzüydü sanki. Konuşmaya ihtiyacı vardı aslında. İşte anlattıkları:

"On gün önce eşkıya Nuri indi köyümüze. Daha önce

birçok kez yaptığı gibi, bu sefer de haraç almaya geldiğini sanmıştık. Nitekim, üç bin lira istedi. Cemaatin reisi olan babam, papazla birlikte kapı kapı dolaşarak, bu paranın bir kısmını topladılar; üstünü de kendi ceplerinden ve cemaat kasasından tamamlayıp götürdüler. Parayı saydıkları zaman, eşkıya küplere binmiş: 'Pis Ermeni!' diye haykırmış suratlarına... 'Ne bir lira eksik ne bir lira fazla değil mi? Yani paranız var, hem de bol... Çekmeceleriniz dolu! Şimdi derhal köye dönüp bana kadınların bütün mücevherleriyle, beş bin lira daha getireceksin. Ve şunu iyi dinle: Çocukların boynuna taktığınız ufak haçlardan bir teki ve bir tek alyans, hatta ve hatta bir tek altın diş eksik olmayacak. Eksik olursa vay haline... Şimdi hemen defol! İki saat süre veriyorum sana: Tellal bağırttır, çan çaldır, ne yaparsan yap. Parayı istiyorum!..' Büyük bir telaş içinde eve döndü babam: 'Hemen çocukları al ve saklan,' dedi anneme. 'Fazla vakit yok, çabuk!' Nuri'nin adamları haracı beklemek için okul binasında toplanmış olduklarından, sokaklar tenhaydı. Ama annem gene de evi terk etmeye kıyamıyordu bir türlü. İki büyük ağabeyim dükkândan dönmemişti henüz. Bebeğimizin ateşi vardı. Sonunda, 'Gitmiyorum...' dedi annem. 'Babanın, Varan'ın, Karabet'in başına ne gelecekse benim de başıma gelsin!'

Çok geçmeden çan seslerini işittik. Ve tellalın, 'On beş yaşından yukarı bütün erkekler kilisede toplansın,' diye gürleyen sesini... Korkuyla baktım anneme. Atılıp kollarının arasına sardı beni, sımsıkı kucakladı: 'Hayır Stepan, hayır! Gitmeyeceksin, yanımda kalacaksın,' dedi. 'Korkma yavrum, seni saklar korurum ben... Küçücük görünüyorsun zaten, hiç kimse farkına varmaz yaşının!'

Tellalın sesi kulaklarımda çınlıyordu hâlâ. 'Gelmeyenler yakalandıkları yerde kurşuna dizilecektir!' Tam o sırada babam geçti kapımızın önünden: Eline bir sırık tutuşturmuşlardı ve papazın kellesini takmışlardı sırığın ucuna...

Kapalı duran kafesin arasından, penceremize dikili yaşlı gözlerini gördük. Elleriyle yüzünü örtüp ağlamaya koyuldu annem. Sonra alelacele bir çıkın hazırladı, ortalık durulunca sürükledi beni. Bin bir tedbirle, duvarlara yapışmış gibi adım adım ilerleyerek, mezarlığın sığınağına ulaştık.

Girişi bir aile mezarı olan sığınağın nemli yarı karanlığında, diz çökmüş, alçak sesle dua eden bir alay köylü gördük. Bize de yer açtılar. Bebeğimiz ağrıdan inlemekteydi, çok geçmeden de avazı çıktığı kadar ağlamaya koyuldu. Çocuğu sallıyor, pışpışlıyordu annem, sütü tükenmiş göğüslerini uzatıyor, gözlerinden, alnından, saçlarından öpüyor, ama bir türlü susturamıyordu... Yün atkısını küçücük karnının üzerine sarmış, ısıtmak için ayaklarını ovalamaya koyulmuştu.

'Ruhum! Hayatım! Yavrum benim,' diye dil döküyordu durmadan çocuğa.

Sabrı tükenen köylülere de, yardım ister gibi bakıyordu. Bazıları öfkeyle:

'Bu çocuk bizi ele verecek!' diye bağırdılar.

'Haşhaş lazım! Haşhaş yok mu kimsenin yanında susturmak için?'

Boğuk bir ses yükseldi bu sırada:

'Boğun o çocuğu, boğun hemen! Daha ne bekliyorsunuz?'

Dehşet içinde geriledi annem, duvara yaslandı; gözleri yuvalarından uğramıştı. Çocuğu göğsüne bastırıp bir örtüye sarmaladı. Ama çocuk iyice azıtmıştı, tepinip bağırıyordu durmadan. Ve işte o zaman... bebeği, kucağından söküp almak için eller uzandı. Bir ihtiyar kadın koştu elinde bir yastıkla:

'Bastır onu bağrına talihsiz kadın! İyice bastır da sesi duyulmasın!.. diye haykırdı anneme. Al şu yastığı, bastır iyice. Daha! Daha kuvvetli! Daha kuvvetli! Tamam... böyle işte!'

Kadın da bastırmıştı eliyle bebeği ve çekildiğinde, çocuğun sesi tamamen kesilmişti.

Dizleri büküldü annemin, devrilir gibi oturdu yere, fısıldamaya koyuldu sevgiyle:

'Ağlama artık yavrum! Sus hayatım! Sus yoksa öldürecekler bizi...'

Sonra bana döndü annem; karanlıkta gözlerime dikili duran gözleri dehşet saçıyordu:

'Stepan,' dedi. 'Niye uyanmıyor bir türlü bu çocuk? Niye soluk almıyor? Stepan! Yoksa... yoksa?'"

Stepan susmuş ve ağlamaya başlamıştı. Nasıl yatıştıracağımı kestiremiyordum onu:

"Ne biliyorsun," dedim... "Belki de babanla kardeşlerin ölmemiş, yaşıyordur!"

"Bir tek canlı erkek bırakmadılar. Kiliseye doldurup yaktılar hepsini... Nuri gittikten sonra sığınaktan çıkmıştık. Çevreden, 'Hiçbir şeyden korkmayın,' dediler bize. 'Olan oldu artık, şimdi neredeyse zaptiye gelir, nizamı kurar.' Ve zaptiyeler gelir gelmez bizi sıraya koyup, dipçik ve kamçı zoruyla gece gündüz yürümeye mecbur ettiler. Göldere'ye girmeden önce bir subay çıktı karşımıza, ben yaştakileri bir araya toplayıp, Zaptiye Başkanı'na küfrederek:

'Nasıl oldu da bu piçleri görmedin!' diye bağırdı. 'Niye yaşıyor hâlâ bunlar? Koskoca herif olduklarını fark etmedin mi? Yoksa memleket gene Ermenilerle mi dolup taşsın istiyorsun ha?' Beni, kollarından söküp aldıkları vakit, ağlamadı annem, karşı bile çıkmadı.

'Elveda Stepan,' dedi sadece. 'Yakında görüşürüz evladım. Ben seni karşılamak için önceden gidiyorum...'

Ve tepeden bir uçuruma koyverdi kendini.

Ali Dayı esirleri seçmeye geldiğinde, Serko ile beni kurşuna dizmek üzerelerdi..."

Erzurum'da Diyarbakır'da, Sivas'ta, Kastamonu'da, Adana'da, İzmit'te ve başka yerlerde, Stepan'ın anlattıklarından da korkunç olaylar olduğunu duydum sonradan... Zaman her şeyi yutup geçiyor... Herhangi bir tarih kitabını açın bugün: Ermenilere karşı Birinci Dünya Savaşı'nda yürütülen zulüm ve katliamla ilgili, birkaç kuru satır bulursunuz, o kadar. Bir de belki, soğuk ve cansız birkaç istatistik... Bu istatistiklerin kimisi kurbanların sayısının bir milyona ulaştığını; kimisi de bir milyonu aştığını söyleyecektir size. Kimisi de belki Rumları da ekleyerek, bu sayıyı, bir buçuk milyona yükseltecektir... Tek sorumlusu Türkler değildir işin: Anadolu'nun zenginliklerini ellerinde tutan Hıristiyan halkların, ortadan kalkması gerekiyordu; önce Almanların, daha sonra da Müttefik kapitalistlerin yayılıp gelişmelerine engeldi çünkü bu halklar... Ve ekonomik egemenliklerini güvence altına almak için, en alçakça planları kuran yabancı monopoller, her şeyden önce Ortadoğu'nun petrol bölgeleriyle Ön Asya'nın masallara layık zengin bölgelerinden geçerek, Bağdat'tan İzmir'e ulaşan demiryolu hattını ele geçirmek istiyorlardı.

Altın Post hikâyesi, devam ediyordu yani...

IX

Stepan'ın anlattıkları, bir an önce gitme kararımı daha da pekiştirmişti. Nitekim Adviye, albaydan alınan kâğıdı, sevinçle taşarak getirdiğinde, ona tamamıyla yabancılaşmış haldeydim. Onu bırakıp gideceğim için pişmanlık duymuyordum artık. Kuru bir teşekkür ettim kıza ve herhangi bir açıklamayı bertaraf etmek amacıyla okumaya koyuldum:

"İkinci Amele Taburu kumandanı Hasan Efendi'nin emriyle, Aydın vilayeti Kırkıca Köyü'nde mukim, er Manoli Aksiyotis, yeni bir emre kadar, Ankara vilayeti Göldere Köyü'nden Ali Dayı'nın hizmetinde kalacaktır."

Yanımda durmuştu Adviye. Üzgün ve sevgi doluydu. Gözlerimi arıyordu gözleri hep. Ve ben, başımı kaldırmıyordum... Sessizliği nihayet o bozdu gene:

"Kaçmak istediğini öğrendim... Bunu yapma Manoli. Savaş bitinceye kadar kal bizimle. O zaman istersen, ben de seninle birlikte gelirim. Senin oraya... Benim de bir Hıristiyan olduğumu söylersin, olur biter. Öyle değil mi? Neyi seversen ben de onu sever, inandığın şeye de inanırım... Burada, Ankara'da, bütün Hıristiyan kadınlar Türkçe konuşuyor; hiçbir fark göremiyorum onlarla aramda. Bir tek, adım var. O da, Adviye yerine Mariya olur..."

Zavallı Adviye! Sen aşkın dilini konuşuyordun; savaşın yaktığı nefret ve kin ateşi içinde nasıl anlayabilirdim seni...

Hemen o akşam bildirdim Panagi'ye:

"Bu gece kaçıyoruz, hazır ol!"

Gece yarısı çıktık yola. Sadece geceleri yol almaya ve hiçbir köye sokulmamaya karar vermiştik... Yolcuğun en zahmetli kısmı, ilk sekiz gün oldu: Her taraf insan doluydu ve görülmemek için akla karayı seçtik... Çöl gibi kurak bir bölge geçtik daha sonra. Hiçbir yerde damla su bulamıyorduk; cesaretimiz iyice kırılmıştı artık. Tavları emiyor, geceleri yağan kırağı damlalarını yalıyorduk.

"Ölüyorum susuzluktan, artık dayanamayacağım," diye mırıldandı sonunda Panagi.

Bakışları vahşileşmişti. Böyle anlar için, bin bir özenle sakladığım, mataradaki son damlayı içirdim ona. Neyse ki gün ağarmaya başladığında, havada bir nem sezdim.

"Kurtulduk Panagi," diye haykırdım sevinçle. "Buralarda bir yerde... ama çok yakın bir yerde su var!"

Son bir gayretle hızlandık ve yarım saatlik bir yürüyüş sonunda, tatlı bir şırıltı çarptı kulağımıza. İkimiz bir ağızdan:

"Bir ırmak!" diye haykırdık.

Sakarya Nehri'ydi bu. Adeta hücuma kalktık. Koca bir ordu olsa engelleyemezdi bizi. Deliler gibi su içtik, doymak nedir bilmeden. Başlarımızı akıntıya sokuyor, çıkarıp silkeliyor, sonra uzun ferahlama "ah"ları çekerek yeniden daldırıyorduk... Böylece susuzluğumuzu giderdikten sonra nihayet, biraz peynir ekmek yemek ve Tanrı'ya şükretmek için gidip bir köşeye gizlendik.

Şimdi önümüzde yeni bir güçlük vardı: Karşı kıyıya geçmek... Irmağın ortasındaki bir adacığın hizasında, üst üste yığılı kaya parçalarından kurulu bir geçit bulduk neyse ki. Akıntı o noktada çok kuvvetli olduğundan, taşlar durmadan sallanıyordu. Bir ara birden ayağı kaydı Panagi'nin, boğulması an meselesiydi, ama verilmiş sadakası varmış!

Bir denizaltıya benziyordu ada. Pruva tarafında bir salkımsöğüt vardı; arka tarafında da sık çalılıklar. Ben ırmağın ikinci kolunu nasıl aşacağımızı tasarlarken, Panagi yakaladı kolumdan. Dehşetten deli gibiydi:

"Şuraya bak!"

On kadar silahlı adam, geldiğimiz kıyıdaki ıssız köyün dik yokuşlu sokağından aşağıya hızla inmekteydiler.

"Kürt asker kaçakları herhalde," dedim Panagi'ye. Benim de bir boğuntu kaplamıştı içimi. Bir gün önce, Selanik mültecilerinden bir çobanla karşılaşmıştık, son derece faydalı öğütler vermişti bize: "Bütün bu yöreyi kırıp geçiren Kürt haydutların eline düşmemeye gayret edin," demişti. "Yoksa haliniz haraptır. İziniz bile kalmaz bu yeryüzünde! Öyle çok adam öldürdüler ki, sonunda

resmî makamlar, beslenme kaynaklarını kurutmak için Kürt köylerini boşalttırıp, karılarıyla çocuklarını Surhisar'da ikamete mecbur ettiler..."

Gelişlerini soluk almadan izlemekteydik. İki telgraf direği getiriyorlardı ellerinde, bunları ırmağa atıp ayakları bile ıslanmadan adaya geçtiler. Korkudan iyice sinmiştik. Ya içlerinden birisi akıl edip de, bir göz atacak olursa, saklandığımız çalılıkların arasına?

Ama öylesine telaş içindeydiler ki, dönüp de çevrelerine bakmıyorlardı bile. Hemen direkleri çektiler ırmaktan, aceleyle ikinci kolun üzerine attılar ve adeta koşarak geçip gittiler.

"Böyle arkalarına bile bakmadan kaçtıklarına göre, bunları takip eden bir askerî birlik olmalı. Biz de bir an önce tırısa kalkalım Panagi!"

Direkler sayesinde kolay geçtik ırmağı, onların tersine bir yol tutturduk. Tırmandığımız yamaçta yüz metre kadar ancak ilerlemiştik ki, Kürtleri takip eden birliği gördük. Yolculuğumuzun başından bu yana ilk kez gündüz yürüyorduk; başka çare de yoktu: Bir an önce uzaklaşmamız gerekiyordu bu belalı bölgeden.

Akşam bastırdığında bir an bile durup dinlenmemiştik daha. İlerimizde dağdan inen üç çoban gördük, onlar da bizi görüp yakalamak için koşmaya başladılar. Silahlıydık. Hiçbir şey yapamayacaklarından emin, bekledik yaklaşmalarını. Tabancamızı çıkarıp havaya ateş ettik. Daha ilk kurşun sesinde geri dönüp kaçmaya koyuldular...

Tam otuz altı saattir yürüyorduk. Adım atacak halimiz yoktu. Önümüze çıkan ilk kaynakta, bir şeyler yemek için durduk. Artık yiyeceğimizi de arayıp bulmamız gerekecekti. Aylardan ağustos olduğu için, zaman zaman bahçelerde yemiş buluyorduk; ama yetmiyordu tabii. Ekmeğimiz yoktu, bu nedenle sürekli bir açlık kemiriyordu içimizi.

Bu şartlar altında iki gece daha yol aldık ve sonunda bir değirmene rastladık. Gidip biraz un istemeye karar verdik. Ama değirmenciyle karısı kapıyı sürgülemişlerdi. Defalarca vurduk, boşuna... Yanıt olarak, lambalarını söndürdüler.

"Derhal açın kapıyı!" diye bağırdım o zaman. "Yoksa ateşe veririm değirmeni, diri diri yanarsınız!"

Değirmenci, elinde bir lambayla kapıda belirdi:

"Bize kötülük etmeyin ne olur," diyordu. "Girin, ne isterseniz alın."

Silahlı olup olmadığını anlamak için üzerini aradık önce: Yoktu.

"Karını dışarı çıkar," dedim.

Öyle bir sararmıştı ki, acıdım adamcağıza.

"Namusun bakımından hiç korkun olmasın," diye ekledim. "Ne vahşiyiz biz ne de haydut. Sadece asker kaçağıyız. Ve günlerdir ekmek girmedi boğazımıza. Karına söyle de bize peksimet yapsın..."

Gene de istemeyerek çıkardı karısını. Ama yalan söylemediğimizi, sözümüzde durduğumuzu görünce öylesine sevindi ki, bizi hoşnut etmek için ne yapacağını şaşırdı. Sofra kurdular bize, et ve *imambayıldı* ikram ettiler. Ayrıca iki torba hazırladılar: Birine börek, birine de peksimetle peynir doldurmuşlardı. Ayrılırken kırk yıllık ahbap gibiydik.

Afyonkarahisar bölgesindeki sarp dağlarda ilerliyorduk. (Birkaç yıl sonra buralara Yunan üniforması altında bir daha geleceğimi nereden bilecektim.) Mağaralarda yatıp kalkıyorduk vahşi hayvanlar gibi. Sakalımız bir karış uzamıştı. Pis ve pasaklıydık üstelik, korku veren bir görünüşümüz vardı... Bir çoban kancası almıştım yanıma yönümüzü kaybetmekten korktuğum için; kancanın ucunu ilerlememiz gereken yöne doğru çevirip de uyuyordum. Bu tedbirden habersiz olan Panagi ise her uya-

nışta bir yön tartışmasına giriyordu benimle. Başlangıçta şakaya vurmuştum işi, biraz olsun eğlenip açılmak için hep onu kuşkulandıracak gibi davranıyordum. Ama bir katır inadı tutup da gösterdiğim yönde ilerlemeyi reddedince gücenmiş gibi, "Sen galiba beni aptal yerine koyuyorsun," diye homurdandım. "Rastgele yürüdüğümü mü sanıyorsun yoksa?"

Sonra da işin aslını açıkladım:

"Hay seni Şeytan götürsün Manoli!" diye haykırdı. "Yoksa ben bu akşam tek başıma devam etmeye niyetlenmiştim..."

Akar çayına ulaşınca yedik yemeğimizi; bir parça uyuduk ve akşam bastırınca yola koyulduk yeniden. Öylesine sersem bir haldeydik ki, zorla konuşuyorduk. Baştan başa bulutlar sarmıştı gökyüzünü, insana avuntu verecek bir tek yıldız bile yoktu. Rüzgâr olanca şiddetiyle esiyordu ve öylesine koyu bir karanlık çökmüştü ki, hiç farkına varmadan bir sürüye tosladık. Sırt sırta verdik köpeklerden korunmak amacıyla, çatallarımızı kaldırıp bekledik. Çok geçmeden, iki kocaman çoban köpeği saldırdı üzerimize; ama talihimiz varmış, çoban hemen yetişti... İyi bir adamdı, efendi gibi konuştu, süt ikram etti, hatta güvenli geçitleri göstermek için bizimle beraber yürüdü biraz.

"Biraz daha aşağıda, İzmir-Afyon-Adana demiryolu hattı üzerinde karakollar vardı. Üç asker kaçağı yakaladılar evvelki gün ve astılar."

Teşekkür ettik kendisine.

"Değmez," diye cevap verdi. "Hepimiz insanız şükür, hepimiz güç zamanlar yaşadık, ne olduğunu biliriz çaresizliğin..."

O çobanın öğütleri olmasa nöbetçilerle karşılaşmamız işten bile değildi! Şafak sökerken bağlık bir yere gel-

dik. Dağ yoluna vurmak için vakit çok geçti; toprağa yapışır gibi uzanıp akşamı beklemeye koyulduk.

Güneş daha henüz batmıştı ki, bağcıyla karısı üzüm toplamaya çıktılar. Dev yapılı bir adamdı bağcı. "Şimdi başımız belaya girdi işte!" diye düşündüm. O da bizi görmüş ve öfkeyle ilerlemişti. Revolveri çekip yere oturmasını söyledim. Karısı da oturması için yalvardığı halde dinlemiyor, küfrediyordu adam. Bunun üzerine, ani bir hareketle fırlayıp tabancanın namlusunu şakağına dayadım ve sert bir sesle, "Canından bezmediysen otur şuraya," dedim. "Otur da adam gibi konuşalım."

Silah ve halimdeki kararlılık, güvenini sarsmaya yetmişti, çaresiz oturdu. Üzerini aradı Panagi, iki yanı keskin bir kaması vardı, aldık; o andan itibaren de dev yapılı bağcımız yumuşak bir kuzu kesiliverdi.

"Ne namusuna el süreriz ne de parana," dedim. "Yalnız, gidip karakola haber vermemen için, akşama kadar seni burada, yanımızda alıkoyacağız."

"Bela çıkarmaktan hazzetmem," dedi.

Bir daha da kelime çıkmadı ağzından.

Tırmanmak zorunda olduğumuz dağlar, alabildiğine sarptı ve değil insan, herhangi bir canlıya bile rastlamamaktan alabildiğine memnunduk... Sadece, yirmi evlik küçük bir köyün yakınından geçerken, ufak tefek bir ihtiyarla karşılaştık. Efendice selam verdi bize:

"*Merhaba*," dedi.

Asker kaçağı olduğumuzu, köyümüze döndüğümüzü söyledim. Bunun üzerine, tatlılıkla, "Neden bu akşam köyde kalmıyorsunuz?" dedi. "Yarın sabah yolunuza devam edersiniz..."

"Tedbirsizlik olmaz mı?"

"Bizim burada zaptiye yok; üstelik ben de muhtarım. Benim eve buyurun; hem yıkanırsınız, hem sütlü sıcak bir tabak irmik yersiniz; birer bardak da rakı için,

kendinize gelirsiniz. Ev şurada, köyün kıyıcığında. Hiç kimse görmez sizi..."

Sütlü irmik sözü, bende hiçbir tereddüt bırakmamıştı; öylesine açtım ki, Panagi'nin bütün kaş göz işaretlerine rağmen kabul ettim. Bizi misafir odasına aldı ihtiyar, bir süre ahbaplık etti. Ama çorba getirmek bahanesiyle dışarı çıkınca, kapıyı üstümüze kilitlemekten geri kalmamıştı.

"*Muhtar Efendi*," diye seslendim. "Ne diye kilitliyorsun kapıyı? Ayakyoluna çıkacağım ben..."

Yanıtı basit oldu: Evinde mahpustuk ve sabahleyin, jandarmalara teslim edecekti bizi...

Panagi sapsarı kesilmiş, küfür ve lanet yağdırıyordu bana:

"Ahmaklığın yüzünden fare gibi kapana kısıldık, gördün mü! Yuf olsun sana, yuf!.."

Yatıştırdım onu:

"İhtiyarın hesabı yanlış. Bu cinsten bir hapishane bizlere yeterli değil. Gel sen beni dinle, rahat rahat yat uyu; vakti gelince ben seni uyandırırım..."

Ölümü bile unutacak kadar bitkin bir halde miydi, yoksa sözlerime mi inandı; bilmem. Ama yattı ve derin bir uykuya daldı. Onu uyandırdığımda, pencerenin çerçevesini çıkarmış bulunuyordum. Bir de odadaki bir Isparta halısını katlayıp hazırlamıştım.

"Davran gidiyoruz!"

Panagi, şaşkınlık içinde bakıyordu koltuğumun altındaki halıya.

"Bu halıyı ne yapacaksın peki? Ne oldu sana böyle birdenbire? Bu yaştan sonra bir de hırsızlığa mı başlayacağız yani!.."

"Bu pis ihtiyarı cezalandırmak lazım. Gözü gibi sever bu halıyı o, en değerli malı çünkü..."

"Peki ama nasıl def edeceğiz başımızdan?"

"Yolumuzun üstüne çıkan ilk fukaraya vermek suretiyle... Hem de hayırduası alırız. Yürü!"

Dışarı atlayınca, ihtiyarın penceresine doğru bağırdım:

"*Uğur ola muhtar!* Konukseverliğin için teşekkürler! Yalnız şu diyeceğimi iyi dinle: Odandan dışarı bir adım atacak olursan beynini paramparça ederim!"

On saat durmadan yol almış, kimseyle karşılaşmamıştık. Nihayet bir sığırtmaç gördük: İhtiyar karısıyla birlikte bir kulübede yaşıyordu. Otlağa gitmişti çocukları. Halıyı o ihtiyar sığırtmaca verdik işte. Nereden bulduğumuz umurunda bile değildi: Halı kendisinin olmuştu ya yeter! Koca bir çanak kaymak çıkardı bize; önümüze arpa ekmeği, ceviz ve peynir de koydu. Tütün dolu tabakasıyla elindeki bütün tütün kâğıtlarını da verdi üstelik. Halının sevincinden göklerde uçan karısı, "Sen götürüver bu çocukları," dedi kocasına. "Son depremden beri orada burada toprak kayması var, başlarına bir kötülük gelmesin!"

Dört gün dört gece, adeta kan kusarak yol aldık. Bir tek kuşa bile rastlamamıştık sivri sarp tepelerde. Ve artık gücümüzün sonuna gelmiştik. Nihayet beşinci gün bir yamacın dibinde, bir çadır gördük. Hemen hiç düşünmeden, "Ne olursa olsun!" dedim. "Yürü."

Bin bir ihtiyatla yaklaşıp baktım: Gözlerim kamaştı birden. Genç bir Türk kızı, tatlı bir türkü okuyarak hamur yoğuruyordu. Kollarını sıvamıştı dirseklerine kadar, bir melek sanırdınız! Bizi görür görmez korkuyla bir çığlık attı. Güven verici bir tavırla yaklaşıp, "Kusura bakma *hanım*," dedim. "Yolcuyuz biz, kötü kişi değiliz. Daha da önümüzde uzun bir yol var. Eğer bir parça ekmeğin kaldıysa da bize verirsen, çok büyük iyilik etmiş olursun..."

Kadında ses yoktu.

"Öyleyse biraz su ver ne olur..."

"Su ağacın altında, alın kendiniz."

Bize yardım etmeye pek niyetli olmadığını anlamıştım:

"Hadi gidelim," dedim Panagi'ye. "Boşuna vakit kaybediyoruz."

Yüz metre kadar ya gitmiş ya gitmemiştik; iriyarı bir adam çıktı birden önümüze. Mavzerinin namlusunu üzerimize dikmişti:

"Eller yukarı!"

Çaresiz kaldırdık. Çadırına götürdü bizi. Çadır ortadan ikiye ayrılmıştı, kadının bulunmadığı bölmeye soktu. Tüfeği hep elindeydi, ama yüzünde bir kötülük okunmuyordu, sakindi. Bizi tepeden tırnağa süzdükten sonra, tatlı bir sesle, "*Oturun bakalım*," dedi.

Oturur oturmaz da tüfeğini bırakıp, tabakasını çıkardı ve tütün ikram etti bize. Şaşırıp kalmıştık.

"Bana masal anlatmanıza lüzum yok," dedi. "Asker kaçağısınız. Sadece nereden kaçtığınızı ve nereye gittiğinizi söyleyin, yeter."

Ankara'dan geldiğimizi ve İzmir tarafına gittiğimizi söyledim samimiyetle.

"Aslında, nereden gelip nereye gittiğiniz beni ilgilendirmiyor, diye ekledi bunun üzerine. Benim anlamak istediğim şey, ne biçim insanlar olduğunuz; karşınıza çıkan kadınlara nasıl davrandığınızdı... Gördüm ki adam gibi davranıyorsunuz, yani içinizde bir kötülüğünüz yok. İnşallah memleketinize sağ salim varırsınız! Yamacı inmeye başladığınızdan beri gözlüyorum sizi. 'Tamam,' dedim kendi kendime. 'Benim çadıra yöneliyorlar.' İkinizi de kurşunlayıp oracıkta devirmek geçti aklımdan, ama nasıl insanlar olduğunuzu sınamadan günaha girmek istemedim... Mübarek *Kurban Bayramı* bugün, kısmetiniz varmış ki, Allah sizi buraya gönderdi. Buyurun şimdi yemek yiyelim..."

Kendisi kurdu sofrayı. Et ve yemiş getirdi. Açlığımızla eğlenmekten de geri kalmıyordu:

"Kızarmış etten bol bir şey yok bugün," diyordu. Çekinmeden yiyebilirsiniz. Hanım da, dışarıda ballı börek yapıyor... Yolluk hazırlıyoruz size...

Uğurlamak için bizimle birlikte o da yürüdü bir süre ve tam ayrılacağımız sırada da, kendisinin asker kaçaklarını takibe memur bir çavuş olduğunu söyledi. Kurban Bayramı'nı karısıyla beraber geçirmek için iki günlüğüne izinli gelmişti buraya...

Gözlerimiz dolu dolu olmuştu heyecan ve minnetten.

"Adaletli kişisin," dedim.

"Durup dururken değilim," diye yanıtladı. "Namuslu insanları mükâfatlandırırım yalnız. Hemcinsine saygı gösteren, kendine de saygılı demektir... Karıma bir kötülük yapmaya davransaydınız çoktan öbür dünyayı boylamıştınız: Sizi dilinizden şu ağaca asar, leşinizi itlerle çakallar yesin diye mezarsız bırakırdım!"

Tire'yi gördük gün ağarırken. Felaketlerimizin artık sona ermek üzere olduğu düşüncesiyle kabardı yüreğimiz, arkadaşımın kolunu yakaladım birden:

"Dinle!"

Önümüzdeki vadinin ötesinden doğru rüzgâr, tatlı bir kadın sesini taşıyordu bize. Türkü söylüyordu kadın. Rumca bir türkü... Haftalar sonra işittiğimiz ilk Rumca sözler bunlardı işte! Derin bir sessizlik içinde dinledik bir süre. Önümüzde melekler şarkıya dursa, böylesine sevinip heyecanlanmazdık!

Uzaktan uzağa bağırmaya ve el sallamaya koyulmuştu Panagi. Genç Rum kızlarıydı bunlar; bizi görür görmez, işlerini bırakıp türküyü kestiler ve boğazlanıyormuş gibi çığlık çığlığa kaçışmaya başladılar.

"Durun! Ne oluyorsunuz, ne var ki! Biz de sizler gibi Hıristiyanız; asker kaçağıyız biz!"

Nihayet içlerinden birkaçı cesaretlenip durmuştu. Arkasından ötekiler de döndüler ve konuşmaya koyuldular. Çeşitli köylerden tütün toplamak için gelmiş işçi kızlardı bunlar.

"Uyku bastırdı," dedi birisi. "Biz de uyumayalım diye, türküye durduk."

Biraz soluk almak için onlarla oturduk. Taze incir, beyaz ekmek, zeytin ve daha bir alay şey getirdiler bize. Panagi'nin keyfine diyecek yoktu artık. "Kalıp, kızlara başımızdan geçenleri anlatalım," diyordu... Hemen atıldım:

"Son dakikada bir çuval inciri berbat etmek yok arkadaş, davran bakalım. Davran gidiyoruz! Köye canlı varmamız gerek..."

Vedalaşıp yola koyulduk yeniden.

X

Kırkıca'ya vardığımızda vakit gece yarısını geçmişti. Ipıssızdı sokaklar, bütün evler sürgülü... Ne bir gece bekçisi ne de bir köpek görünüyordu... Annem korku içinde açtı kapıyı; ama karşısında beni bulunca kollarıma atılıp acı acı ağlamaya başladı:

"Yavrum, evladım! Nasıl yaptın bu işi? Hangi aziz kanadının altına alıp da seni korudu çocuğum!"

Dudaklarımızdan, o güne dek hiç söylenmemiş, sevgi ve bağlılık taşan sözler akıyordu. Sonra heyecanından utandı annem, su ısıtmaya koştu. Hemen sofrayı kurmak, bizi güzelce doyurmak ve yataklarımızı hazır et-

mek istiyordu. Bir ara şöyle kenara çekti beni ve endişeli bir sesle:

"Yabancı burada mı kalacak?" diye sordu.

"Kalacak anne," dedim.

"Ama tavan arasında da kardeşin gizleniyor..."

"Yorgi mi! Ne diyorsun?"

Kucaklamak için fırladım hemen dama. Tanınmaz bir haldeydi. Saçı sakalı uzamış, bakışları bulanıklaşmıştı. Konuşmasını ve yürümesini unutmuştu sanki. Bir türlü tadına doyamadığı güneşin batışını seyretmek için, damda bir delik açtığını söyledi bana...

"Bir türlü akıllanmadın gitti," dedim. "Korkarım resim yapmayı bile başarıyorsundur burada!"

Acı acı gülümsüyordu:

"Ellerim ayaklarım felçli gibi. Yüreğim de öyle..."

Buluşmanın sevincine doyunca, kara kara düşünmeye başlamıştım: Aynı dam altında üç asker kaçağı! Olmayacaktı...

"Anne ben gideceğim," dedim sonunda. "Bizim dağlara çıkarım, bir alay mağara biliyorum orada."

Sapsarı kesildi annem, kederle çatıldı kaşları:

"Hazreti İsa hakkı için sus!" diye haykırdı. "Panago da böyle demişti giderken... Bir gece vakti böyle çekip gitti o da ve bu sayede katlettiler oğlumu! Hayır, hayır yavrum! Ya hepimiz yaşarız burada, ya da hiçbirimiz..."

On gün geçti aradan. Panagi çoktan gitmişti. Yetmiş kilometre uzaktaydı onun köyü. Ben onu düşünüp endişelenirken, felaket geldi gene beni buldu...

Annem uzun zamandır, Katiniyo isimli on dört yaşlarında öksüz bir kız çocuğunu evlat edinmiş bulunuyordu. Balıkçı Tramundana'nın çocuğuydu, babası Sisam'daki Rum yetkililerle ilişkide olmakla suçlanıp Çağlı'da öldürülmüştü. Anlatılanlara göre, bir gece ansızın kulübesini basıp, uyurken ateş etmişlerdi üzerine; kur-

şunlardan biri, o akşam babasının koynunda uyuyan iki yaşındaki küçük oğluna da isabet etmişti. Ve kıyı Rumları iç bölgelere doğru sürüldüğünde başsız kalan Tramundana ailesi göç yollarında dağılıp gitmişti.

Bütün bu felaketler, korkak ve dalgın bir kız yapıp çıkarmıştı Katiniyo'yu. O gün çeşmeye su almaya giderken, anahtarı kapının üzerinde unutmuş Katiniyo. Tam o sırada da devriyenin geçeceği tutmuştu! Anahtarı gören Türk çavuşu, içeridekileri gafil avlamak için, aniden daldı eve... Ne kardeşimin ne de benim kaçmamız mümkündü. Saklanmaksa büsbütün tehlikeliydi: Arama tarama sırasında, buldukları takdirde hemen öldürüyorlardı çünkü.

Hiç tereddüt etmeden dama ittim Yorgi'yi, soğukkanlılıkla ocağın önüne geçip, ellerimi ısıtıyormuşum gibi rol yapmaya koyuldum. Türkler, çok geçmeden yukarı çıktı. Doğrulup selamladım çavuşu. Daha o sormadan, Ankara'dan gelen bir asker kaçağı olduğumu söyledim... Açık yürekliliğim karşısında, neye uğradığını şaşırıp kaldı bir an.

"Hayatımda ilk kez, gizlenmeye kalkışmadan bir asker kaçağıyla karşılaşıyorum," dedi.

"Gizlensem ne değişirdi," dedim. "Nasıl olsa yakalamayacak mıydınız beni!"

Bir an durup baktı yüzüme, sonra bana acırmış gibi tatlı bir sesle, "Hadi şimdi hazırlan da gidelim," dedi.

Satılık olup olmadığını anlamak için, "Size bir kahve ikram etmek, benim için büyük şereftir," diye giriştim söze.

Ama değilmiş:

"Lüzum yok," diye kesip attı. "Alacağını al da gidelim hemen!"

Acele içinde kucaklayıp öptüm annemi, sonra da kendimi karakolda buldum. Bir eziklik vardı içimde, ama Yorgi'yi kurtarmış olmakla teselli buluyordum.

Dövüp sövmeden Aziziye'ye yolladılar beni. Ordugâh oradaydı. Askerden ya da hiç askerlik yapmadan kaçmış bir alay Rum, Türk ve Ermeni'nin bulunduğu bir zindana attılar. Pislik kokusu, bit ve açlık gene başlamıştı. Uzanıp yatacak kadar olsun yer düşmüyordu adam başına. Dışarı çıkmak kesinlikle yasaktı. Bütün yakarmalarımıza rağmen, ayakyoluna bile gidemiyorduk.

Üçüncü gün, koğuşta cinayet çıkmasına ramak kalmıştı. Türk asker kaçaklarının arasında bir Yörük vardı; babası beş liralık bir banknot vermiş kendisine ayrılırken; o da tutmuş, arama tarama sırasında kimse bulamasın diye, yanındaki böreğin içine saklamış parayı. Şimdi bulamıyor ve bizlerden birinin çaldığını iddia ediyordu.

"Sen çaldın paramı sen! Bakışından belli çaldığın!"

Böyle bağırarak her birimizin üzerine yürüye yürüye, birisinin kafasını kızdırdı nihayet ve bıçak bıçağa geldiler. Tam o sırada kısa boylu bir Türk ortaya atıldı:

"*Aman* durun!" diye haykırıyordu. Günaha girmeyin boşu boşuna. Durun etmeyin, suçlu benim aslında! Dün akşam senin böreklerin kokusuna dayanamayıp birkaç tane atıştırmıştım. Onlarla birlikte senin parayı yutmuş olmalıyım!

Genç Yörüğü teselli etmek mümkün değildi; avazı çıktığı kadar bağırarak, ağlayıp inliyordu zavallı. Ötekilerse kahkahayla gülüyorlardı. Zaten biraz açılıp ferahlamak için küçücük bir fırsat gözlemekteydik, bir çile yoldaşımızın kederi bile güldürebiliyordu bizi! Bu arada zavallı bir Ermeni, gülerken kendini tutamayıp altına kaçırmıştı; durum meydana çıkınca, kahkahalar büsbütün arttı. Bana da gülüyorlardı tabii. Müthiş dişim ağrıyordu, davul gibi şişmişti yanağım; danalar gibi böğürüyor ve paslı bir çakıyla iltihabı patlatmaya uğraşıyordum. Berberi bulup getirsin diye, gizliden bir lira sıkıştırmış-

tım gardiyanın eline. Talihsizliğe bakın ki, bu, çavuşun kulağına gitmiş. Bora gibi girdi koğuşa, demediğini bırakmadı:

"Rüşvet namussuzluğu istemiyorum burada!" diye bas bas bağırıyordu. "Tabura vardığın vakit; söylersin, dişçiye yollarlar seni..."

"Ne diyorsun çavuş efendi! Şu halime bak bir, gözünü seveyim! Çene kemiğimi kazdı iltihap, yanağımı kemiriyor!.."

"Bir tek şey gelir elimden: O da, seni, bugün sevk edilecek olan Rumların yanına katmak."

O, sözünde durdu, biz Rumlar da, daha trene adımımızı atar atmaz kaçmaya karar verdik. Bizi götüren iki jandarmaya, yirmi lira teklif etmiştik. Otuz istiyorlardı.

"Otuz olsun bakalım," dedik sonunda.

Durduğumuz küçük bir istasyonda bana ve birine daha el ettiler.

"İkiniz burada inin, ortalık tenha. Aziziye yokuşunda hep birden atlamak hem zor, hem tehlikelidir..."

Gerçekten de garda kimseler yoktu. Yol kıyısında yığılı duran kalasların ardına gizlendik. Tek kelime konuşmadan, soluk bile almadan trenin düdüğünü öttürüp kalkmasını bekliyorduk istavroz çıkarmak için... Ama tren geciktikçe gecikmekteydi; çok geçmeden iki askeri inzibat dikildi karşımıza.

"Kâğıtlarınız?"

Kâğıdımız yoktu elbette. Tevkif edip kelepçeyi geçirdiler bileğimize ve karakola sevk ettiler. Bizi jandarmaların ihbar ettiğini orada öğrendik. Son anda, on lira eksiğiyle vermiştik rüşvetlerini...

Bunu öğrenir öğrenmez bir plan belirmişti kafamda. Bizi sorguya çeken subaya gerçeği olduğu gibi anlatmaya karar vermiştim. Valasikyoti'yi de benim gibi davranmaya ikna etmek için, "Rüşvet alan görevliler için de ceza

kanunları var. Hiç tereddüt etmeyelim; belki de bu kurtarır bizi," dedim.

Böylece bizi ihbar edenleri ihbar ettik. Altı ay ihtiyati hapiste kaldıktan sonra mahkemeye çıkarıldık. Askerî mahkeme ikimizi üç, jandarmaları da beş yıl ağır hapse mahkûm etmişti. Ama Türklerin büyük bir iltimas kaynağı olmalıydı ki, jandarmaların suçu hepten bağışlandı; bizim cezamız da altı ay hapse indirildi.

Başıma gelen belaların hikâyesi burada bitmiyor: Daha sonra Bandırma'da bir kampa gönderildim. Binlerce Hıristiyan ve Türk suçlu vardı. Sahte belge taşımak, devlet memurlarına rüşvet yedirmek, cinayet işlemekten tutun da, üstüne hakaret etmeye kadar bir alay suçla itham ediliyorduk. Açlık dönemi yeniden başlıyordu. Üç bin asker için verildiği söylenen karavana, ancak iki yüz askere yetmekteydi!

Oradan İstanbul'a, Selimiye kışlasına sevk edildim. İçleri sinek, hamamböceği ve fare ölüsü dolu kaynamış incir yedim haftalar boyunca. Meydan bitlerindi. Tifüsten belsoğukluğuna, her türlü hastalık kırıp geçiriyordu orduyu...

En sonunda da, Rus cephesinde yarı yarıya kırılmış bir savaş fırkasını tamamlamak üzere, Soğanlı'ya yollandım.

Matyos isminde kurnaz bir demirci vardı aramızda, "Telgraf" lakabını takmıştık: Her şeyi ilk duyan oluyordu nasılsa... Günlerden bir gün, homurdana homurdana karşımıza dikilip, "Rusya'da savaş bitti," dedi. "Allah emretse de burada da sona erse bari..."

Ahmet, malzeme başçavuşu, kulaklarını dikmişti hemen:

"Burada sürüp giderken Rusya'da nasıl bitermiş lanet olasıca!" diye haykırdı.

"Rus esirlerden işittim ben de... Bir sakallı varmış orada. Başa o geçmiş. Başa geçer geçmez de, savaş bitecek demiş. Ve savaş da bitmiş işte... Başka işler de görmüş o sakallı: 'Bundan böyle zengin de yok, yoksul da,' demiş. Herkes birmiş Rusya'da... Bütün tımar ve hasları alıp bölüştürmüş, saraylarından dışarı dehlemiş bütün prenslerle, paşaları ve en güzel evlere, konaklara, sen ben gibi fakir fukarayı doldurmuş..."

Gülmekten katılıyordu Ahmet:

"Ne *diyorsun!*" diye bağırıyordu. "Masal bunlar hep, masal! Hiç *olur mu* böyle şey? Benim elimde servet olacak da, tutup sana vereceğim ha? İstediğin kadar sakallı ol! Hay benim avanak oğlum, sen bir ömürsün!"

Önce hiçbir şey anlamadık ama çok geçmeden Pontus'tan bir öğretmen geldi aramıza: Serafimidi. İşin aslını ondan öğrendik.

Öğretmenle arkadaş oldum. Onun da benim gibi hareketli bir yaşamı olmuştu. Ve cefalı: 1916 yılında Pontus'tan çekilirken, binlerce aileyi beraberinde sürüklemişti Türk ordusu. Bu arada, Serafimidi'nin bağlı bulunduğu, Rumlardan kurulu Amele Taburu'nu da sürüklemişti. Serafimidi beş ay sonra kaçmıştı; kaçmasına kaçmıştı, ama Rus hatlarına tam bir kilometre kala yakalamışlardı onu. Bir alay işkenceden sonra da idama mahkûm etmişlerdi...

"Yağlı ilmiği boynuma geçirmişlerdi. An meselesiydi yani... Tam o sırada bir Türk albayı geçiyordu oradan, şöyle bir baktı bana, sonra durup yaklaştı, iyice baktı bu sefer ve nihayet, 'Sen sakın, Papaz Grikori'nin yeğeni olmayasın,' dedi. 'Evet...' dedim. 'Onun yeğeniyim.' Cellata döndü albay, 'Çöz bunu...' diye emretti. Kulaklarıma inanamıyordum doğrusu. İlmik boynumdan çıkınca inandım. 'Amcanı iyi tanırım,' dedi sonra albay. 'Komşuyuz. Trabzon'da bizim halka çok iyiliği dokundu senin amcanın...

İşte onun hatırı için kurtardım seni. Yaz kendisine...' Sonradan öğrendim ki, bu albay, Rus işgali sırasında, Pontus masasına bakan istihbarat servisinde görevliymiş. Bir gün beni Suşehri'ne götürdü beraberinde; Vehip Paşa'nın karargâhına... Orada Rusların, Trabzon'un idaresini Rumlarla Türklere bıraktığını öğrendim. Sivil milis kuvvetiyle mahkemeler de karmaymış. Yani her şey Türklerle Rumlar arasında ortaklaşa kurulu... Bir de muhtar atayıp belediye kurmuşlar, Konstantin Teofialalto'yu birinci reis seçmişler. Ama asıl yönetici, bizim Piskopos Krizantos'muş... Zekâsı ve iyi yürekliliği sayesinde çok güzel idare etmiş; Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında hiç fark gözetmediği gibi, Ermenilerin misilleme yapmasına da izin vermemiş. Düzen kurmuş, sözün kısası. Orduyla birlikte kaçan Türkler, pişman olup geri dönmek istemişler, ama Reşat Paşa izin vermemiş. Bunun üzerine onlar da tutmuş Krizantos için bir türkü yakmışlar:

Metropolit vatan sana emanet
Elevian'a bastım da koptu kıyamet...

Heyecandan sesi titriyordu Serafimidi'nin:

"Piskopos işini biliyor," diye devam etti. "1917 Rus İhtilali patlak verdiğinde, Trabzon Sovyeti'ne üye seçtirmiş kendini ve oradan idare etmiş. İstediği hiçbir şeye hayır dememiş Bolşevikler... Nitekim Türklerle Ruslar arasında mütareke yapıldığını ve barışın da yakın olduğunu sezer sezmez, Rumlara silah ve üniforma vermelerini talep etmiş Bolşeviklerden; çünkü Kahraman'ın çetesi talan ve katliama başlamış bulunuyormuş çoktan. Millî Gençlik Birliği teşkilatı, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zamanda; bir halk milisi haline gelivermiş!.. Trabzon'un alınışından beş yüzyıl sonra ilk kez malını ve canını korumak için reayanın eline bir tüfek geçiyor!

Ahalinin yarısını kurtarmak ancak böylece mümkün olmuş zaten, öbür yarısı da Rusya'ya göç etmiş..."

Bütün bunları ilk elden biliyordu Serafimidi; Krizantos tarafından Vehip Paşa'yla müzakere için gönderilen Papaz Sidiropulo'yla karşılaşmıştı çünkü Suşehri'nde...

"Annemin memleketi olan Ordu-Kotyora'da olup bitenleri de Sidiropulo'dan öğrendim," diyordu. "Orada da insanların canına tak etmiş. Rus gemileri gelip de Türk savunma hatlarını bombaladıkları vakit, binlerce Hıristiyan 'imdat' diye denize atlamış... Bolşevikler kayıklarını suya indirmiş, bütün can yeleklerini denize uzatmışlar. Rus tayfası, art arda dalıp çıkarmak suretiyle tam üç bin kişiyi kurtarmış! Kardeşimle amcamın ailesi de bunların arasındaymış... Sonra Bolşevikler Trabzon'a götürmüş onları; orada başlarına sokacak bir yer ve iş vermişler. Öyle ki, yurtlarından sürgün olduklarını fark etmemişler bile..."

Fırkamızın, Arabistan yönüne doğru hareket emri, bu konuşma sırasında gelmişti. Gittikçe daha vahim bir hal alıyordu Osmanlı'nın durumu. Yeniden hücuma geçmişti İngilizler, ne pahasına olursa olsun, onları geri püskürtmek gerekiyordu.

Dövüşmek istemiyordum. Ne yapıp edip fırıncı yamağı yazdırdım kendimi. Ve levazım idaresinde hiç olmazsa birkaç gün, doya doya tayın ekmeği yedim böylece. Ama fırkanın ardından cepheye sevk emri gecikmemişti. Başka bir çare bulmam gerekiyordu... Bir Türk bakkalın bana ödünç vermiş olduğu lambaları iade etmek üzere izin istedim onbaşıdan. Onbaşı, bakkalın kızına zilzurna âşıktı ve kışladan çıkması da imkânsızdı, çünkü yüzbaşı soluk aldırmıyordu zavallıcığa.

"Hemen koş. Benden de selam söyle hepsine. Bak şuraya tükürüyorum işte. Tükürüğüm kurumadan gelmiş olacaksın, yoksa vay haline!"

Sokağın köşesini döner dönmez lambaları fırlatıp, olanca hızımla koşmaya koyuldum. Civardaki köylerin hepsi Rum'du. Bandırma'ya giden bir yelkenli yakalayıncaya kadar, gizlenecek bir ev bulurdum nasıl olsa.

XI

İlk rastladığım kimse, Anastasi Melidis adında İstanbullu bir seyyar satıcı oldu. Bandırma'da hep sözü edilen bir adamdı bu, taşlar bile tanıyordu kendisini. Oradan oraya gezer; ipekli kumaşlar, parfümler, kadın ayakkabıları, kadın boyaları, sahte ve hakiki mücevherler satardı. Karşılaştığımız gün, deri bir çanta vardı koltuğunun altında; bir diplomat gibi taşıyordu çantayı. Dediğine göre çantanın içinde: "derdiaşka ve ihtiyarlığa iyi gelen; doğacak çocuğun erkek olmasını sağlayan; hasta ciğerlerle arızalı böbrekleri düzelten ve sıkışmış kalplere ferahlık veren" bitkiler vardı. Randevuevlerinden olduğu kadar, yüksek sosyeteden ve haremlerden de müşteri tutmuştu. Kaçakçılara karışır, kabadayılarla düşer kalkardı; yerine göre o onları, onlar onu himaye ediyorlardı. Beyrut'tan Batum'a durmadan mekik dokur, kadın bulur, paşalarla beylere, albaylara olduğu kadar, çavuşlara da hizmeti dokunurdu; çünkü bir karınca bile gün gelir faydalı olurdu onun için. Türkler göz yumardı Anastasi'ye. Serafimidi'nin dediğine göre de, İngilizlerle ve "her şeye rağmen zavallı yurdunu sevdiği" için Yunanlılarla ilişkileri vardı.

Beni görüp geçti önce, birkaç adım yürüdü; sonra aniden dönüp, "Sen asker kaçağısın. Boşuna inkâr etme, kaçaksın, anlarım ben. Ve... köylüsün."

Ben daha yanıt bile veremeden yeniden atıldı:

"Bir öğüt vereyim mi sana? Hemen elbise değiştir, elini yüzünü yıka, tıraş ol. Yoksa bu kılıkla kendi kendini ele verirsin! Elbiseye ihtiyacın var değil mi? Ve tabii metelik yok cebinde! Boş ver, ben sana yardım ederim. Gel benimle. Bir aile yuvasına götürmeyeceğim seni, haberin olsun; ama zaten sen de bir ayine gitmek üzere yola çıkmamıştın herhalde! Gittiğimiz yerde sağlam bir yürek ve... en önemlisi... elbise bulursun."

"Bu iyiliğin karşısında..."

"İyilik mi? Ne iyiliği! Bu dünya, daha anlamadın mı evladım, al gülüm ver gülüm dünyası! Bugün alır, yarın verirsin. Ben hiç kimseyi sıkıntıda bırakmam, hiçbir zaman da pişman olmadım; bak her tarafta dostum var. Tut ki, sokakta bir kadın çıktı karşıma ve bana kocasından yana yakıla şikâyet etti; hemen hak veririm. Gider bulurum kocasını, onu da dinlerim güzelce; ona da yerden göğe kadar hak veririm. Ve karıyla kocayı barıştırırım sonunda! Geçen gün bir Türk beyi bana ne dese beğenirsin:

'Gâvurlar hayvan gibi insanlar,' dedi. 'Haklısın beyim,' diye cevap verdim. Kendisiyle iş görüyorum, bana yardım ediyor, ben de ona. Ve dün, o 'hayvan gibi' dediği insanlardan birini kurtarmak için imzası lazım oldu; gidip söke söke aldım...

Karşısındakinin cevabını beklemeye ihtiyacı yoktu Melidis'in: Kendi kendisine alabildiğine hayrandı. Savaş her bakımdan yaramıştı ona; tam olgunluk çağında yakışıklı bir adamdı, sağlıklıydı üstelik ve zekiydi...

"Hiçbir işe yaramayan bir adamım ben aslında," diyordu. "Ama yürek sahibiyim. Git bir de İstanbul'daki Rum zenginlerine bak... İnsan aklını kaybeder: Odalar dolusu altın var her birinde! Ama yurtseverliğin damlası yok! Ceplerine giren paradan başka bir şey bilmezler!"

Bu laf yağmuru altında öylesine sersemlemiştim ki, söz konusu eve nasıl geldiğimizi bile fark etmedim. Ani-

den bir çiçek bahçesi içinde buldum kendimi... Bütün bunlar onunmuş gibi şişinerek:

"Bu çiçekleri görüyor musun, ya şu küçük saraya ne dersin ha? Asıl bunun içinde oturan dilberi gör bir kere! Taşbebek gibidir orospu, tanrıça gibidir! Servetine konacak çocuğu da yok üstelik, tek başına çıkarıyor keyfini!.. Mesleğinin icabı! Bu hanım, azizim, sütle yıkanır. *Hamam*'ını bir görsen: Mermerden ve fildişinden banyosu, tasları tüm altın! Türk paşasıyla Yahudi bankeri el ele vermiş, onun için çalışmaktalar. Ordu müteahhidi Bolaki'den alır komisyonlarını da... Ama göreceksin, aslında konuksever, altın yürekli bir kadındır Madam Fofo... Parislere gitmiş; Odessa'da, Bağdat'ta ve Tahran'da nice prensle, nice nice paşanın aklını başından almıştır!"

"Ama ben bu kılıkla nasıl..."

Sözümü ağzımda bıraktı:

"Ne demek! Yüreğin yok mu senin? Aslan gibisin! Beni iyi dinle küçük yurttaş: Hiçbir zaman yarı yoldan dönmeyeceksin; gerilemeyeceksin hiçbir zaman! Sen buraya ne evlenmeye geliyorsun, ne de aşk dilenmeye... Merhametli kadındır Madam Fofo, iyilik yapmaya bayılır. Onun için buraya getirdim seni. Hatta diyebilirim ki, seni Allah yolladı: Madamın ihtiyar bir hizmetçisi vardır, beni bekleyip duruyor ne zamandan beri; senin sayende onu da görmüş olacağım. Gönlünü almam lazımdı zaten."

Nitekim sert, kara kuru, biçimsiz suratlı bir ihtiyar kadın açtı bize kapıyı.

"Kristinacığım benim! Nasılsın sevgilim? Aziz Fanurio'yu buldum biliyor musun? Tam senin istediğin altın kaplama. Ve üstelik çok eski bir ikona... Bir dahaki yolculuğumda getirip geleceğim, hiç merak etme..."

Yüzü birden yumuşamıştı kadının:

"Nasıl oldu da bizi hatırladın sen Anastasi," dedi.

Ve hemen salonu açtı. İpek kaplı geniş kanepeler, Acem halıları, ceviz konsollar, saman dolu kuşlar, İran bibloları, Şam kılıçları, tahtadan develer ve oyma haçlarla dolu bir yerdi burası.

Melidis, "Nasıl, haklı mıymışım?" der gibi geniş bir el hareketiyle göz kırptı bana, sonra ilerleyip teklifsizce seslendi:

"Madam Fofo!.. Neredesin güzelim? Sanki yıllar oldu görmeyeli seni!"

Ve nihayet göründü Madam Fofo: Kırmızı ipekten altın işlemeli bir elbise vardı üzerinde. Hafif tombul, taptaze ve güneş tenine hiç değmemişçesine beyazdı. Kalçalarını oynatarak, şuh bir edayla sürüklüyordu atlas terliklerini. Nazlanıp kırıtmaları, boyalı kadın dudakları, uzun kirpikli yeşil gözleriyle insanın başını döndürüyordu gerçekten!

"Sana bir Hıristiyan getirdim Fofo. Bir asker kaçağı... Bu üniformayla dolaşmaya devam edecek olursa, çok geçmez enselerler zavallıyı. Oysa sende bir alay erkek giyeceği bulunur!"

Uykudan henüz uyanmış gibi görünen Madam Fofo, bana bir göz attıktan sonra, küçücük elini ağzına götürüp, dudaklarını fiskeleyerek esnemesini zapt etti, sonra da iyi niyet taşan bir sesle, "İlahi Anastasi," dedi. "Adam olmazsın sen! Özledim seni, biliyor musun?"

Kristina heyecanlı görünüyordu; bu kadar kısa bir zamanda Soğanlı fırınlarından bir kibar fahişenin sarayına aktarma etmiş olan bense, mahcup ve şaşkındım; ne yapacağımı ne diyeceğimi bir türlü kestiremiyor, başım önümde susuyordum hep.

Kristina himayesine almıştı beni. Kolumdan tutup Arap giysileri, her rütbeden Türk üniformaları ve üç köşeli amiral şapkalarıyla tıka basa dolu üç kapaklı kocaman bir dolabın önüne götürdü beni...

Bu sırada ev sahibesi, Anastasi'yle uzaklaşmıştı. Konuşmaları geliyordu önceleri:

"Enver Bey bana teklifte bulunuyor: 'Reşat sana bir villa yaptı. Bense, kırk odalı bir saray kurduracağım, içini de altın ve gümüş dolduracağım. Benimle yaşa,' diyor."

"Altınların içinde hora tepiyor namussuz! Rumlarla Ermenileri soyup soğana çevirdi!"

"Haklısın. Elleri kanlı onun. Halbuki benim Reşatçığım!"

Günlük elbiselerle dolu bir başka dolabın önüne çekmişti beni Kristina, artık ötekilerin ne konuştuğu işitilmiyordu, kahkaha sesleri geliyordu sadece; onlar da yavaş yavaş dindi: Anastasi ve Madam Fofo, yatak odasına kapanmış olmalıydılar.

Kendime uygun bir elbise bulup, yıkanıp giyindikten sonra, ihtiyar hizmetçi inceden inceye gözden geçirdi beni:

"Tertemiz olmuşsun," dedi sonunda. "Güzel delikanlıymışsın! Nerelisin sen?"

"Efes tarafından..."

"Bilirim. Oralarda doğdum ben de... Gel şimdi bir şeyler ye bakalım..."

Açtı karnım, üstelik kaymak ve peynir kokusu geliyordu burnuma; ama özür diledim:

"Sağ ol! Sadece Anastasi'yi bir görüp kendisine teşekkür etmek isterim..."

Kendinden emin bir edayla başını salladı:

"O imkânsız aslanım! Şu sırada göremezsin Anastasi'yi... Ama belki bu akşam..."

"Öyleyse kendilerine teşekkürlerimi söyle," dedim.

"İyi yolculuklar küçük yurttaş! Talihin açık olsun!.."

Yıllarca süren yeraltı mücadelesi, tuzaklardan kurtulmayı öğretmişti bana; Galata'nın merkez sokaklarına

gelir gelmez takip edildiğimi hissettim. Kaçamak bir bakış fırlattım. Bir genç kızdı ardımdan gelen. İçim rahatlamıştı. Ama kadın beni izlemeye devam ediyordu hep. Durdum sonunda, şaşkınlık içinde başka bir noktaya kayıtsızca bakarak benimle konuştuğunu duydum.

"Beni takip et Manoli Aksiyotis! Girdiğim eve biraz sonra sen de gir..."

İki katlı bir eve girmişti.

"Kimsin sen?" dedim içeri girince. "Nereden tanıyorsun beni?"

Tatlı bir gülümseyişle:

"Ben değilim seni tanıyan," diye cevap verdi. "Tanıyan, seni yukarıda bekliyor."

Bandırma'dan kaçmasına yardım ettiğim Kirkor adlı bir arkadaşın Galatalı olduğunu unutmuş gitmiştim çoktan. Oysa, Kirkor şimdi kollarını açmış beni bekliyordu:

"Kaçmayı becerdin değil mi Manoli! Kardeşim benim. Seni pencereden görünce nasıl sevindim bilsen! Bak işte bu, kız kardeşim Anika..."

Hemen sofrayı kurup sade suda haşlanmış birkaç patates getirdiler. Kirkor içini çekerek, "Bizim için çok güç oldu bilmezsin," dedi. "Annemle babamı öldürüp bütün parayı aldılar. Mağaza desen yabancıların elinde. Ben saklanmak zorundayım. Eve Anika bakıyor..."

Akşam gideceğimi söyledim.

"Ne diyorsun! Neler söylüyorsun sen!" diye haykırdı Kirkor. "İmkânsız, olmaz öyle şey! Kesinlikle olmaz!"

Evlerinde misafir kaldığım dört ay süresince iki kardeş bana karşı daima aynı samimiyeti, daima aynı içten sevgiyi göstermekte devam ettiler. Hayatla, ne denli tahammül edilmez olursa olsun, daima barışık kalmasını bilen böyle mükemmel insanlar da var!

İki erkeği beslemek zorunda kalan zavallı Anika, canı çıkarcasına çalışmaktaydı. Bizse ev işleriyle uğraşı-

yorduk ve bir zaman sonra, bu, bütün ömrümüz boyunca yaptığımız tek işmiş gibi, doğal görünmeye başladı bize... Bazen, Anika geciktiğinde, yüreğimiz deli gibi çarpıyordu. Onsuz neye varırdı halimiz!

Bir haznenin içinde gizleniyorduk. Mezara iner gibi hazneye iniyorduk tehlikeli zamanlarda... Ve mezardan yaşama döner gibi hazneden çıktığımızda, Anika hep aynı gülümseyişle gülümsüyordu.

Hiçbir vakit unutmayacağım bir sabah vardır. Herkes, aynı kelimeyi söylemişti o sabah:

"Mütareke! Mütareke oldu!.."

Soluk soluğa Anika gelip ikram etmişti bize o kelimeyi. Ve söyler söylemez de hıçkırarak ağlamaya koyulmuştu...

İlk işimiz, söylenene iyice inanmak için gazeteleri okumak oldu. Sonra da aylardan beri yas tutar gibi kapalı duran pencereleri açtık. Bir türlü inanamıyorduk ölümü atlattığımıza...

Rakı ve balık getirdi Anika bize. Bütün gece yummadık gözümüzü. Durmadan konuşuyor, iş tasarlıyor, hayal kuruyorduk! Karanlık günleri nasıl da çarçabuk unutuvermiştik!..

Savaştan yenik çıkmış olmalarına rağmen, Türkler de sevinç içindeydiler. Gazeteleri ağız değiştirmişti: Almanlar düşman olmuştu şimdi; onlarla işbirliği yapmış ve Osmanlıları felakete sürüklemiş olan Talatlarla Enverlere de hain sıfatı giydirilmişti... Dostları; İngilizler, Fransızlar ve özellikle Amerikalılardı: Şimdi onlar pohpohlanmakta, bütün "buyurun"lar onlara çekilmekteydi...

Tam o sırada işte, doğru sözlü, tok sesli, korkusuz bir adam belirdi. Bütün suçları döktü ortaya. Türkiye'nin dirildiğini ilan ediyordu bu adam. İsmi Mustafa Kemal'di. Uzun zamandır Türk anası, böyle bir evlat getirmemişti dünyaya.

İzmir'de bir mağazası vardı Kirkor'un, bir an önce gitmek istiyordu oraya; bense, köyümün özlemiyle yanıp tutuşmaktaydım. Birlikte yola çıktık... Askerlik kâğıtlarımız düzgün değildi tabii. Ama Türklerin derdi başlarından aşkındı; kendi kaderleriyle bağı olmayan hiçbir şeyle ilgilenmiyorlardı artık... Bir tren bileti alacak kadar bile paramız yoktu. Tanıdığı bir demiryolu memuruyla anlaşmıştı Anika. Adam bizi bir furgona sakladı.

Ayrılırken şakaya vurdu Kirkor, "Her halükarda, hayatta da gizli birer yolcuyuz," dedi.

"Burada gizli yolcu değilsiniz ki," diye karşılık verdi Anika. "Ödediniz biletinizi. Hem de çok pahalıya."

Heyecan içinde teşekkür ettim genç kıza:

"Seni hiç... ama hiçbir zaman unutmayacağım Anika!"

Daha fazla bir şey söyleyemedim: Gözlerim dolmuştu.

Ve işte ancak o an düşündüm ki, Anika bir kadındır. Ve ben onu sevebilir ve ben onu hayat boyunca kendime eş yapabilirdim... Ateşli esmer bedenini, birden ürkekleşen tatlı bakışlı gözlerini dün gibi hatırlıyorum. Niçin ben sana hep bir kardeş gözüyle baktım Anika? Niçin sevmedim seni?

Askere alınmış beş kardeşten, köye ilk dönen ben olmuştum. Panago hiçbir zaman dönmeyecekti; ötekilerdense haber alamıyorduk... Köyün daha sınırında yakaladı beni keder, sevincimi ezdi geçti. Dört yıl boyunca hiç renk vermeden dayanmasını bilmiştim ve şimdi garip bir yorgunluk kaplıyordu içimi.

Geçmişteki yaşamı, eski alışkanlıkları hatırlıyor ve annemin bakışlarında, genç kızların tazeliğinde kendime bir destek arayarak, yeni bir gözle seyrediyordum çevreyi... Pencerenin pervazında sıralı küçük çiçek saksılarını

arıyordu gözlerim; bahçeyi, bağı, omacaları, yaseminleri, filbaharları, limon ağaçlarını arıyordu... Akasyaları ve kireç badanalı evleriyle hep aynı tozlu yol uzanıyor karşımda işte... Bu yolda bir vakitler, tarla dönüşü, küçük akıllı merkebim Onyo'yla nasıl eve doğru koştuğumuzu hatırlıyorum. Annem yükünü boşaltsın diye, anırmaya koyulurdu Onyo... Ve köşedeki çeşme, yaz kış hep böyle şırıldardı; başımı berrak suyunun altına sokar, darmadağın saçlarımı yeniden bukleli hale gelinceye kadar tarardım; sonra da elime ilk değen çiçeği, şebboy ya da ıtır, koparıp kulağımın arkasına takarak dolaşmaya giderdim. Gezinti zamanımı bilip de perdelerin ardında yolumu gözleyen bir genç kız olurdu hep...

İlk işim, annemle kız kardeşimi tarlaların yükünden kurtarmak olmuştu. Gün ışırken kır yolunu tutmuş oluyordum; köyün ıssız sokaklarını da sırtımda taşıyormuşum gibi bir duygu uyanıyordu içimde... Hemen hiç erkek kalmamıştı, birkaç sakatla bir alay ihtiyar adam ve yaşlı kadın vardı, o kadar. Başlarına gelen felaketleri anlattıkları zaman korkmuyordum, hepsini yaşamıştım önceden... Tarlalar gerçek bir mezarlık halini almıştı; çoktan çalınmıştı bütün atlar, inekler, öküzler ve sürüler. Şafağı selamlayacak bir tek horoz olsun bırakmamışlardı köyde!

Filipo'nun tarlasının kıyısında Aleka'ya rastladım; durmuş hoş geldin diyordu bana. Yorgi'yi sevdiğini biliyordum Aleka'nın ve açtım kendisine de, "Yorgi cepheden döndüğü vakit," dedim, "ben sıramı ona bırakacağım üzülme... İlkin o evlensin!"

Acılık doluydu kız; içini kemirip duran sırrı bana da açtı: Jandarmaların, Yorgi'yi onların evi önünde yakaladığını biliyorduk. Çok sıcak bir akşam vakti olup bitmişti her şey; yasemin kokusu sarmıştı bahçeleri ve yaşam dolu olan Yorgi dayanamamış, damdan inmişti...

"Penceremin önüne gelmişti," dedi Aleka. "Her za-

manki gibi ufak taşlar atıyordu cama... Uykumun arasında işittim bunu ve sıçrayarak uyandım. 'Güzel bir rüya olmalı bu,' dedim kendi kendime. 'Kutlu bir rüya!' Ama taşlar camı tıkırdatmaya devam ediyordu. O zaman hemen koştum pencereye ve Yorgi'nin gölgesini hemen tanıdım: 'Aşağı in Aleka, seninle konuşmak, konuşmak istiyorum...' diyordu. 'Nasıl olur Yorgiciğim, dedim. Annem, babam uyanır hemen. Yapmayalım...' Deli gibi bağırdı o zaman, 'Uyanırlarsa uyansınlar!..' dedi. 'Seni istemeye geldim onlardan. Yalnızlığa dayanamayacağım artık, Lebesi gibi çıldıracağım ben de...' Cümlesini tamamlamaya kalmadan devriyeler belirdi sokağın dönemecinde. Ben kapıyı açmak için merdivenlere koşarken yakaladılar onu. Kaçmasına zaman bile kalmamıştı... Gerisini sen de biliyorsun. İşkence edip taburuna geri gönderdiler. Çanakkale'den bir mektup yolladı bana. O gün bu gündür de hiçbir haber çıkmadı. Nasıl korkuyorum bilsen!"

"Annem de çok üzülüyor, ona da mektup gelmemiş aylardan beri... Ama üzülme, Yorgi dönecek, biliyorum..."

Ne kadar da güvenirmişim kendime! Aradan iki hafta geçmeden, Yorgi yerine kara haber geldi: Çanakkale'de bir İngiliz kurşunuyla ölmüştü kardeşim.

Günlerce ağladı annem:

"Vahşi kuşlar hücum etti değil mi üzerine!" diye haykırıyordu hep. "Güzelliğine de acımadı değil mi ölüm, o incecik yaratıcı ellerine de!"

Kuşaktan kuşağa savaşageldiğimiz ele geçmez düşmandı ölüm. İnsanlar kiliselerde, evliliklerini kutlamak için değil, ölülerine pişmiş buğday alabilmek için sıraya giriyordu artık... Her aile iki-üç ferdini kaybetmiş bulunuyordu; kimi aileler de toptan silinmişti ortadan, sadece birkaç ihtiyar kadınla birkaç yaşlı erkek kalmıştı.

Arkalarından o kadar gözyaşı döktüğümüz ağabeylerim Kosta ile Stamati döndü köye. Adana'daki bir Türk

çiftliğine sığınmıştı Kosta. Çiftlik sahibi için o derece vazgeçilmez bir unsur haline getirmişti ki kendini, adam mütareke olduğunu uzun süre gizlemişti ondan... Stamati'yse, bizim tarlalara çalışmaya gelen Kirlicelilerden biri sayesinde kurtulmuştu; Konya'da karşılaşmışlardı ve tam o sırada bir çavuş, Stamati'yi öldürmeye hazırlanıyordu. Kirliceli, ağabeyimi tanıdığını açıklamadan çavuşa yaklaşmış, "Ne yapacaksın bu asker kaçağını?" diye sormuştu. "Otlatmaya götürüyorum," demişti çavuş ve bir el hareketiyle, boğazlayacağını işaret etmişti. Bunun üzerine Kirliceli, "Bana bırak istersen, demişti. Benim bıçağım daha da keskindir." Ve göz kırparak bir mecidiye sıkıştırmıştı adamın eline. Çavuş parayı alınca omuz silkip, "Madem o kadar istedin al, demişti. Böylece ben de günaha girmemiş olurum. Al işte!"

Kirliceli evine götürmüştü ağabeyimi. "Kal burada bizimle," demişti. "Tasalanma artık. Neyimiz varsa birlikte yeriz. Sizin sofranızda benim de karnım doydu, döşeklerinizde uyudum. İyiliğinizi unutur muyum hiç?"

Kazazede kardeşler bir araya toplanır toplanmaz işe koyulmuştuk. Hiçbir şeyimiz yoktu: Ne tarım aletimiz, ne sürek hayvanımız, ne tohumumuz... Annem, ablam ve evlatlık kardeşimiz, hayatlarını tehlikeye atıp, üç bin okka incir toplamıştı. Onları satıp yirmi altın lira kazanç sağladık, ama bu kadarcık parayla ne alınabilirdi ki? Tefecilerin eline düştük elbette sonunda. İşte o zaman Kosta bizi toplayıp, "Beni dinleyin," dedi. "Kara toprağın aldığını diriltemeyiz... Ama kendi toprağımızı... kendi toprağımızı dirilteceğiz!"

Henüz ortalık ağarmadan yola çıkıyor ve geceleyin geç vakit dönüyorduk eve. Dinlenmek için iş değiştiriyorduk! Ekmek, zeytin yiyorduk sadece... Ve dirilttik toprağımızı, mecburen iyi ürün verdi bize. Yeni tütün fidanlarımız sayesinde de, borcumuzu çabucak ödemiş olduk.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yunanlılar geliyor

XII

Türklerden çekinmiyorduk artık. Kafa değiştireceğimiz yerde, rol değiştirmiştik.

Almanlar, mühimmat depolarını, olduğu gibi Eski Efes'te bırakmışlardı. Mondros Mütarekesi'nin emrettiği gibi, bu depoları Müttefikler'e teslim etmekle görevli Türk jandarmalarıysa kaçmıştı. Kırkıca Köyü'nün sakinleri, karanlık bastırdığı andan itibaren Eski Efes'in yollarını arşınlayarak, depolardaki bütün silah ve patlayıcı maddeleri köye taşıdılar. Ve ancak o vakit hür hissettiler kendilerini. Kamburu çıkmış sırtlar, birden düzeldi. En korkaklar bile fişeklik taşıyor; "Türkler, sıkıysa şimdi gelin!" der gibi, bir kabadayı edasıyla göğüslerini kabartarak yürüyorlardı.

İlk silahlanan Kosma Sarapoğlu olmuştu. Tüfeğini alıp doğru mezarlığa gitti. Tanrı'ya, intihar etmeyi adamış olmasından korkarak, sessizce arkasında yürüdük. Ama hayır, intihar etmedi. Mezarların arasında havaya ateş etti durdu bir süre, sonra iç paralayıcı bir çığlık atarak, "Kalkın aslanlarım!" diye haykırdı. "Hürriyet sizi bekliyor!"

Gene o günün akşamı. Sökeli ihtiyar Krisanti, ölülerin gözlerini kendi gözleriyle gördüğünü, ağlaşıp yakındıklarını kendi kulaklarıyla işittiğini haykırıyordu. Ay

ışığındaki gölgeleri işaret ederek, "Bakın bakın!" diye bağırıyordu durmadan. "Bakın geldiler işte, buradalar!.."

İhtiyar kadına inananlar, mutlu bir hayat bize öçlerini almayı unutturur korkusuyla, ölülerin bizleri gözlediğini ileri sürdüler.

Bizim silahlandığımızı işitir işitmez, civar köylerde yaşayan Türkler, evlerini ve tarlalarını olduğu gibi bırakıp Söke'ye ve Kuşadası'na göç etmişlerdi. Barınak değiştiriyordu korku... Yunanlıların İzmir'e çıktığı haberi ulaşınca, beş komşu Türk köyü bir gecede beş kül yığını haline geliverdi... Yeni harabeler, yeni felaketlerdi bunlar! Ve başka harabelerle başka felaketler getireceklerdi! Ama zaferin sarhoşluğu içinde, bu çok basit hesabı yapan bile olmuyordu...

Yunan ordusu köye girdiği gün, herkes aklını kaybetti sanki. Yeni bir tınlaması vardı çanların. Ve evden eve, tarladan tarlaya uçuyordu haber:

"Yunan ordusu geldi köye! Ordu geldi!"

Haberi alan işi bırakıyor, bir an toprağa çivilenmiş gibi kalıyordu; içmek istermiş gibi hece hece tekrar ediyordu sonra haberi. Ve bağırmaya, gürlemeye koyuluyor; başkalarına ulaştırmak için var kuvvetiyle koşuyor, istavroz çıkarıp kucaklaşıyor, delice ağlaşıyordu...

"İsa dirildi!"

Bir anda, çiçekler misali açtı gönüller. İnsanlar en güzel giysilerini kuşandı. Kesildi bütün defne dalları, askerlerin üzerine serpilmek için gülsuyu ve pirinç alındı. Halılar yayıldı sokaklara, kadınların son aylar boyunca gizlice dikmiş olduğu irili ufaklı bayraklarla donandı köy. İlk borazanların sesi yankılandığında, genç ihtiyar, kadın erkek diz çöküp toprağa koydular alınlarını, gözyaşları içinde dua ederek mırıldandılar:

"Yunanistan! Yunanistan! Anamız Yunanistan!.."

Sancaklar taşıyan çocuklarla başladı resmi geçit. Onları, altın işlemeli ayin esvaplarını giymiş ve ellerinde şemmaslar, buhurdanlar taşıyan papazlar izliyordu... Çoraplı pantolonunu ve işlemeli bacak zırhlarını kuşanmış olan Kosma, tarihin bu büyük ânına yaraşır bir şekilde törensel bir edayla, papazların ortasındaydı. Aya Dimitri'nin ikonasını tutuyordu ellerinde. İki kişinin iki büklüm olarak köyün çevresinde gezdirdikleri ikonayı...

Bütün sokaklara masalar kurulmuştu o akşam. Ateşte koyunlar kızartılıyor, şarap fıçıları birbiri ardından açılıyor ve türküler söyleniyordu. Sahici olduklarını bir kere daha duymak için, zaman zaman askerlere dokunuyordu köylüler!

Birdenbire beklenmedik bir önem kazanmıştı hayatımız: Beş yüzyıllık kan ve gözyaşının diyetini alacak olan ilk reaya kuşağı, bizdik.

Trenle İzmir'den dönüyordum. Bir alay tütün, incir, kuru üzüm siparişi almıştım. Sevinçliydim. Biraz avans da vermişlerdi; o devirde pek nadir rastlanan bir olaydı bu... Anneme hediyeler, kız kardeşime bir çamaşır takımı almıştım. Ve iki tane de altın yüzük almıştım: Üzerlerinde "Katina ve Manoli" kazılıydı; tarih yeri ise boş bırakılmıştı. Cebimden çıkmıyordu artık elim: Küçük mavi kadife kutuyu, bir rüyayı okşar gibi, durmadan okşuyordum. İşler yoluna girmişti artık. Hayatın tadını çıkarmanın, bir ev dikip yuva kurmanın vakti gelmişti.

Hacısuluk'a yaklaşıyordu tren. Kır manzarası gururla dolduruyordu içimi. Yol arkadaşlığı ettiğim Yunanlı askerler, kendilerine göre değerlendiriyordu bu manzarayı:

"Ne çok ırmak var yarabbi!"

Aralarından, "Kâğıtyiyen" adını taktıkları biri haykırıyordu:

"Ay! Benim bir kaya külçesinden ibaret yurdum! Bütün bu servetler sana akınca, ne güzel bir kadın olup çıkacaksın bilsen! Bir değil, on tane Yunanistan besler bu meme!.."

"Kutlu toprak!" diyordu bir başkası. "Köylüyüm ben, ne demek olduğunu hepinizden iyi anlarım: Bu bereketli toprakta üç gün üç gece yürüsen, ceviz kırmaya iki küçük taş parçası bulamazsın vallahi!.. Hele şu savaş bitsin hayırlısıyla, çoluğu çocuğu getirip buraya yerleştireceğim..."

"Şuna da bakın hele! Cebinde bir sigara alacak parası yok, tutmuş malikâne almayı hayal ediyor! Hangi parayla satın alacaksın bu toprakları?"

Kâğıtyiyen atıldı:

"Para mı dedin? Ne parası! Eğer burada da paraya ihtiyaç varsa, ne diye kan döküyoruz? Yüzbaşının birkaç gün önce söylediğini işitmediniz galiba siz: Bütün bu toprakların bizim atalarımıza ait olduğunu söyledi yüzbaşım. Vasiyetlerinde her birimize bu topraktan bir parça bırakmış atalarımız..."

Korkulu bir asker söze karıştı:

"Toprak falan dinlemem ben azizim, umurumda değil. Ben işçi doğmuşum, toprak sahibi olup da ölmek diye bir umudum yok! Sen bana kızlardan aç biraz, ben o dilden anlarım... Ne biçim tombalak ve taze şeyler onlar öyle yarabbi! Hepsi Şeytan'm kulu vallahi! Tereyağı ve şekerle yoğrulmuş hepsi!"

Askerleri bırakıp kendi dertlerime döndüm. Annem geçen gün, evimi kurmak için, nasıl canla başla çalıştığımı görünce, "Acelen var galiba oğul," diye şaka etmişti. "Evlenmeye mi niyetlendin yoksa sen? Şuna bak susuyor! Ne susuyorsun, söyle şu ihtiyar anan da sevinsin biraz!.."

"Aksiyotis Hanım, torunları olsun istemez miydi?"

"İstemez olur muyum hiç... Allah yardım etse de şu avlumuz çocuklarla dolup taşsa yeniden! Panago'yla Yor-

gim dirilip gelseler bir de! Sürüp gitse babanızın namı! Ben gözlerimi yummadan önce daha ne görmek isterim?"

Hangi kızla evlenmeyi tasarladığımı sormadı bile. Peder Fotis'in yeğeni Katina Selbesis'i sevdiğimi tahmin ediyor; ama Peder Fotis bizim aileyi kendi ailesine denk bulmaz korkusuyla inanmaya cesaret edemiyordu bir türlü.

Katina'nın annesi, kızını doğururken ölmüştü. Bunun üzerine babası Yango Selbesis, kızına bir sütana tutmuş ve hiç kimseyi görmemeye karar vererek Aydın civarındaki malikânesine kapanmıştı.

Kız büyüyüp de okul çağın erince, Aydın'a ninesinin yanına götürmüştü onu. Katina hep orada, varlık içinde yetişmişti. Ama liseye girdiği yıl ihtiyar kadın da ölmüştü. O zaman Selbesis yanına almıştı Katina'yı. "Öğrenim gördüğün yeter kızım..." demişti. "Gel de malikânede bana yardım et biraz. Evleninceye kadar yanımda kal hiç olmazsa..."

Savaş patladığında yalvarmıştı babasına: "Çiftliği Ali'ye bırak, ne olursun babacığım... Aydın'a gidelim biz. Burada korkuyorum!" Babasının yanıtıysa kesindi: "Ali gerçi iyidir, bize de bağlıdır ama çevrede kurtlar dolanıyor bak. Sırtımı döner dönmez her şeyi kaldırıp götürmeye hazırlar..." Ve bir akşam, atı tarladan sahipsiz dönmüştü; iki sepet yüklemişlerdi hayvanın sırtına; sepetlerin içindeyse, paramparça ettikleri Yango'nun cesedi vardı. Türkler toplanıp, "Olan oldu..." demişlerdi Ali'ye. "Araziyle konak şimdi bizimdir." Ali diretmişti: "Bu cinayeti işleyen her kimse, büyük bir günaha girdi... Başkaları alsın toprağı, biz almayacağız."

Nitekim, çok geçmeden Hasan Bey adında biri çıkıp gelmiş, "Arazi benimdir; Selbesis'in bana borcu vardı," demişti. Katina tamamıyla desteksiz kalmıştı hayatta. Sadece bir teyzesi vardı, o da Kırkıca Papazı Fotis'le evliydi... Kızcağızı getirmek için hemen yola koyulmuştu

rahip efendi; Selbesis'ten kalan malları satıp savmış, parasıyla da Katina adına bir parça toprak almıştı...

Katina'nın başına gelenler, beni iyice duygulandırmıştı. Az çok bir yakınlık doğdu aramızda. Sonra askere gittim ve her şey silinir sanıyordum artık. Ama annemin yolladığı mektupları Katina yazıyor, en altına da, "Katina'nın sana selamı var," diye ekliyordu.

Mütarekeden sonra, sevgim daha da arttı. Yorgi'nin ölümü dolayısıyla başsağlığına geldi bize; aralarındaki yaş ve karakter farkına rağmen, Sofiya ile arkadaş oldu. Durmadan bizim eve uğramak için bahaneler bulmaya başladı. Nihayet bir pazar sabahı, ablam evde olmadığı, annem de mutfakta iş gördüğü için, avluda baş başa kaldık ve konuştuk uzun uzun... Başımdan geçenleri anlattım ona, masal dinleyen çocuklar gibi açlıkla dinliyordu. En küçük bir susuşumda atılıyordu hemen: "Sonra? Sonra ne oldu?" Bitirdiğim vakit, gözlerini gözlerime dikerek, "Tam bir erkek gibi mücadele etmişsin," dedi.

"Doğru," diye yanıt verdim. "Bütün benliğimle savaştım. Tesadüfe bırakmadım hiçbir şeyi. Ve bir tek kere olsun ölmeyi düşünmedim. Kesilip karanlık mezarların içine atılmış ağaç dalları görüyordum çünkü, çiçek açmak için çırpınıyorlardı ve yaralı vahşi hayvanlar görüyordum, son nefeslerini verinceye kadar dövüşüyorlardı. Ama insan iradesi, hepsinden daha kuvvetli, daha tuttuğunu koparan bir şeydir!"

Uzun bir süre konuştum böyle. Konuşurken ona bakıyordum ve kuş sürüleri gibi kelimeler yığılıyordu kafamda. O da bakıyordu hep bana ve siyah gözlerinde bir ışık pırıldıyordu hep, "Nasıl hoşuma gidiyorsun bilsen!" der gibiydi... Böylece yavaş yavaş cesaretlendim ve nihayet bir gün, tarlasının kenarında tutuverdim elini:

"Kaba işler için değil bu eller. Benim ellerim iki kişi adına çalışabilir!"

Anlamazlıktan gelmişti.

"Muhallebi çocuğu değilim ki ben," diye yanıt verdi.

Peder Fotis'le karısı yanında olmadıkları zaman, atıma atladığım gibi soluğu onun tarlasında alıyor, çiti aşıp bağırıyordum:

"Yardım ister misin?"

İşlerin nasıl daha kolay yapılacağını göstermek bahanesiyle parmaklarını okşadım bir gün. Derinden derine ürperdi, soluğu kesilir gibiydi. Bense titriyordum. Ama o gün ne Katina ne ben birbirimize sarılma cesaretini bulduk kendimizde...

Nihayet bir keresinde, kalın sazların altına oturmuştuk. Bedenlerimiz birbirine değiyordu. Tatlı bir ürperiş sarmıştı ikimizi de...

"Peki sonra?" diye mırıldandı.

"Sonra mı?"

Konuşmak bile istemiyordum o sevinci yitirmemek için. Elim göğsüne değdi birden, koca bir şişe şarap içmişim gibi dönmeye koyuldu başım! Ama tuttum kendimi. Adviye'yle olan şey, Katina'yla olmasın istiyordum. Karım olarak sarılıp sevmek istiyordum Katina'yı: Sarılıp sevmeden önce, limon çiçeklerinden tacı ve bembeyaz gelin giysisiyle kucağımda taşımak istiyordum.

Şaşkınlığımın nedenini anladı mı acaba? Birden açıldı benden, "Yoksa unuttun mu?" dedi. "Bugün bana bir şey söylemek istiyordun hani?"

"Hayır, unutmadım. Söylemek istediğim şeyi, uzun süredir sen de biliyorsun. Kurduğum ev bitmek üzere: Seni bekliyor..."

Başını önüne eğmiş, yanıt vermeden dinlemişti beni. Yasemin kokulu sıcak soluğu geliyordu bana.

"Farklı bir hayat sürdük," diye devam ettim. "Sen okullarda büyüdün, bense çarşı ve tarlalarda. Sen yumuşak bir babayla varlık içinde yaşadın; bense her şeyden

mahrumdum ve babam sertti, üstelik çok kötü davranırdı anneme, belki de duymuşsundur... Ben babama benzemem. Hayatı hüzne bulanmış kadınlar nasıl sevilmek isterse, öyle sevmek isterim seni... Ama bir erkeğim ben. Benim de kusurlarım var: Mağrur, bencil, inatçıyımdır. İstediğimi, araya kurnazlık ve hesap karıştırmadan ve pazarlıksız istiyorum. Bak sana bütün içimi olduğu gibi söyledim."

Başını göğsüme yasladı Katina ve yaşlar süzüldü gözlerinden. Çenesini tuttum kaldırdım elimle:

"Niçin ağlıyorsun?"

"Seviyorum çünkü seni. Ama bunu sana nasıl söyleyeceğimi bilemiyorum bir türlü..."

"İşte böyle."

Kollarımın arasına aldım onu, dudaklarını aradım. Birbirimiz için yaratılmış olduğumuzu anladık ikimiz de.

Hacısuluk İstasyonu'na geldiğimde, vakit öğleden sonra üç suları olmalıydı. Sıcak bir mart güneşi ısıtıyordu ortalığı, ekinler büyümüştü, sürgün veriyordu ağaçlar, saka kuşları ve karatavuklarla birlikte yüreğim de şakıyordu.

Parmaklarına beyaz ve kırmızı iplikleri çaprazlayarak yaptıkları bir yüzük takar martta genç kızlar. İhtiyar kadınlar, yüzüğü olmayanlara şöyle bağırır: "Sen niye Mart takmadın bakayım kızım? Güneş seni kömür gibi karartır sonra!"

Kırmızı beyaz iplikten yüzük yerine, bir alyans takacak Katina bu yıl ve öyle bir nişan töreni yapacağım ki ona, dünya âlem bir daha bunu unutmayacak.

Köy meydanında insan kaynıyordu. Ne oluyordu acaba? Neden bu kadar erken bırakıp gelmişlerdi erkekler, tarlaları?

Beni görünce soluk soluğa koştu Stamati, "Askere alındık Manoli!" diye haykırdı. "İlk on beş kuranın çağrıldığını yazıyor gazete..."

"Bırak dalgayı! Böyle bir şey olmuş olsa İzmir'de işitmez miydim?"

O kadar da emin değildim kendimden aslında, ama şaşkınlığımı açığa vurmak istemiyordum.

"Tam tütünle durumu iyice düzelteceğimiz sırada..."

"Sus bakalım, acele etme!.."

Ama endişe yerleşmişti içime.

"Ne demek acele etme!" diye bağırdı Stamati. "Gazeteler çoktan geldi, her bir yere yayıldı haber... Lanet olsun ki bu kez korkuyorum kardeş! Korkuyorum, diyorum sana!.. Çekirge bir sıçrar, iki sıçrar ama üçüncüsünde yakalanır, demişler!"

Ben bir başka noktayı düşünmekteydim. Köyün bulunduğu bölge, Yunanistan'a ilhak edilmemişti ve biz Osmanlı tebaasıydık... Öyleyse neydi bu askere alınma hikâyesi? Kahvede ilk elime geçen gazeteyi kapıp dikkatle okudum:

> Küçük Asya'da oturan Yunan tebaalılardan on beş kura, eski asker kaçaklarıyla beraber, birliklerine derhal iltihak etmek zorundadırlar...

Kahvedeki arkadaşların ağzını, bıçak açmıyordu.

"Neyiniz var yahu," dedim. "Osmanlı tebaasını askere almıyorlar ki, Yunan tebaalıları alıyorlar sadece!"

Derin bir oh çekerek yeniden gazetelere saldırdılar:

"Tabii yahu!" diye haykırıyorlardı. "Haklı Manoli, bal gibi haklı... Ne oldu bize böyle, basiretimiz mi bağlandı?"

Çok geçmeden köyün eşrafı, ihtiyarlar ve papazlar üstüme hücuma kalkışmışlardı. Neredeyse paralayacaklardı beni:

"Anan seni kurnaz doğurmuş! Bir de utanmadan yurtsever geçinirsin! Ne vakitten beri Osmanlı tebaası olmayı bir şeref biliyorsun, söyle bakalım?"

"Eğer ortada bir Türkiye varsa," dedim soğukkanlılıkla, "bu Türkiye'nin bir de tebaası vardır."

"Hemen bir fes geçirin şunun başına!" diye haykırdılar. "Fes geçirin de gurur duysun alçak!"

"Başka Müslüman tebaası varsa, çıkıp söylesin!"

Akşama kalmadan da tellal, şunu ilan ediyordu:

"Yarın sabah yirmi bir yaşından otuz yaşına kadar olan bütün erkekler Hacısuluk İstasyonu'nda toplanacaktır! Gelmeyenler ağır ceza görecektir..."

Çiftçi Kartio'nun oğlu yanıma sokulup, "Şimdi ayvayı yedik işte," diye mırıldandı. "Türkler, buralı bir Rum askerini ele geçirdikleri vakit, orasından asıyorlarmış! Savaş kanunları, diyorlarmış, siz gönüllülere işlemez..."

Ertesi sabah dört yüz Kırkıcalı kendini İzmir'de buldu. Rıhtımda, Orduevi'nin önünde, birisi çıkıp bizlere öyle yurtsever bir nutuk çekti ki, içimizde ağlamayan kalmadı. İstemeye istemeye razı olmuştuk. Vatana karşı ödevimiz, silahı alıp İstanbul'a girmeyi emrediyordu bize. Doğrusu ben İstanbul'u almak isteyenlerden değildim. Şimdiye kadar aldıklarımız yeterliydi benim gözümde. Ne var ki, o sarımtırak asker elbisesini sırtıma geçirince bana da bir şeyler oldu, ben de avazım çıktığı kadar haykırmaya başladım:

"Yetsin artık! Kızıl Elma'ya püskürtelim Türkleri!.."

Ant içtiğimiz gün rıhtımı görmeliydiniz: Urla'dan, Kokluca'dan, Bornova'dan, Kuşadası'ndan gelmiş olan askerlerle tıklım tıklım doluydu. Takkeler ve çoraplı pantolonlar, gurur içinde oradan oraya koşuyordu. Çiçek serpiyordu genç kızlar üstümüze, aramızdaki çalgıcılar oyun havaları çalmaya koyuldu çok geçmeden ve bunu da halk oyunları izledi. İnsanı işkillendirecek kadar tatlı başlıyordu bu askerlik hayatı!..

Katina'yla nişanlanmamız mümkün olmamıştı. İşin kötüsü, sevgilime veda bile edememiştim. Peder Fotis,

bazı belgeleri imzalayıp babasının arazisini geri almak üzere Aydın'a göndermişti kızı. Gene de, bana aşk dolu bir mektup yollamayı başarmıştı gitmeden önce. Ama eniştesinin evlenmemizi istemediğini anlar gibiydim: Seferberlik sırasında yurtseverce davranmamış olmakla suçluyordu beni Peder... Ancak, Katina fikrini değiştirtebilirdi ona; hemen kaleme sarılıp İzmir'den uzun bir mektup yolladım ve ben cepheye sevk edilmeden önce nişanımızın yapılmasını istedim. "Aşkın benim için bir tılsım yerine geçiyor Katina..." diyordum. "Bir an önce buluşmamız için elinden ne gelirse yap."

Ne oldu bilmiyorum. Sadece bu birinci mektuba değil, onu izleyen iki başka mektuba da cevap alamayınca, Katina'nın babasının arazisini yeniden alınca kafa değiştirip kibirlenmiş olmasından korkarak, bir daha mektup yazmadım. Ama içimde gene de bir umut vardı. İhtiyaç duyuyordum umutlanmaya. Bekliyordum...

Yirmi beş günlük bir eğitimden sonra cepheye sevk ettiler bizi. Aslında, Genelkurmay'ın bu acelesi, kuşku uyandırıcıydı. Küçük Asyalı askerlerin başına Yunanistanlı subaylar vermek suretiyle bağımsız birtakım alaylar kurulmuştu. Beni önce Birinci Alay'a verdiler; sonra da sırasıyla, Otuz Birinci Alay'a ve Bergama'daki bir güvenlik servisine gönderildim. Üç ay sonra da şubemiz, Dündarlı'ya sevk olundu.

Kör Mehmet isminde namlı bir çeteci, kasıp kavuruyordu bu bölgeyi. Sürekli baskınlarla orduyu durmadan hırpalamakta, bir alay Rum ve Yunan öldürmekteydi.

Çavuş, bir sır verir gibi kulağıma eğilip, "Biliyor musun," demişti, "elime geçen güvenilir bir istihbarata göre, Kör Mehmet, neresi olduğunu bildiğimiz bir köyde gizleniyor: Eğer kendi girişimimizle bir baskın düzenleyip haydudu ele geçirirsek, bizim için müthiş bir başarı olur!"

"Gerçekten enfes olur," dedim. "Yalnız işi iyice olgun bir hale getirmeliyiz. Elinin altında kaç adam olduğunu, korunmak için ne gibi tedbirler aldığını, silahlarının yerini ve sayısını öğrenmemiz gerekir. Başarısızlığa uğrayıp da utanç içinde dönmeyi göze almamalıyız. O da dönebilmek şartıyla..."

Bu sözlerime fena halde içerlemişti çavuş. Korkağın biri olarak baktı bana:

"Benim hiçbir işim gelişigüzel değildir. Kör Mehmet hakkında ne lazımsa öğrendim. Bize artık bir tek şey gerekli: O da cesaret!"

"Cesaretimiz var!"

Beş tane at seçtik ve bize haberi getiren Türk muhbirle beraber bir kır bekçisini de yanımıza alarak, gece yarısı yola koyulduk. Yol boyunca hiçbir Rum köyüne rastlamamıştık; Bergamalı hiçbir Hıristiyan da buralarda dolaşmaya cesaret edemiyordu. Aslında bu baskın başarıyla sonuçlanabilirdi: Elimizin altında kuvvetli bir müfreze olmak şartıyla... Oysa, biz topu topu beş kişiydik; aramızda kararlaştırılmış bir plan yoktu ve üstlerimizden habersiz hareket ediyorduk. İşimizi gün ağarmadan, Türkler tarlalarına gitmeden bitirmemiz gerektiğini söyledim çavuşa.

Köyün girişinde iki adam bıraktık. Durmadan ateş etme emrini almışlardı. Biz de, yanımızda muhbir, Kör Mehmet'in babasının evine doğru yola koyulduk. Daha önceden köylüleri uyarmış, pencereden gözükmek cüretini gösterecek olanları bile acımadan öldüreceğimizi bildirmiştik. Arkada bıraktığımız adamların fişek sesleri, köyün tamamıyla kuşatıldığı duygusunu uyandırmıştı; kimse burnunu bile çıkaramıyordu dışarı.

Tepeden tırnağa aradık Kör Mehmet'in evini. Sadece damadı vardı içeride. Dündarlı'ya bizimle birlikte gelmesi gerektiğini söyledik: Sorguya çekilecekti. Hareket

etmeden önce bir bardak ıhlamur ikram etmek istedi bize; ama vaktimiz yoktu, kabul etmedik. Bir an bile jandarmalar bizim evlerimize girdiği zaman duyduğumuz dehşeti hatırlamıyorduk; oysa daha dün, bu yüzden Türklere hayvan diyorduk biz! Savaş, barbar silahlarını bizim ellerimize vermişti şimdi; kuvvet bizim tarafımızdaydı, efendi bizdik...

Dönüş boyunca durmadan konuştu Kör Mehmet'in damadı. Buna karşılık sorguda, çeteciler hakkında bir tek kelime olsun çıkmadı dudaklarından. Çavuş köpürmekteydi:

"Dur bakalım namussuz! Dur ben seni bülbül gibi öttürmesini bilirim!.."

İnsafsızca dövdü adamı, türlü işkence yaptı ve nihayet yorulup, eski bir jandarmanın eline teslim etti. Daha ahlaksızca bir yönteme başvurmuştu jandarma: Mahpusa, sözümona gizlice kahve ikram ediyor ve kılına bile zarar gelmeyeceğine dair söz veriyordu.

Güvenmeden dinliyordu Kör Mehmet'in damadı, bizimkini. Dinlerken ikide bir nasırlı elini kaldırıp ağzından burnundan sızan kanı alıyor ve sümük fırlatır gibi fırlatıyordu yere... Jandarma akşama doğru yemek götürdü adama, "Susmakla kendine yazık ediyorsun," dedi. "Her şeyi biliyoruz çünkü. Hiç eksiksiz her şeyi... Aranızda adamlarımız var. Ne kazanırsın konuşmamakla? Çavuşu büsbütün çığırından çıkarırsın, o kadar. Yarın da konuşmazsan ayaklarını usturayla yontup, üzerine tuz ekecek, bilmiş ol."

Uzun uzun konuştu daha bir süre, sonra çıktı dışarı, "Yarın her şeyi söyleyecek, görürsünüz," dedi. "Ben işimi bilirim!"

Şafak vakti, kalk borusundan önce, mahpus kaçmayı denedi. Nöbetçiye, büyük apteste gitmek istediğini söylemiş; o da kapıyı açmıştı. Açar açmaz da bir dirsek dar-

besi yemişti göğsüne ve yerde bulmuştu kendini. Mahpussa bunu fırsat bilip fırlamıştı.

Haykırışı ilk işiten ben oldum, yarı çıplak atıldım dışarı. Çalılık bir dereye sapıp kurtulmasına fırsat vermeden, yokuşta yakaladım onu. Aramızdaki boğuşma, kısa ve dişe diş oldu: Hasmım kuvvetli ve kararlıydı, ama ben de kararlıydım onun kadar. Soluk soluğa kalmıştık. Sonunda dizini, çıplak göğsüme dayayıp bir mengene gibi sıkıştırarak hareketsiz bıraktı beni. Tamamıyla elindeydim artık! Çılgın bakışlı gözleri, gözlerime dikildi bir an: Türkiye, Yunanistan'a karşı savaşmaktaydı...

Tam o sırada, yanında iki adamıyla çavuş belirdi başucumuzda, silahını kaldırıp dipçiğiyle mahpusun kafasına vurmak istedi. Ama mahpus, çevik bir hareketle sıçrayıp kaptı silahı elinden ve tetiği çekmeye hazır, dikildi. Yerde olmamı fırsat bilerek onun kadar hızla fırlayıp ayak bileklerini yakaladım Türk'ün, çektim. Kurşun fırlamıştı ama, boşa fırlamıştı. Korkunç bir dehşet ifadesi yerleşti gözlerine mahpusun. Hemen kelepçeleyip tekme ve dipçikleyerek karakola sürükledik. Bebek kundaklar gibi sıkı sıkıya bir direğe bağladık orada. Sonra çavuş, öküz kuyruğuna uzandı:

"Konuş bakalım namussuz!"

"Söyle domuz!"

"Konuş köpek!"

Kör Mehmet'in damadı, vurulan kendisi değil de bir başkasıymış gibi karşılıyordu darbeleri: Boynundaki damarlar ip gibi şişiyor, göğsü kalkıp iniyordu; kendine rağmen hırıldayıp da acısını açığa vurmamak için, soluk alıp verişini ayarlıyordu.

Birden dehşete kapıldım: Ne biçim bir kuvvetti bu kuvvet ki, her vuruşumuzu sanki kendi kendimize indirdiğimiz bir darbe haline getiriyordu? Hiç adam dövmemiştim o güne kadar. Ötekiler dışarıya çağırılmış, sıra

bana gelmişti... Anladım vuramayacağımı. Yüzüne bakmadan konuşmak yolunu seçtim:

"Biliyorsun ki senin için başka türlü kurtuluş yok artık. Öyleyse ne bekliyorsun? Bu akşam çoluk çocuğunun yanına dönmek istemez misin? Konuş öyleyse! Hadi söyle! Söyle be! Söyle de bitsin bu azap!"

Kin ve tiksinti yüklü bir bakışla, tepeden tırnağa süzdü beni ve suratıma balgam atarcasına, "Pis gâvurlar," dedi.

Bir sopayı yakalayıp deli gibi indirdim kafasına. Gözbebekleri kaymış, alnı çökmüştü, başı bir anda göğsünün üzerine doğru yuvarlandı.

Odun parçasını attım elimden, yüzümü örtüp haykırdım:

"Öldürdüm onu!"

Gelişigüzel oradan oraya koşuyor, dönüyor, sonra yeniden döndüğüm tarafa seğirtiyordum. Kendime hâkim değildim artık... Duruldum yavaş yavaş ve beni tevkif etmelerini bekledim. İlkin çavuş çıkageldi:

"Sana," dedi, "ceza değil, madalya vermemiz lazım!"

Şubedeki bütün arkadaşlar toplanıp, kumandana verilecek raporu birlikte yazdılar:

"Namussuz haydut Kör Mehmet'in, insanüstü gayretler sonunda ele geçirilen damadı, kaçmak isterken ayağı kayıp alnını kayalara çarpmak suretiyle..."

Onlar yazarken ben ölüye bakıyor ve gıpta ediyordum: Ölümde bile öylesine emindi kendinden!

Raporun kelimesine bile inanmadı tabii yüzbaşı, ama buna karşılık soruşturma da açmadı. Sadece çavuşa basit bir öğüt vermekle yetinmişti:

"İleride daha dikkatli olun..."

Savaşlara katılmış, yurdumun düşmanlarına ateş açmıştım ve gurur duyuyordum bütün bunlardan. Ama bu iş, ne gurur bırakmıştı bende ne de kendime güven: Altüst olmuştum.

Ertesi gün şafakta, Çivril'e doğru yola koyulduk. Savaşın dehşeti içinde, bu anı da silinip gidecekti.

Çivril'de cephe sakindi: Birkaç ani baskın ve ufak tefek keşiflerle yetinmekteydik. Gözleme karakolunda nöbetçi olduğum bir gün, birden bir Türk belirdi ileride; elinde beyaz bir mendil sallıyordu. Yaklaşmasını bağırdım kendisine, ne istediğini sordum:

"Mustafa Kemal'in ordusundanım," dedi. "Ama canıma tak dedi artık. Bir an önce köyüme dönüp çoluk çocuğuma kavuşmak istiyorum..."

Ağlamaya koyulmuştu.

Nöbetçi subaya gönderdim, ama yine Efesli olan Yakubis tanımıştı adamı: 1914'te sayısız Hıristiyanın canına kıymış bir çeteciydi...

"Türklerin dövüşmekten yorulduğuna ve çiçek dikmeye karar verdiklerine saf saf inandınız demek! Bu herifin, hiç kuşkunuz olmasın, önemli bir görevi vardır. İtalyan işgal bölgesine geçecek ve orada da bizim köyleri kırıp geçirmek için çete kuracaktır mutlaka!"

Başka bölgeden gelme iki asker, bu türlü düşünmenin yanlış olduğunu ileri sürdüler. Ve bu itiraz, Yakubis'i zıvanadan çıkarmaya yetti:

"Acısını ben bizzat çektim bunun!" diye haykırdı. "1914'te iki aslan gibi kardeşimi kaybettim ben Amele Taburu'nda. Ve geçen yıl, Aydın olaylarında biricik kız kardeşimi, hem de daha beş günlük gelinken ölüme terk ettim! Mutlaka *Zeybek*'lerin adamı bu herif... Başlarında da o namussuz, o vahşi haydut Yürük Ali var... İtalyan işgal mıntıkasındaki Türk acemi erlerini teşkilatlandırıp, bizim tarafa bir akın yaptılar daha geçenlerde ve katliam başladı... Memleketin en güzel kızlarını toplamış Yürük, anadan doğma soymuş, göğüslerini okşamış birer birer, sonra da bıçağını çekip memelerini kesmiş! Zeybekler

gülmekten kırılıyormuş bunu seyrederken; o da gülmüş bir süre ve bıyığını burarak, 'Memelerden bir tespih yapacağım!' demiş. 'Dünyada hiç kimse daha böyle bir tespih görmedi!'"

Kel Mehmet'in başına gelecekler besbelliydi Yakubis'in sesinin tonundan. Nitekim iki gün sonra bir keşif dönüşünde, "Türk asker kaçağının bizden de kaçmaya teşebbüs ettiği sırada öldürüldüğünü" öğrendim...

Yakubis, işi bütün ayrıntılarıyla anlattı bana sonradan; öylesine soğukkanlıydı ki, yüreğinde ne duyduğunu bir türlü anlayamadım:

"O akşam koğuşa nöbetçi yaptırdım kendimi. Herifi uyandırdım ve 'Kel Mehmet,' dedim, 'küçük bir inek kaçmış, aşçılar bir türlü yakalayamıyor. Kalk çarıklarını çek de bize biraz yardım et!' Şaşırdı bir parça ama kalktı ve giyindi. Avlunun kapısına gelince, 'Yürü,' dedim, 'binanın arka tarafında bekliyor bizi aşçılar...' Yürüdü tabii. Otuz metre kadar uzaklaşmasını bekledim, sonra da sırtladım tüfeği. Bir yumurta gibi ikiye bölünmüştü kafası, görülecek şeydi! Sonra; iki kere havaya ateş edip, 'Silah başına!' diye bağırdım... Başçavuşa da Kel Mehmet'in kaçmaya teşebbüs ettiğini bildirdim. 'Hangi hayvan nöbetçiydi?' diye sordu ve cevabı bile dinlemeden gidip askerleri yatıştırmaya koştu. Bölük kumandanı okumuş raporu. Teftişte gözlerini bana dikip, 'Seferoğlu dikkat et! Sen de hepsini bir seferde ödemeyesin sonra!' dedi, o kadar..."

Hiçbir şey şaşırtmıyordu bizi artık. Kötülük arttıkça artmaktaydı. Ölülerin sayısı gibi.

Bölükte iyi nişancı diye şöhret yapmıştım. Bir keresinde elli metreden nişan aldığım altı tasın altısını da vurmuştum çünkü. Ve o günden sonra da ne zaman bir keşfe çıkılacak ya da güç bir pusuya yatılacak olsa, subaylar hemen, "Aksiyotis'i çağırın!" demeye başladılar.

Bir gün Işıklı yakınındaki Menderes kaynaklarının orada bulunan bir gözetleme karakoluna yolladılar beni. Yanımda dört arkadaş daha vardı. Söylenen yere henüz ulaşmıştık ki, bir kurşun yağmuru boşandı üzerimize, derhal yüzükoyun yere kapaklandık. Yirmiye yakındılar; aslında öldürebilirlerdi bizi, ama eski, sönmüş bir kireç ocağını siper aldılar nedense ve kurşunları hep boşa gitti. Bu arada biz cesaretlenip, misillemeye davrandık. Arkadaşlardan biri, nişan almak için doğrulur gibi olduğu sıra, of çekmeye bile vakit bulamadan devrildi. Bunu gören biri geri dönüp, bölüğün yolunu tuttu. Kala kala üç arkadaş kalmıştık! Vaziyetimiz umutsuzdu. Çevirebilirlerdi bizi. Soğukkanlı bir nişancı vardı yanımda: Yani Pasi.

"Yani," dedim, "kuşatabilirler bizi. Sen ve Lambros sağ tarafa göz kulak olun, sol tarafla ocağı bana bırakın."

"Tamam," diye cevap verdi. "Tavşan bile geçemez, için rahat olsun."

Tam o anda sağ tarafta bir Türk belirdi. Yani, alnından vurdu adamı. Demeye kalmadan bir ikincisi fırlamıştı soldan, onu da ben göğsünden vurup devirdim. Başlarını çıkarmaya bile cesaretleri kalmamıştı artık ocaktakilerin. Birden bir kurşun yağmuru geldi, sonra derin bir sessizlik çöktü havaya. Ne oluyordu acaba?

"Siz duvarlara ateş edin," dedim. "Ben sıçrayıp bir el bombası atacağım."

Fırlattım el bombasını, hiçbir karşılık gelmedi. Hiç şüphe yok, kaçmışlardı. Ama neden?

Çünkü bir takviye kıtası geliyordu bize! Hemen bir mitralyöz yerleştirdiler ve mevzi aldık, Türklerin gerilerini taramaya başladık. Sadece ufak bir kısmı ırmağı aşıp canını kurtarabilmişti.

O zaman kireç ocağına bir göz atmak için davrandım: El bombamın kaç kişiyi hakladığını görmek istiyordum. Yani'yle birlikte ilerledik. Birbiri üzerine yığılmış

kalmış üç ceset gördük. Ocağın ağzına yerleşip bacaklarımı sallandırarak, "Eh," dedim. "Bir sigarayı hak ettik artık, değil mi Yani?" Çakmağını çıkarmıştı, sigaramı yakmak için dönüp eğildim ona doğru:

"Aslını ararsan ucuz kurtulduk! Talihimiz varmış doğrusu. Ama zavallı Ksidakis pahalı ödedi..."

Yani henüz cümlesini tamamlamadan, bir kurşun sesi duyuldu, sonra bir daha. Ve yeniden sessizlik... Sağ kalçamda müthiş bir ağırlık duydum: Kan akıyordu... "Hakladılar beni!" diye geçti içimden. Baştan başa bir ürperme sarmıştı bedenimi... Arkadaşlar hemen fırlamışlardı. Bir Türk'tü ateş eden, henüz ölmemiş bir Türk. Ölmeden önce, son kurşunu kendine ayırmak şartıyla, şarjörünü üstümüze boşaltmıştı.

"Vay anasını be," diyordu askerler beni taşırken. "Canavar gibi savaşıyor herifler doğrusu! İyi dövüşüyorlar. Ölüleri bile komuyor yakamızı!"

Yaram ağır değildi ama kendimi İzmir'de bir hastaneye kaldırtmama yaramıştı. Katina'nın hatırası kemiriyordu içimi. Artık mektup falan yazmadan, meseleyi yerinde açığa çıkarmak istiyordum; Peder Fotis'in mektuplarıma el koyduğundan emindim. Katina'ya yaralı olduğumu ve kendisini bir an önce hastanede görmek istediğimi bildirmesini yazdım ablama.

Aradan bir hafta geçmeden, bir gün öğleye doğru hastabakıcı Strati, "Tebrikler Aksiyotis," diye fısıldadı. "Bir genç kız arıyor seni..."

Olanca kanım beynime hücum etmişti sanki, boğuluyor gibiydim. Yatağa gömüldüm hemen, iyice etkilemek istiyordum Katina'yı. Bir yandan da tarağımı arıyordum. İzmirli Rum hanımlar tarafından yaralılara dağıtılan kolonya şişesine el attım sonra, hayatımda ilk kez olarak ellerime koku sürdüm. Peki ama nasıl karşılayacaktım onu? Tavrım ne olacaktı? Doğrulup sarılacak

mıydım? Ne kadar acı çektiğimi anlatmakla mı yetinmeliydim yoksa? Yoksa peder enişteme nasıl öfkelendiğimi bütün açıklığıyla söylemeli miydim? "Hayır," dedim sonunda. "Gönlümden taşıp gelen şeyleri söyleyeceğim. Gerisini de bakışlarım söyler, o kadar: Katina! Seni istiyorum, gel! İhtiyacım var sana!" Ve karşımda ablamı buldum! Sapsarı kesilmiştim. Öyle ki, korktu zavallı Sofiya, ağlayarak kollarıma atıldı:

"Manoli! Niçin sakladın bizden ağır yaralı olduğunu?"

Yaramın aslında hafif, sağlığımın iyi olduğunu bin bir güçlükle söyleyebildim.

"Gözlerim yok mu benim, sanki senin halini görmüyor muyum," diye çıkıştı. "Nasıl oldu bu Tanrım!"

"Nasıl mı?"

Getiremedim gerisini. Hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştım birdenbire. İlk olarak bir kadın için ağlamaktaydım. Kendimi küçük düşmüş görüyor ve utanç duyuyordum halimden. Ablam ne kadar acı çektiğimi anlayınca büsbütün tuhaflaştı. Neyi söyleyip, neyi gizleyeceğini iyice şaşırmıştı.

"Katina artık Kırkıca'da değil," diye başladı. "Onun için görüp konuşamadık kendisiyle. Sanırım, seni hâlâ seviyor... Telaşlanma ne olur, isterse sevmesin! Bir alay kız var köyde yolunu gözleyen! Peder Fotis okuyormuş mektuplarını, onun için de karısını Aydın'da, Katina'nın yanında kalmaya razı etmiş. Zaten kendisi de gidip geliyor Aydın'a. İki kere gitti geldi, öyle ya... Söylediklerine göre, Katina'yı bir yüzbaşıyla evlendirmek istiyormuş. Bir gün de annemize, 'Oğluna yaz, bir daha mektup yollamasın, Katina'ya layık değil o,' buyurmuş ihtiyar domuz... Allah suçumu bağışlasın!"

"Yeter!" diye haykırdım. "Yeter!"

Fırlayıp atladım yataktan. Yerimde duramıyordum. Kaçmayı, gidip onu bulmayı ve "Ben yüzbaşıyla evleni-

yorum! Azametten hoşlanıyorum ben, şatafatlı konaklardan hoşlanıyorum! Sen de haddini bil, artık bana sataşma!" dediğini kendi ağzından işitmeyi istedim...

Bütün geceyi koridoru arşınlamakla geçirdim. Yaralı bir hayvan gibi gürlüyordu yüreğim. Niçin bütün bu acı, niçin? Ne yapacak peki insanlar? Sevince doğru uzanmayacaklar mı hiç? Söyle bana Katina, niçin kaybedecekmişim seni söyle! Sana layık değilmişim, öyle mi? Neye layık peki benim gibiler? Sadece köpekler gibi çalışıp savaşta ölmeye mi layık, söyle!

Yüzü geldi değdi bir an yüzüme. Öylesine yakındı ki, soluğunu içime çekiyordum ve tertemiz geniş alnını görüyordum hemen yanı başımda. Gözleri kapalı kaldı hep, dudakları kabardı öpücüklerimden. "Katina! Ne yaptım sana beni böyle acıya boğman için? Katina!"

Büyük bir keder kaplamıştı içimi, dayanamıyordum artık. Bir uçurumun dibine yuvarlanmıştım. Yaralı ayağımla korkunç bir tekme savurdum duvarlardan birine; ancak o acı kendime getirdi beni... İyi yetişmiş genç kız ha! Topunu şeytan götürsün! Çok daha ciddi şeyler vardır hayatta... Memleketin kaderi ortada duruyor! Kör Mehmet'in damadı karısının koynuna dönebilirdi pekâlâ, ama ölmeyi tercih etti bak! Ya o ocaktaki yaralı? Yaşayamaz mıydı sanki? Pekâlâ yaşayabilirdi, ama bir Yunanlının üstüne ateş edip, kendini öldürmeyi yeğ tuttu işte! Mücadele etmek zorundayız Katina, mücadele! Güzel kızların ardında harcayacak vaktimiz yok bizim!

Sabahleyin müdüriyete gidip cephede ön saflara sevkimi istedim.

XIII

Birinci Tümen'in Dördüncü Alayı için yol tezkeremi, 1921 Ekimi'nde aldım. Giritli bir askerle tanıştım trende. O da hastaneden çıkmıştı ve aynı alaya sevk ediliyordu. Nikito Drossakis'ti adı. Öğrenciydi ve zararlı faaliyetlerinden ötürü, iktidar partisi, istenmeyen Giritlilerle birlikte her zaman en ön saflarda görevlendirmekteydi.

İnsanı delip geçen, gizli sırların kilidini zorlayan cinsinden, etkili ve çarpıcı bir bakışı vardı. İnsan canlısı bir çocuktu aynı zamanda, herkesle sohbet edebiliyor, rahatça arkadaşlık kurabiliyordu ve güldüğü vakit, sevgi ve iyilik saçılıyordu yüzünden. Olayları kökünden kavrayan konuşması, keskin ve berrak düşüncesiyle çekti beni. Cesurca konuşuyor, en ciddi şeyleri hafif ve şakacı bir edayla dile getiriyordu. Vagonda askerler iskambil oynuyor, savaşa küfredip, kadınlardan söz ediyorlardı. Sadece bizim topluluğumuz politika konuşuyordu. İflah olmaz bir Venizélos hayranı olan Leledakis, Kulurili bir askeri ustaca hırpalamaktaydı!

"Söyle bakalım Statato, böyle yıllarca saçların ağarıncaya kadar silah elde çırpınıp durduğun halde neden hâlâ serbest bırakmadılar seni? Kendilerine oy vermeniz için bir alay vaatte bulunmuşlardı, nerede o vaatler? Karını gebe bırakıp ayrıldın avanak, eve döndüğün vakit de Allah bilir ya torunların olmuş olacak!"

Statato şaşkınlık içinde durmadan kafasını kaşıyor ve cevap bulamıyordu bir türlü.

Bir çavuş, durumu açıklığa kavuşturmak istedi:

"Her şey düzelir arkadaşlar, yeter ki Kotsos[1] sağ ol-

1. I. Konstantinos. (Ç.N.)

sun. Onu başımıza yolladığı için Tanrı'ya şükretmek lazım. 'Konstantinos'un verdiğini Konstantinos alacak!' Ve göreceksiniz, yakında gireceğiz İstanbul'a. Benim söyleyeceğim bundan ibaret."

"Sen budalasın!" diye bağırdı Leledakis. "Hem de kocaman bir budala! Lefteris[1] olmasaydı, ne İstanbul ne Küçük Asya ne de Yunanistan ayakta kalabilirdi! Müttefikler bizi piç gibi ortada bırakmış söylendiğine göre, iyi oldu işte..."

Alay ettiğini gizleyen bir saflıkla Leledakis'e döndü Drossakis:

"Venizélos'un bakışları tatlı mıdır arkadaşım?"

"Baldan da tatlıdır Drossakis!"

"Tamam! Desene ki İngilizlerle Fransızlar onun o baldan tatlı bakışları için destekliyorlar bizi!"

Çavuş bir kahkaha atmıştı. Drossakis ona döndü bu kez.

"Gülmekte biraz acele ettin general! Sana da bir ufak sorum var. Mesela, kralının ismi Konstantinos olmayıp da Alexander ya da Wilhelm olsaydı, gene de İstanbul'a girebilir miydik?"

Kapıda bir subay belirmişti, askerler, konuşmayı hemen kestiler. Sadece Drossakis eğildi bana doğru ve bir dost edasıyla, "İşittin değil mi hepsini," dedi. "Havada, yüzeysel birtakım laflar hep! Derdin kökünü aramıyor aptallar. Bir şarkı tutturmuşlar gidiyor: Venizélos, Konstantinos! Peki ya büyük devletler? Peki ya bizi bir maşa gibi idare edenler? Giriştiğimiz işin, aslında bir ölüm dansı olduğunu hiç kimse anlamak istemiyor!"

"Neden? Durumumuz o derece kötü mü yani?"

"Eskişehir Ovası'ndaydım ben ve Sakarya'daydım

1. Eleuthérios Venizélos. (Ç.N.)

Aksiyotis; bilgilerim sağlamdır. Bahar ve yaz mevsimlerindeki bütün gürültülü zaferler, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisarlar, bizi perişan etti. Cephe gerisinde pusulayı tamamıyla şaşırdık! Çalan çanlar, her yerde bayraklar, vatan, millet nutukları, cilalı makaleler... hepsi saçmaydı! Ve Atina'da iyi bir çözüm bulmak için, stratejik bir geri çekilip toparlanma planlamak için önümüze çıkan fırsatı yakalamak yerine hükümet Ankara'ya ileri emrini veriyor! İleri ama neyle? Kiminle? Böylece ağustos ayında, Anadolu'nun o dayanılmaz sıcağında, Eskişehir yürüyüşü başladı! Güneş, bedenimizi yakıyor kavuruyor, içimizi kurutuyordu. Susuz tarlalar gibi çatlıyordu dudaklarımız, dillerimiz. Terimiz akmıyordu artık, salyamız yoktu, çişimiz bile gelmiyordu. Fişeklerin kurşununu emiyorduk biraz serinleyelim diye! Arkadaşım Oresti Bekiris çıldırıp damarlarını kesti sonunda, hiç lafını etmeyelim! Biz, insan ve mühimmat olarak son ihtiyatlarımızı tüketmekteydik; düşmansa, mümkün olduğunca az kayıp vererek düzenli biçimde çekiliyor ve bizi kendi istediği yere doğru sürüklüyordu."

Başını eğip susmuştu. Devam etmek istemiyor gibiydi. Sırf konuşsun diye, "Hürriyet pahalıdır," dedim. "Hürriyet için savaşırken, aklın sesini dinlemeyeceksin. Bizim köyde bir söz vardır, işit bak: 'Akıllı düşünedursun, deli çoktan gidip geldi,' derler."

Uzun uzun baktı bana:

"Çok güzel bir söz Aksiyotis," dedi. "Çok güzel ama bizim konumuzla bir ilgisi yok. Bak sana bir şey söyleyeyim: On kere dünyaya gelsem, on keresinde de hürriyet için canımı verirdim!"

"Neden ilgisi yok bizim konumuzla?"

"Uzun hikâye..."

Yeterince güveni yoktu bana. Israr etmedim. Macerasının devamını dinledim dikkatle ve sözlerinden ne

cins bir insan olduğunu kavramaya çalıştım.

"Sakarya'daki o yirmi günlük savaş bizi mahvetti," diye anlattı. "Altmış ile yüz kilometrelik bir cephe üzerinde dövüşmekteydik. Sarp dağlarda, uçurumlar arasında... Yirmi beş kilometre derinliğinde olan düşman istihkâmları, Polatlı'dan Tuz Gölü'ne kadar kimi tepelere yayılmış durumdaydı. Her tepecik bir müstahkem mevki halindeydi sözün kısası. Yığın yığın metrisler, dikenli tel örgüleri, gözleme karakolları vardı. Bu cehennemden canlı çıkmamaya yemin etmişti sanki Türkler. İnatla savaşıyorduk. Depolar dolusu mühimmat ve cephane vardı ellerinin altında, uçakları bile vardı... Bizim, sadece süngülere dayanan yiğitliğimiz ne ifade edebilirdi ki? Yirmi beş bin delikanlı öldü savaşta! Hastaneler ağzına kadar doluydu. Havaya savurup attık kuvvetlerimizi, sonra da geri çekildik..."

Nikita Drossakis'le o gün dost olduk; sonra birlikte yaşayacağımız tehlikeli anlar geldi ve bu dostluk büsbütün perçinlendi... Ondan söz etmekte biraz geciktim ben. "Gravaritis" lakabını taktığımız sert çavuşumuz, Drossakis'in öğrenci ve hele Giritli olduğunu öğrenir öğrenmez zulmetmeye koyulmuştu ona. Drossakis'e "okumuş pislik" diyor ve bütün angaryaları ona yüklüyordu. Umurunda değildi Drossakis'in, alay ediyordu hep çavuşla. Ama örneğin odun yarmak söz konusu olduğu zaman tek başına kalmıyordu, ben hemen yardıma koşuyordum.

"Aksiyotis," dedi bir gün bana; "toplum, aynı zamanda sana ve bana benzeyen insanlar çıkarmaya başladığı zaman, yaşamak çok keyifli bir şey olacak! Senden sadece kollarının, benden de sadece kafamın gücü istenmekte bugün."

Sonra baltayı elimden alıp önündeki kalası yarmaya çalışarak, "Miskinin biri olduğumu sanma sakın," diye devam etti. "Beni de yetiştirdi hayat, iyi çalışırım... Zavallı

öğretmen babam okurken para yollayamıyordu bana ve okumak için çalışmak zorunda kaldım... Garsonluk yaptım kahvelerde, sonra düzeltmen olarak çalıştım. Hayatımı kazanmak için limon bile sattım bilir misin!"

Arkadaşlar da Drossakis'i pek anlamamışlardı. Bazıları haberi olmadan kendisiyle, eğlenmek için bir çeşit *Karagöz* durumuna sokmaya yelteniyordu onu. Mikromanolasis adında santur çalan bir memleketlisi, "Orlando'nun Şapkası" ismini takmıştı ona. Delifişek Lefteri Kanakis'le durmadan Orlando adlı birinin şapkasından söz ettiklerini ve bizim Küçük Asya'da başımıza gelenleri hep bu şapkaya yüklediklerini işitmişti çünkü.

Bir gün söyledim ona, kendisiyle nasıl alay ettiklerini ve sordum ardından:

"Nedir kuzum bu Orlando'yla şapkası?"

Kahkahalarla güldü:

"Sen hiç İtalyan Başbakanı Vittorio Orlando'dan söz edildiğini işitmedin mi?" dedi. İşte o Orlando söz konusu o'an! Ama şapka hikâyesi, onlar istediği kadar güledursun, doğrudur. Dünya Savaşı son bulduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp bölüşmek için bir Barış Konseyi kurulmuştu. Bu konseye katılan Signore Orlando, Anadolu'dan bir parçanın mutlaka İtalya'ya verilmesini istiyordu; sonunda öylesine canını sıkmıştı ki Amerikan Cumhurbaşkanı'nın, adamın sabrı tükenmiş ve azarlamış Signore'yi. Bunun üzerine de Signore Orlando, şapkasını alıp kapıyı suratlarına çarparak çıkıp gitmiş. Çok geçmeden de İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar, İtalyan donanmasının Küçük Asya kıyılarında borda ateşine koyulduğunu öğrenmiş ve İtalyanların İzmir'e bir çıkartma yapmasından korkup çağırmışlar bizim Venizélos'u, sormuşlar: 'Yunanistan, Küçük Asya'nın mandasını yüklenebilir mi?' Aslında hergelelerin Yunan Ordusu'na ihtiyacı var. Eh, Venizélos Hazretleri de Bü-

yük Yunanistan rüyasıyla yatıp kalktığı için, bizi Osmanlı'nın üzerine saldırtmakta sakınca görmemiş. İşte şimdi burada o yüzden gebermekteyiz!"

Birden öfkeye kapılıp yerimden fırlamıştım:

"Venizélos ne yapsın istiyordun yani!" diye haykırdım. "Koca imparatorluğun leşini çıkarıp masanın üzerine sermişler; Yunanistan bu fırsatı kaçırsın mıydı yani? Gelip bizleri hürriyete kavuşturmasın mıydı? Bizim bütün büyüklüğümüzün kaynağı olan, binlerce yıldır bize ait bulunan bu toprağı, hürriyete kavuşturmasın mıydı?"

Gülümsüyordu Drossakis:

"Sizleri hürriyete kavuştursun elbette sevgili Manolaki... Kavuştursun, ama ölümünüze sebep olmadan kavuştursun!"

Bir daha semtine bile uğramamak kararıyla bırakıp gittim onu.

Çok geçmedi, bir gün Albay, tehlikeli bir keşif için ben ve sekiz asker arkadaşla birlikte Drossakis'i de görevlendirdi... Dişe diş bir savaş başlamıştı çevremizde: Toprak durmadan sarsılıyor, top ve tüfek gürültülerini bir erimiş kurşun yağmuru izliyordu. Çukurlar kazılıyordu ayaklarımızın altında, taşlar bir yelpaze gibi fışkırıp havaya saçılıyordu. Türküleriyle bizleri hep eğlendiren ufak tefek arkadaşımız Mikromanolasis, ağır yaralanmıştı ve kendisine yardım edemiyorduk. Yüzükoyun uzanmıştık yere, toprağa yapışmıştık sanki, gözlerimizi yummuş, nereden geleceği belli olmayan bir kurtuluş yolu bekliyorduk. Mertliğe hiçbir zaman toz kondurmayan çavuşumuz Gravaritis bile, öküz başını andıran iri kafasını bir deliğe adeta gömmüş, korkuyla soluyordu.

Sadece Drossakis topladı soğukkanlılığını. Sürüne sürüne en yakın tepeye tırmandı, düşman harekâtını gözledi oradan bir süre ve gene sürüne sürüne inip bağırdı:

"Yaralıya destek olun, ben bir yol buldum. Çabuk, yoksa toptan mahvolacağız!"

Kimse kımıldamamış, kimse ses etmemişti. İki-üç kere daha tekrarladı emrini. Ama korku bizi sağırlaştırmıştı sanki, en ufak bir davranıştan bile aciz toprağa kenetlenmiş kalmıştık. Ve işte o zaman Drossakis'in, yaralı arkadaşımızı sırtlayıp ileri atıldığını gördük. Yapılması gereken şey buydu aslında! Ben fırlamıştım onun arkasından, sonra ötekiler... Tehlike uzaklaştıktan sonra Gravaritis, gene her zamanki teranesini gevelemeye koyuldu:

"Topunuzu Şeytan götürsün! Yürüsenize hergeleler! Pis korkaklar! Kıçınızı biraz daha kımıldatmamış olsanız, anamız çoktan gevremişti şimdiye kadar..."

Drossakis'le yalnız barışmakla kalmadım o gün. Aynı zamanda onun hepimizden üstün olduğunu anladım ve söyledim de kendisine... Hiç hoşlanmamıştı bundan, "Büyük laf bütün bunlar Manolaki," dedi. "Kendi canını kurtarmak derdi var ya, işte o dürtüyor insanı hep, o cesaretlendiriyor. Çavuş altına etmişti korkudan, birimizden birimizin bir şeyler yapması lazımdı. İş başa düşmüştü yani..."

"Benim de hayran olduğum bu ya işte..."

"Hayran olduğun ne, avanak? Korkudan donumu doldurmak yerine fırlayıp kaçmayı tercih etmiş olmam mı? Asıl yiğitler başka yerde, burada değil!"

Ve böylece, açık yürekli bir arkadaşlık başladı aramızda: Baştan ayağa kulak kesilmiştim; hayatımda ilk kez işitiyordum onun anlattığı şeyleri. Drossakis'i ilgilendiren, insanlığın kaderiydi... Promehteus isimli bir "yoldaş"tan söz etti bana. Dediğine göre bu "yoldaş", bir zamanlar şimdi bizim ıstırap çektiğimiz bu topraklar üzerinde, bütün insanlığa ateş getirmek için ıstırap çekmişti!

"İlerleme damla damla oluyor Manolaki, kan ve alın teri pahasına oluyor. Ve tam, 'İşte nihayet insanlar gözünü açtı! Nihayet ileri atılacaklar!' dediğin anda bir bakı-

yorsun ki gerilemekteler. Bazıları cesaretini kaybediyor o zaman, 'Şeytan götürsün! Ben mi kafa patlatacağım, değer mi bunlar için!' diyor. Böyle düşünen bir alay adam var, elbet. Ama düşünmüyorlar ki, zamanla o gerileyenler de doğrulup ilerleyecek. Dünya tersine dönmez ki hiçbir zaman!"

Sözlerini tam kavrayıp kavramadığımı görmek için tepeden tırnağa süzdü beni.

"Sen Aksiyotis," diye devam etti. "Sen ki nelerden geçtin! En ufak bir yenilik karşısında sen bile şaşırıyorsun ne yapacağını. Ama yarın zihnin açıldığında, sende de bir ilkbahar başlayacak görürsün..."

Son cümlesi çok hoşuma gitmişti, cevap olarak, "Peki ama Nikita," dedim, "insanlar şunu yaptı, bunu yapmadı diyerek sen ne diye kendi kendini kemiriyorsun? İnsanlar benim gibi dar kafalı olunca, sen kendi işini görür, onları da başlarının çaresine bakmaya koyuverirsin olur biter..."

"Tabii olur biter, ama insanlık böyle ilerlemez ki! Bir insanı kendi arzusuyla çamurun içinde debelenir görünce bile, umudumu kaybetmem ben; ahlaksız ve kötü değil ya, derim kendi kendime, zamanla düzeltir kendini, ayarlar. Bak buradakiler ne kadar hızlı uyandı!"

"Uyanmaktan neyi kastettiğini bilmiyorum Drossakis. Ben kendi payıma bir parça toprak istiyorum, rahatça işleyebileceğim bir karış toprak, anlıyor musun!"

"Kabul, ama bu toprağı gene 'sen' kazanacaksın. Bunun için de iyiyi kötüden ayırman lazım. Akıl denen bir şey var bu dünyada yahu! Niye bu kadar korkuyoruz biz bu akıldan?"

"Köylünün ne özlediğini bilmek ister misin sen? Toprak... Kendine ait bir toprak istiyor, anlıyor musun? İyi fiyata satabileceği ürünler veren küçük bir tarla... Tüccar ya da tefecinin kendisini sömürmeyeceğinden emin

olmak istiyor köylü. Yavrulayan sağlam hayvanlar istiyor. Hanım hanımcık bir eş, hayırlı evlat ve Tanrı'nın izniyle mutlu bir ihtiyarlık istiyor. Gerisini düşünmüyor bile köylü, düşünse de zaten hiçbir şey anlamıyor!"

Drossakis gülümsüyordu:

"Kim verecek sana bütün bunları?"

"Bizim köyümüzde vardı bunlar. Eğer Venizélos iktidarda kalmış olsaydı, hem biz Küçük Asyalılar, hem de Yunanlılar için bugün her şey bambaşka olurdu!"

"Gidiyorum. Gravaritis namussuzu bana gene angarya yüklemiş..."

"Evvelki günkü hikâyeden sonra onu can düşmanın bil," dedim. "Mutlaka bir kötülük yapacak sana, görürsün..."

Ve yürüdüm onunla:

"Ben de geliyorum seninle. Müridin değildim ama geliyorum."

Bir sigara uzattı. Her zamanki gibi elleri ceplerinde, günlerdir uğraştığı bir şiirin mısralarını, mırıldanarak yürüyordu:

"Güneş der ki yeryüzüne
Uzayda dönüp duran sersem,
Hâlâ çocuk gibisin
Ateşle oynayan bir çocuk gibi..."

Bir akşam karartmadan önce çadıra giren Drossakis, "Bu gece aramızda yeni birisi olacak," demişti.

"Kim?"

"Lefteri Kanakis. Arkadaşın mıdır?"

"Arkadaşımdır, evet. Girit'in en büyük ailelerinden birinin dölüdür. Kötü insan değildir ama. Sigara bakımından rahat ettirir bizi..."

"İşittiğime göre Kanakis, yatağını Genelkurmay Başkanı'nın çadırına bile kurabilirmiş isterse. Hepsi avucunun içindeymiş."

Çılgınlıkları ve dört bir yana saçtığı zengin hediyeler nedeniyle, basit acemi erlerden tümen kumandanı generallere kadar, Lefteri Kanakis'i tanımayan yoktu orduda. Atletik yapılı, hoş sohbet, iyi yürekli bir çocuktu aslında. İlk ufak sıkıntıda, yaşamaktan bıkmış usanmış gibi tavırlar takınırdı yalnız... Babası alabildiğine zengindi, bütün Avrupa'da işyerleri vardı. Venizélos'un ahbabı olduğu için, savaş patladığında büyük oğlunu Paris'e gönderecek vakit bulabilmişti. Ama hasımları, bu sefer bütün hınçlarını Lefteri'den almaya yönelmişlerdi. Vahşi ve derbeder arkadaşımızın acemi er üniformasıyla cepheye sevki, işte böyle olmuştu.

Belki bin kere İzmir'e nakil emri geldiği halde, daima bir yerlerde takılıp kalıyordu işi. Buna karşılık, başta çavuş olmak üzere bütün subay ve yedek subayların sevgilisiydi burada. Savaş bitince onun sayesinde kendilerine iyi bir iş bulabileceklerini düşünüyor, ağır ve tehlikeli hizmetlerden daima uzak tutuyorlardı onu. Ve konuşurken de, basit bir askerle konuşur gibi değil, sürgünde bir kumandanla konuşur gibi konuşuyorlardı.

Lefteri ile Drossakis'i birbirlerine bağlayan duygular neydi? Drossakis, daima kamçıyla döver gibi konuşuyordu Lefteri'yle; ne o ne de onun çevresi hakkında düşündüklerini gizliyordu. Ve Lefteri, zevklenerek dinliyordu arkadaşını. Bir alay isim takmıştı Drossakis'e: "Adaletli Aristeides", "misyoner", "eğitici"... Paris ve Londra'dan kendisine gönderilen gazetelerle dergileri olduğu gibi özel mektuplarını da verirdi Drossakis'e ve onun sert, insafsız yorumlarını gülerek dinlerdi hep.

Küçük Asya seferi üzerine bir inceleme hazırlıyordu Drossakis; saatlerce sözlük karıştırıyor, kitap okuyor, ya-

bancı dergileri gözden geçiriyordu. Notlar alıyordu durmadan, gazetelerden makaleler kesip dosyalıyordu. Lefteri böyle zamanlarda da rahat bırakmazdı onu, dalga geçerdi:

"Savaşmak yetmedi galiba sana? Bir de işin kulisini öğrenmek istiyorsun. Ne kazanacaksın anlamıyorum ki!" Ve bir mısra okurdu ardından:

"Koyuver kayığı süzülüp gitsin suda..."

Homurdandı Drossakis. Yazmaya başladığı vakit hiç kimseyle konuşmaz, pek nadiren başını masadan kaldırdığı olurdu... Neden, bu kadar dalıp gittiğini bir gün ben de sormuştum kendisine. Kovmaya, terslemeye hazır bir tavırla şöyle bir baktı önce yüzüme; sonra da iyi öğrencilerine rastlayınca şevke gelen bir öğretmen gibi, sevgi ve sabırla tartışmaya koyuldu.

Hemen atıldı Lefteri:

"Ne diye öyle bozdun âdetini bakayım? Aksiyotis'in uyanması, seni her şeyden fazla ilgilendiriyor değil mi?"

"Doğrusunu istersen... Aksiyotis'in uyanması, senin ya da benim uyanışımızdan çok daha değerli. Ve Aksiyotislerin sayısı bine ulaştığı zaman, artık eyleme geçebiliriz demektir."

"Gene mi o terane? Ama merak etme, seni üzmeyeceğim. Zaten biliyorsun ki aramızda fikir ayrılığı yok. Sadece benim için sosyalizm... bir çeşit oyun diyelim. Düşünceyi törpüleyip yüreği ısıtan bir oyun."

"Hiç olmazsa samimisin ya!"

Gürültülü bir kahkaha savurup gerinmişti Lefteri, kemikleri çatırdamıştı. Yanında hiç eksik etmediği konyak dolu matarasını, çekip çıkardı sonra, bize birer yudum verip dikti. Daha sonra da Müttefikler'den gelme bir paket açarak, uzun tıkız sigaralar ikram etti bize. Kos-

koca albay bile bir zavallı izmarite hasretken, o nereden buluyordu bütün bunları yarabbi!

Lefteri'nin bütün bu hareketlerini alaycı bakışlarla izlemiş olan Drossakis takıldı:

"Yorgun görünüyorsun gene... İçkiden kuvvet aradığına bakılırsa..."

"Yorgun mu? Bitkin ve perişan, demek istiyorsun herhalde! Dün yüzbaşıyla şehre... göreve gittik de. Bilgi toplama şebekesinde genç *hanım*'ları kullanma kararındayız. Aslında çok geç kaldık bu alanda. Oysa, Kemal!"

"Yüzbaşıyla senin baş başa verip Türk kadınlarıyla ne çevirdiğinizi bilmem, ama artık biraz ciddi davranmanız gerekiyor derim! Yenilmemizin nedenlerinden biri de, doğru ve çabuk bilgi alamayışımız çünkü. İstihbaratımız eksik. Oysa, Kemal'in elinde mükemmel bir istihbarat şebekesi var... Ahali bizleri sadece işgalci bir kuvvet olarak görüyor ve elindeki bütün araçları bize karşı seferber ediyor. Bu arada küçükhanımları da elbette."

"İlahi Drossakis," diye kesti Lefteri. "Dertsiz başıma dert mi açmak istiyorsun sen benim! Beni ne ilgilendirir bütün bunlar, bana ne yani istihbarattan!"

"Büyük Yunanistan'ı yaratmak seni ilgilendirmezse kimi ilgilendirecek? Beni mi yoksa?"

"Prensip ve iman adamları ortada durup dururken benim ille de taraf tutmam mı lazım!"

Bir el işaretiyle askerleri göstererek devam etti:

"Hele bunlar dururken... O kadar aptal değilim! Cephede olmam yetmiyor mu yani? Yoksa buna da mı itiraz edeceksin?"

"Tam tersine! İleride politikaya atılınca, bütün bunların acısını nasıl çıkaracağını düşünüyorum... Şimdi senin partin iktidarda olsaydı, Atina ve İzmir'de ve kimbilir hangi gizli büroda keyif çatmakta olacaktın! Bugünse, babası Yunan Halk Partisi'ni tutan herhangi bir zenginin

çocuğu, senin yerini almış bulunuyor. Haksız mıyım söylesene?"

Kanakis yeniden dikmişti matarayı, ağzı içkiyle dolu bir halde yetiştirdi:

"Dünya kadar haklısın! İşin ucunda ben bir tembellik havarisiyim o kadar... Ulu Tanrı beni ayrıcalıklı yaratmış, hayatın keyfini çıkarmak imkânını vermiş bana. Hem de elimi soğuk sudan çıkarıp sıcak suya sokmadan... Bu bir gerçekken, ne diye gelişigüzel şeyleri kendime dert edinecekmişim!"

Seyyar karyolasına uzanıp esneyerek, "İnsanoğlunun en değerli hazinesi tembelliktir," diye devam etti. "Tembellik en tabii halidir çünkü insanın... Çalıştığın zamanın ölürsün adeta, düşünmeye vaktin kalmaz. Eskiçağın şaheserlerini esirler mi yarattı, söyle! Zaten sen kendin deyip durmaz mısın hep, insanın ideali, fizik çabayı mümkün olduğu kadar azaltmaktır diye?"

"Evet ama ben hiçbir zaman fizik çabanın hafiflemesinin sömürü ve esaret üzerine kurulması gerektiğini söylemedim. Tam tersine, dedim ki ben..."

"Peki Nikita peki... Bizleri aydınlatmak için en ufak bir fırsatı bile kaçırmıyorsun, aferin! Yalnız şimdi çeneni biraz kıs da Yunan burjuvazisinin sevgili ve nazik yavrusu... Lefteri Kanakis'in hayatını yazmaya başladığın zaman sana son derece faydası dokunacak bir şey söyleyeyim..."

Gülerek bana döndü birden:

"Sen de inkâr edemezsin dostumuz Drossakis'in en sonunda, bütün faziletliler gibi, tekdüze ve can sıkıcı bir hal aldığını; öyle değil mi? İlle de beynimizi yıkayacak, ille de sosyalist yapacak bizi! Ama gene de gıpta ediyorum ona vallahi: İnandığı şey için ölmeye hazır çünkü! Ne der bu, biliyor musun? Devrimcinin fedakârlığı, der, bir kahramanlık değildir; bir zorunluluktur, hayatın bir emridir devrimcinin fedakârlığı! Devrimciysen, niçin ölürsün bili-

yor musun? Hayatı sevdiğin için; her an başkaldırmak üzere içinde uyuklayan yılanı, büyük egoisti, 'ben'i öldürdüğün ve kendini halk kitlelerinin yerine koyduğun için... Tarih sahnesinde şimdi halklar ilerlemekte ve..."

Drossakis sözünü kesti onun:

"Gördüğüm kadarıyla iyice sarhoş oldun! Ver şu matarayı da bir kontrol edeyim bakayım."

Basit konuşmalara alışık olduğum için, onların, fikirleri bu derece rahat kullanmaları karşısında ağzım açık kalıyordum. Ve düşünüyordum ki, beni bu çocukların yanına, Venizélos'la Kral arasında bir tercih tartışması getirip koymuştu!

Sonunda Lefteri, Nikita'yı tamamıyla susturup kendi hayat hikâyesini bitirmenin bir yolunu bulmuştu:

"Evet, tüm ömrüm boyunca tembelin biri olarak kaldığımı kabul ederim. Kardeşim de ben de, taa küçük yaşımızdan beri kurulmuş bekleyen sofralara, ayıklanmış balıklara, su dolu banyolara alıştırıldık. Ders vermeye eve gelirdi öğretmenimiz ve bir yüksekokula kaydolma vaktim geldiği zaman da, sadece neyi tercih ettiğimi söylemem yetiyordu: Mühendis, doktor, avukat, rahip... sözün kısası, ne istersem olabilirdim!"

Birden fark etti şaşkınlık içinde kendisini süzdüğümü ve Drossakis'e dönüp, "Hey devrimci arkadaş!" diye haykırdı. "Bu kadar şeyi bir arada işitince senin Aksiyotis pusulayı hepten şaşırdı. Şunun haline bak! Ne düşünüyorsun öyle aval aval oğlum Manolaki! Söz konusu ister Sultan, ister Kemal, ister Venizélos ya da Kral Konstantinos olsun; senin için durum hiçbir zaman değişmez!"

Taşı gediğine oturttu Drossakis, "Sen onun için üzülme patron!" dedi. "Yakında onun da sırası gelecek. Geri basın namussuzlar! 'Şimdi sıra bende,' diyecek çok geçmeden bir gün halk..."

Mevsim kış olduğundan, askerî harekâtlar sınırlıydı,

rahatça gevezelik edecek zaman buluyorduk. Bazı arkadaşlar katılıyordu bize; konuşulanları dinliyor, nadiren de fikirlerini söylüyorlardı. Simo Kepeoğlu'nun, Lefteri ile dostluk kurabilmek amacıyla, topluluğumuza girme fırsatını kollamaya başlaması, işte bu sıradadır. İzmir'de tanımıştım ben Kepeoğlu'nu. Ama tenezzül etmez gibi hep uzaktan geçerdi: Beni küçük görüyor olmalıydı. Burada beni Nikita ve Lefteri ile arkadaşlık ederken görünce, gülümseyip pohpohlamaya koyulmuştu. Daha iyi yararlanabilmek için Lefteri'nin nelerden hoşlandığını benden öğrenmeye kalkıyordu salak!

"Bu Giritli delifişek," dedi bir gün bana, "oturaklı insanlardan pek hazzetmiyor da, daha çok ölçüsüz insanlardan hoşlanıyor galiba, ne dersin Manoli. Aynı fikirde değil misin sen de?"

"Benim henüz fikrim yok," dedim.

Hiç kimse sevmiyordu Simo'yu. Ama hiç kimse de oynamaya hazırlandığı alçakça rolü aklının ucundan geçirmiyordu.

Bir sabah endişe içinde çıkıp geldi Lefteri. Paris'ten aldığı bir mektup vardı elinde:

"Al bak şuna, kardeşim neler yazıyor," dedi. "Eğer doğruysa, Küçük Asya'ya ebediyen elveda diyoruz!"

Drossakis'in yüzü, mektubu okur okumaz mosmor kesilmişti.

"Namussuzlar," dedi dişlerini gıcırdatarak...

Acı bir gülümseyişle işi şakaya vurmak istedi Lefteri:

"Desene Sèvres vazosu, fabrikadan kırık çıkmış!"[1]

Konuşmalarına karışmadım, çünkü alçak sesle konuşuyorlardı. Ama Lefteri gidince neler olup bittiğini sordum Drossakis'e.

1. Kelime oyunu: Sèvres, 1920 antlaşmasıyla olduğu kadar, porselenleriyle de ünlüdür. (Ç.N.)

"Daha ne olsun istiyorsun Manoli. Fransızlar Kemal' le doksan yıllık bir anlaşma imzalıyor! İngilizler, Musul petrolü için pazarlık ediyor! Hatırlıyor musun Londra Konferansı için sana söylediklerimi? Bekir Bey'i, sürüye dönen bir kuzu gibi sevgiyle karşılamışlardı: Yunanlıları ise, bir an önce başlarından def etmek istedikleri bir uzak akraba yerine koydular. 'İonya ve Doğu Trakya nüfusunun çoğunluğunu, Yunanlıların teşkil ettiğini sanıyorduk biz...' diyorlar. 'Meğerse aldanmışız. Bu mesele yeniden incelenmeli. Uluslararası komisyonlar kurulsun yeniden, istatistik ve raporlar hazırlansın!' Bizden kanımızı dökmemizi istedikleri vakit, Küçük Asya ile Trakya nüfusunun hangi oranda kimselerden meydana geldiğini bilmiyorlardı sanki namussuz eşşoğlueşekler!"

Bir uğultu yerleşmişti kafama. Drossakis'e inanmak istemiyordum. "Niçin söylüyor bütün bunları bana? Kendi düşünme tarzımı bırakıp da onun gibi düşünmem için mi?"

Fısıldayan bir sesle, "Biz kendi belamızı kendimiz aradık," dedim. "Bu Alman dostu Kral Konstantinos'u istememiş olsaydık, durum şimdi bambaşka olacaktı."

Birden soğukkanlılığını kaybetti Drossakis:

"Ah Aksiyotis şunu iyice bir kafana çak ki, kasım seçimleri ve yurttaşların birbirine düşmesi, doğrudan doğruya yabancıların eseridir. Bizi birbirimize onlar düşürdü. Bizim Kral'ı isteyip istememiz, politikasını değiştirmezdi onların, çünkü artık, menfaatleri değişmişti. Ve bir bahane buldular..."

Dedikleri doğruydu aslında. Ama bunları kabul ettiğim takdirde, Küçük Asya'nın elden gittiğini de kabul etmem gerekecekti ve ben her şeyden önce bir Anadolu çocuğuydum! Yavaş yavaş mırıldanmaya, ölçüp biçmeye ve suçlu aramaya başlamıştı askerler ve bu da ürkütüyordu beni.

Sık sık söylediği bir söz vardı Drossakis'in, "Eğer askersen ve sorarsan kendi kendine: 'Ben ne için ölüyorum?' diye... ayvayı yersin!"

Ve eklerdi hemen:

"Ne yani? Bir avuç mısırla mı yürüyecek bizim ordu Kızıl Elma'ya kadar? Oysa, Türkler için durum bambaşka: Tarlası için, camisi için, ailesi için savaşıyor Türkler. Sakarya demek, Termopil demekti onlar için. 'Sakarya,' diyor ve ölüme meydan okuyorlardı..."

Askerler o gün, "Drossakis haklıymış!" demeye koyulmuşlardı.

XIV

Saldırı emri geldiği zaman, cephede bir telaş başlar. Olayları önceden gördüğünü belli etmez hiç kimse. Ve bir ziyaretçi çıkagelir çağrılmadan, oturur her birimizin yanına, sorar: "Ne haber?" Hiç kimse adını anmak istemez, bu bin kere lanetli ziyaretçinin; ama inatçıdır ziyaretçi, ayrılmak bilmez yanımızdan. Ve haykırmak istersiniz sonunda: "Hayır! Hayır! Hayır! Sıra bende değil! Tanrı bana daha çok yıllar verdi yaşamam için! Acı çektim ben görmüyor musun, ne felaketler geldi başıma; yapacak bir alay işim var daha. Ve daha çok gencim!"

İzmariti dudaklarına yapıştırmış, heyecan içinde uzaklara bakan şu asker, cümlesini yarıda kesip sinirli sinirli gülmeye başlayan öteki ve onun yanındaki, çocukluğunu hatırlayan (hani hep kerhane sahneleri anlatırdı)... hepsi... hepsi... görünmez ziyaretçiyle gizli görüşmelere başlamışlardır. Ve ancak silahı alıp, yanında kumanda eden bir onbaşı, bir çavuş, bir yüzbaşı, yaptığını bilen bir ge-

neral, açılmış bayraklar, önde borazan sesleri, arkada topçu kuvveti, düşmana doğru atıldığında... ancak savaş başladığında değişir her şey. Düşünemezsin artık, sadece dövüşürsün.

Bir genel saldırının an meselesi olduğu haberi dolaşıyor birlikte. Emirler, hazırlıklar, her şey bunu gösteriyor. Drossakis'in parmakları geziniyor durmadan yere yayılmış haritanın üzerinde. Bazıları eğilip bir göz atıyorlar, tek kelime söylemeden dönüp gidiyorlar sonra.

Aramızdan iki-üç kişi, ima dolu mektuplar gönderiyor: "Ben belki de sağ salim dönerim. Ama..." Biri bir düğme dikiyor işte, kâğıtlarını gözden geçiriyor öteki, bir üçüncüsü yüzünden ergenlik sivilcesini patlatıyor. Karısını ve çocuğunu kaybetmiş ve o güne kadar, "Tanrı'ya şükredelim!"den başka bir şey söylememiş olan memleketlim Filipos, birden yırtıyor sessizliği:

"Hiçbir vakit kötülük düşünmem ben."

Ama hiç kimseyi şaşırtmıyor, bu beklenmedik söz. Ne düşünüp de söylediğini biliyoruz. Bazılarımız içimizden tamamlıyoruz o sözü, ihtiyacımız var. Midillili Gavrilelis'in ağzı işliyor işte gene ve Arsenis onunla dalga geçiyor:

"İyice tıkın ha! Bir de sigara tüttür ardından! Karnın tok gideceksin öbür dünyaya, tütünün keyfini çıkarıp da gideceksin!"

Bense postallarıma öfkelenmekteyimdir. Dar geliyor namussuzlar, bugün çıkardılar bu huyu! Ya da ayaklarım şişmiş... Hınçla çekip sıkıştırıyorum bağcıkları, bin bir küfürle düğümlüyorum.

Tam bu sırada Lefteri görünüyor. Alnı ter içinde, şapkasının siperini her zamankinden daha yukarı itmiş. Bir işaret çakıyor Drossakis'e, yabancı kulaklardan sakınmak için bana doğru geliyorlar:

"İzmir'e iniyorum Nikita," diyor. "Gizli ve acil bir görev, anlıyor musun!"

Kurnazca göz kırparak devam ediyor:

"Yüzbaşı'yla senin için de konuştum. Her şeyi ayarladım gelmen için... Bir daha böyle bir fırsat bulamazsın."

Adeta zorla sürüklemişti arkadaşını. Uzaklaşmalarını seyrediyordum. Lefteri sık sık duruyor, koca koca hareketlerle bir şeyler söylüyordu. Düşünceli, dinliyordu Drossakis. Sonra o da konuştu. Bir sıkıntı sarmıştı içimi.

Yüzbaşı'nın bürosuna yaklaşmışlardı, kupkuru kesilmişti ağzım. Ölüm fermanımı dinleyecekmişim gibi ayağa kalktım. Lefteri, Drossakis'i kolundan yakalamış çekiyordu. Geri geri gitmek istiyordu öteki, direniyordu hep. Futbol maçlarındaki gibi bağırmak geliyordu içimden, "Dayan Drossakis! Haydi Drossakis!" diye... Ama elini Lefteri'nin omzuna attığını gördüğüm an, bütün şevkim kırıldı; Yüzbaşı'nın eşiğini aştıkları zamansa, bedenim ürpertilerle sarsılmaya başladı. "Yenildi!.." dedim kendi kendime. "Kaptırdı yakasını! Yazık!" Bir ter boşanmıştı vücudumdan; her yanım ağrıyor gibiydi. Derken bütün bu boğuntu birden bir öfkeye dönüştü. Suçu kime yükleyeceğimi bir türlü kestiremiyor, ama köpürüyordum: Hadi bakalım, Nikita! Sen de geri hizmete aldır kendini! İzmir denen orospu güzeldir; öyle ya, adamın aklını başından alır kızları. Sabah ayrı, akşam ayrı bir kız bulursun. Öğleyin de vatan, fedakârlık, Büyük Yunanistan üstüne şatafatlı cümleler döktürürsün. Bizler de burada, cephede okur mest oluruz. Zavallı halk, evet! Seni de Şeytan götürsün Drossakis, seni de Şeytan götürsün! Az kaldı inanıyordum sana, yazıklar olsun!

Dönüp yürüdüm. Tiksintiyle tükürmüştüm yere, sonra da omuz silkmiştim: "Lanet olsun be! Ne var bunda üzülecek! O da namussuzun biriyse, beni ne ilgilendirir yani? Tanıyor muyum sanki onu, çocukluk arkadaşım mıydı? Orduda her cinsten adama rastlar insan, sonra da unutur gidersin..."

Karavana için kuyruğa giren askerlerin arasına karıştım. Ve yoklama yapan çavuşun sesi yükseldi:

"Drossakis!"

"..."

"Drossakis!"

"Burada!"

Çok iyi bildiğim sesin geldiği yöne çevirdim başımı. Yüreğimde bir güneş doğmuştu sanki! Yaşşa arkadaşım! Tanrı seni esirgedi!

Akşam yatmaya giderken tek kelime konuşmamıştık. Sonra sigara aradığını gördüm. Kayıtsız bir edayla, "Lefteri'yle birlikte sigaraları da kaybettik," dedim. "Ne oldu? Seni de kendisiyle İzmir'e almak istiyordu galiba?"

"Hergele," dedi. "Benim haberim yokken her şeyi ayarlamış. Ama kendi canımı kurtarmak beni ilgilendirmiyor; başka bir şey benim kurtarmak istediğim. Neyse..."

Yanlamasına uzandı yatağına, başını eline yaslayarak alçak sesle Lefteri'den söz etti:

"Hepten çürüyüp gitmiş olduğunu söylemek yanlış olur; ama bundan böyle düzelmesini beklemek de yanlıştır. İyi yönleri vardır her şeye rağmen... Emin bir yolla bana yabancı gazeteleri yollamasını istedim. Söz verdi. 'Biliyor musun Drossakis,' dedi, 'prensip sahibi olup da onlar uğrunda mücadele edenleri seviyorum ben. Aslında başka bir insan olmak istiyorum, zorluyorum da kendimi, çaba da gösteriyorum; ama bana güvenme... Tamamıyla yüzeysel, döneğin biriyim ben...'"

Benim kendisini dinlediğimi unutmuştu sanki, kendi kendisiyle konuşur gibiydi.

"Bunları mı konuşuyordunuz bugün öğleden sonra? Bunun için mi bir türlü ayrılamıyordunuz birbirinizden?"

Sözlerimin altında gizlenip yatan anlamı ve onu gidiyor sanınca duyduğum acıyı nereden bilecekti! Yatağıma doğru eğilip fısıldadı:

"Müthiş bir haberim daha var sana: Simo Kepeoğlu muhbirlik yapıyor! Hafiye olmuş, işitiyor musun! Ayağını denk al, dikkatli ol ona karşı..."

Beklenen büyük saldırıyı, bizim tümen başlatmamıştı. Geceleri durmadan siper kazıyorduk ve düşman da durmadan mevzilerimizi bombalamaktaydı. Köpürüyordu Drossakis:

"Bu iğrenç mermileri işitiyor musun Aksiyotis? Fransız orospuları bunlar. Fransızların Kemal'e hediye ettiği orospular... Bir de şunları dinle: Bunlar da İngiliz. Pis Musul petrolü karşılığında Londra'nın hediyesi! Patlayıcı maddeyle doldurdular Kemal'in depolarını, o da savunuyor işte böyle, umurunda değil! Hepsi ona silah vermek için yarış ediyorlar; bütün o namussuz yabancı şirketler donlarını indirmiş, acaba bizi de düzer mi Kemal diye hasretle beklemekteler... Puştlar!"

Uzun süredir ordudan yükselen mırıltılar yavaş yavaş homurtu halini almıştı. Artık lafını esirgemiyordu askerler, düpedüz bağırıyorlardı:

"Bıktık savaştan!"

Kimisi kaçmayı düşünüyordu, kimisi de kendi kendini yaralamayı. Bir alayda ayaklanma olmuştu. Her şeyden mahrum kalmıştık bütün kış boyunca: Doğru dürüst bir yatacak yerden, üniformadan; gıdadan, ücretten... Sadece soygunculuğu düşünür olmuştuk. Türk köylerini talan etmeye koyulmuştu askerler. Ve Kemal haklı olarak, "Düşmanın yaptıklarından ben utanç duyuyorum..." tarzı demeç veriyordu. 1914'lerdeki Türk ordusunu hatırlatıyordu bana içine düştüğümüz durum, yüreğim sızlıyordu... Şimdi Türklerin tarafına geçmişti cesaret ve direnç. Kadınlarıyla çocukları bile sırtlarına erzak ve cephane yüklenip ordularına ve çetecilere yardıma koşuyorlardı. Bütün ahali bizi casusluyordu; bakış-

larıyla bile vuruyorlardı bizi. Kör Mehmet'in damadı ölmemişti, hayır. Tepeden tırnağa cesaret kesilmiş insanlar fışkırmıştı onun kanından... "Kemal'in direnme hareketi, Türklere yepyeni bir yürek verdi." İlk söylediği zaman bana Drossakis'in boğazına sarılmak arzusu veren bu cümle şimdi gerçeği dile getirmekteydi... Ya öteki söyledikleri? Onlar da mı doğru çıkacaktı yoksa? Haksız bir dava uğruna mı, bunca kahramanlık göstermiş, bunca kan dökmüştük yoksa? Ya söylediği gibi içinde bulunduğumuz durum felaketin yalnızca başlangıcıysa? İşimiz ne burada bizim? Ne yapmak için buradayız biz? Hayır, bu türlü şüphelerle kazanılmaz bu savaş!.. İman etmeliyiz! Ama nasıl ve neye?

Drossakis'e söz ettim endişelerimden.

"Sende bir cevher olduğunu biliyordum," dedi. "Olgunlaştı düşüncen. Şimdi artık iyice aydınlanması gerek. Bir gün bana, 'Hürriyet için mücadele...' demiştin. Kimin hürriyeti için?"

Kararlı bir sesle kestim sözünü:

"Bu konuda bir tek kelime daha söyleme," dedim. "Başlama yeniden. Başkaları düşünsün onu, hükümet düşünsün; generaller ve bilginler düşünsün... Küçük Asyalı bir askerim ben. Gözlerimi yumar, kulaklarımı tıkar dövüşürüm, vururum, ilerlerim..."

Drossakis'in sağ kaşı, kızıştığı zamanlar olduğu gibi, titremeye başlamıştı:

"Kafasını biraz olsun çalıştırmak zahmetine katlanmayıp da omuz silkenler, aslında büyük bir suç işliyor! Ve sen Aksiyotis, sen daha da suçlusun... Sanıyor musun ki tarihi yapanlar hükümet adamlarıyla generallerdir! Gözlerini yumar, kulaklarını tıkarsan onların uçuruma doğru ittikleri bir tekerlek olup çıkarsın. Ama sen böyle aciz bir alet değilsin ki Manoli, Halk'sın sen, Halk! Ve olayları değiştirebilmek için, anlamak zorundasın!"

Durdurmak imkânsızdı. Konuşuyor, konuşuyor; kendi söylediklerini kendi dinleyerek ve kendi kendini heyecanlandırarak, durmadan konuşuyordu! Başka türlü düşünmek mümkün müydü? Mümkün müydü onun bu kadar açıkça gördüğü şeye karşı kör kalmak?

"Ben de dövüşüyorum işte, ne olmuş yani!.." diye haykırdı. "Ben de hayatımı koymuş dövüşmekteyim. Ve ömrümün en güzel yıllarını Anadolu'nun dağlarına gömdüğümü de düşünmüyorum üstelik. Beni asıl ürküten, vatana ve halka zararı dokunacak bir hataya suç ortaklığı etmek!"

"Vatan sözü senin ağzına yakışmıyor," diye direttim.

"Yanılıyorsun Manoli," dedi. "Ben de severim vatanımı. Yalnız onu, hükümet ve devletle karıştırmam."

Drossakis'in mantığı her keresinde bende bir yankı buluyordu, ama bir türlü cesaret edip de dinleyemiyordum o yankıyı; dehşete kapılıp kaçıyordum hemen. Ve gidip Kırmızıdis'in yanına oturuyordum. Zafere körce iman etmişti Kırmızıdis, Fulacıklıydı. Anasını, babasını, kardeşlerini, toprağını, sevdiği kızı... nesi varsa hepsini kaybetmişti savaşta; imanını kaybetmemişti. Köyünü yakıp yıktıkları zaman sadece o kurtulmuştu ve Kırmızıdis başına gelenleri anlatınca taşlar bile ağlamaya başlardı. Askerler ilkin saygı ve acı duyarak dinlemişlerdi onu; sonra kanıksadılar: Hiçbir şeyden etkilenmiyorlardı artık, sadece cinsel hislerini uyaran hikâyeleri dinliyorlardı.

"Kırmızıdis be!" diyorlardı. "Genç kızların ırzına nasıl geçiyordu o namussuzlar, asıl onu anlat bize sen... Biz bir Türk köyüne daldığımız vakit, küçükhanımları yumuşak bir şekilde çekeriz altımıza; boğazlamayız..."

Derken bir başkası atılıyordu söze:

"Zaten hepsi azgın oluyor o yavruların!"

Ve gülüyorlardı hep bir ağızdan! Ne olmuştuk... Niye böyle olmuştuk biz yarabbi!

1922 ilkbaharı başında taburumuz, Afyonkarahisar dolaylarında bir yaylada konaklıyordu. Askerler dağılmıştı. İki saat kadar bir soluk alma vaktimiz oluyor ve tehlikeyi düşünmüyorduk artık. Ortalık öylesine sakindi ki, savaşı unutuyordu insan. Dağlar gurur içinde seriyordu gözlerimizin önüne kocaman kütlelerini; sık ormanlar, orada burada, kar lekeleriyle parıldıyordu. Yamaçların eteğindeki açıklıklarda ufak tefek köyler seçiliyordu, dağılmış otlayan koyunlar gibi, her şeyin dışında, her şeyden uzak ve tek tük ekili tarlalar, uzanmamız için serilmiş halıları andırıyordu. Dere yataklarında sular şırıldıyor, milyonlarca nilüfer fışkırıyordu eriyen karlardan. Ağaçlarda filizler kabarmaktaydı. Böcekler, sürüngenler, kuşlar, dört ayaklılar, hepsi sevişmeye hazırlanıyordu. Ve biz bu doğanın en sefil, en lanetli yaratıklarıydık.

Güneşi içimize sindirmek için dolaşırken sık çimenlerle kaplı bir köşe bulup uzandık. Drossakis sırtüstü yatmış, büyük bir zevkle kaşınıyor; avuçlayıp burnuna götürüyor otları, kokuyu ciğerlerine dolduruyordu. Havayı kucaklamak istermiş gibi kollarını açarak:

"Ne güzeldir şu namussuz hayat. İnsan bazen çocukluğuna dönmüş gibi oluyor!"

"Çocukluk! Onyo isminde bir merkebimiz vardı arkadaşım, onu hatırlatıyorsun bana. Bahar gelmeyegörsün, o da senin gibi otların içinde yuvarlanır dururdu böyle... Nasıl da akıllı bir hayvandı, bilemezsin Nikita! Bütün gün boyunca oradan oraya dolaşır gezer, şakalaşır bizimle; ama yularla yükün kokusunu alır almaz kaybolurdu ortadan. Dört bir tarafı arar, bulamazdık bir türlü. Bağırırdık avazımız çıktığı kadar, 'Onyo! Onyo!' diye... Ve sonunda elimize geçirdiğimizde, tıpkı bir insan gibi hem sert, hem de yumuşak bir edayla yaklaşır, her bir yanımıza sürterdi artık kocaman kafasını..."

Birden garip bir duygululuk vermişti bana Onyo'yu

hatırlamak... Bir süre daha söz etmek istiyordum hayvandan. Drossakis'in kendi hatıralar ummanında başını alıp gittiğini fark etmedim bile.

"Bak sana adı neden Onyo kondu, onu anlatayım. Hoş bir hikâyedir, değer! Çocukluk çağımdaydı... Kahveye bir yabancı geldi. Eski harabeleri gezmeye gelenlerden biri... Zayıf ve upuzun bir adam... Şu anda bile açık renk kedi gözleri ve seyrek kocaman dişleriyle görür gibiyim adamı...

'Ne istiyor bu İngiliz?' diye sordu birisi. 'Bir şeyler söylüyor bize...'

'*Onon! Onon,*' diyordu hep İngiliz.

'Ne demek bu yahu çocuklar? Bilen birisini çağırın bari...' Kayıkçı kaptan Nikola atıldı hemen:

'Ben biliyorum,' dedi, merak etmeyin: 'Şarap istiyor adam. *Onon*, Eski Yunancada şarap demektir!'

Köylüler hayranlık içinde haykırdı:

'Hay sen çok yaşa!'

Ve konukseverliklerini göstermek için gidip fıçıdan bir okka şarap çektiler. Ama adamcağız gene aynı teraneyi tutturmuştu:

'*No! No, No inon! O-non... Onon!*'

Tam bu sırada köy hekimi Haylaridis geçiyordu kahvenin önünden. İngilizce bilirdi o, çağırıp sordular.

'Ne istiyor bilir misiniz?' dedi. 'Bir eşek istiyor! Dimitro'nun eşeğini... *Onon*, eşek demektir...'"

Nikita gülmüştü:

"Yahu Aksiyotis, diye kesti sözümü. Bu çimen sana hatırlata hatırlata, sadece bir eşeği mi hatırlatıyor yani? Başka hiçbir şey hatırlatmıyor mu sana bu çimen? Sevgilini alıp da otlar üzerinde şöyle yuvarlanmadın mı hiç? Ve dayanılmaz bir arzuyla dolup taşmadı mı için?"

Kolay kolay açılmaz köylü, hele bu meselede son derece ketumdur. Geceleri, daha hâlâ acısını çektiğim

Katina'nın hatırası kutsaldı benim gözümde; nitekim Drossakis de, en ufak bir fırsatta uzun mektuplar yazdığı sevgilisinden hiç söz etmemişti. Üstelik, arkadaşlarımızın durup dinlenmeden kadın lafı etmesi, bize bir çeşit tiksinti veriyordu. Ama şu anda durum başkaydı, izzetinefsimle oynanmış sayıyordum kendimi ve Adviye ile birlikte yaşadığım maceranın bir kısmını anlatmaya koyuldum.

"Anladığım kadarıyla," dedi, "eğer Ankara'ya girecek olursak, orada bir evlat bulacaksın. Küçücük bir Mehmet!"

Ama bu itiraf, beni teselli etmek yerine, büsbütün bulandırmıştı. Alevler içindeydi yüzüm: Haddinden fazla uzun bir süredir kadınlardan uzak kalmıştım. Drossakis, kuşkusuz benimkine benzer düşüncelere dalmış, bir ot koparıp emmeye koyulmuştu...

"Rezil ettiler hayatımızı. Savaş üstüne savaş derken, orasından çaldılar, burasından kırptılar hayatımızın; kuşa döndürdüler bizi! Bir şeylere gebe bu çağ, ama bunca acılı bir doğumdan bakalım ne türlü bir çocuk çıkacak? Birazcık güzel gün yüzü görebilseydik hiç değilse!"

Cümleyi tamamlamama kalmadan bir akrep sokmuş gibi ikimiz de fırlayıp dikilmiştik. Karşımızdaki tepeye, gözleme karakolunun arka tarafına doğru sürüne sürüne Türk çetecileri tırmanmakta ve orada hiçbir şeyden habersiz nöbet tutan Kırmızıdis'e hücuma hazırlanmaktaydılar.

"Kırmızıdis!" diye haykırdım avazım çıktığı kadar, "Türkler geliyor!"

Elim tetikte, yandaki yıkık çitin arkasına sıçradım. Uykuda bile yanımdan ayırmıyordum zaten silahımı. Drossakis de bu arada kendi silahına doğru sürünmekteydi. Çığlığımı işiten Türkler, hemen ateş etmeye ve el bombaları fırlatmaya başlamışlardı. İyi nişancı olduğum-

dan, şarjörümü üzerlerine boşalttım; Nikita bu sayede kendini bir siperin ardına atabildi. Ve aynı anda Kırmızıdis'in olduğu yerde, şöyle bir dönüp yamaca yuvarlandığını gördük. Gene o anda, hemen yanı başımızdaki çalılıkların arasında sağır bir gürültü kopmuştu. Soluğumuzu kesip bekledik. Gitmişler miydi, ateş etmek üzere siperlenmişler miydi yoksa? Tam öğle vakti hücuma kalkmak! İyiye alamet değil bu! Peki ama bizimkiler neredeydi? Bir çıkar yol bulabilmek amacıyla dört bir yanı tarıyordu bakışlarımız. Ve birden, yandaki çalılıktan dışarı taşmış iki postal çarptı gözlerimize. İki hareketsiz ayak! Bekledik bir an. Sonra daha iyi görebilmek için biraz sola kaydık: Bir askerdi bu! Türklerin attığı el bombaları ona isabet etmişti! Ânında ölmüştü tabii! Gözlerini kapamak için yaklaştım ve bir çığlık attım kendimi tutamayıp:

"Simo!"

Önce şaşkınlık içinde baktı Drossakis ölüye, sonra bakışlarında bir tiksinti ve öfke belirdi:

"Pis muhbir," dedi tükürür gibi. "Bizi casuslamaya gelmiştin, öyle ya?"

Altı üstüne gelmiş bir haldeydi yüzü Simo'nun, aldandığımı sanmıştım. Bu derece aşağılık davranabileceğine inanmak istemiyordum aslında. Kıvırcık saçlarına, benli kocaman burnuna bakıyordum. Onun saçları, onun burnuydu bunlar, evet. Ama gözler? Patlamıştı gözleri. Ve kalın dudaklarının yerinde de kocaman bir delik vardı! Ağız, dil ve dişler, hepsi birbirine karışıp erimişti sanki!

Kimliğinden emin olmak için, ceplerini kurcalamak geldi aklıma. Sağ cebindeydi eli, kaskatı kesilmişti, özenle katlanmış bir kâğıt tomarına yapışmıştı sımsıkı: Tanıdım hemen; Drossakis'in notlarıydı bunlar. Onun kitap harflerini andıran yuvarlak yazısını ve Lefteri'nin verdiği

ince pembe kâğıdı nasıl hatırlamazdım! Ve tomara, kendi el yazısıyla bir not iğnelemişti Simo... Kelimenin tam anlamıyla altüst olmuştum! Drossakis'i aradı gözlerim: Kırmızıdis'e yardım etmek için tepeye tırmanmaktaydı. Kırmızıdis, "Göremiyorum! Gözlerim! Gözlerim gitti!" diye haykırıyordu avazı çıktığı kadar.

Tomarı cebime sokuşturdum, bir ölünün üzerine balgam atıp günaha girmemek için, hızla uzaklaştım oradan. Drossakis'in kendini siperlemeksizin fırlamış olduğunu düşündükçe içim titriyordu. "Bu sefer işi bitiktir!" diye geçti içimden. Onu geri döndürmenin yolunu ararken, ateş sesleri yükseldi gene, Türkler görünmüştü. Şeytan gibi çıkıvermişlerdi ortaya. Bizimkilerden bir müfreze onları kovalamaktaydı. Ama gene de Drossakis'i nişanlamak için vakit buldular. Devrildi Drossakis; yaralanmış ya da ölmüştü, bilmiyorum. Sadece karşı hücumu düşünüyordum artık: Tüfeği omuzluyor, koşuyor, yeniden omuzluyordum. Arkadaşlarımın attığı çığlıklar, bir vahşiden farksız kılmıştı beni... Tam gözümü kısıp nişan aldığım bir sıra, sol koluma bir kurşun saplandı.

Tek elimle nişan almayı denedim. Açık damarlarımdan ateş gibi bir kan akıyordu...

Drossakis ve Kırmızıdis'le aynı hastanede buldum kendimi. Ne olup bittiğini, anesteziden çıkar çıkmaz hatırlamıştım. Kollarımı, bacaklarımı oynattım, yerli yerinde olup olmadıklarını anlamak için. Sadece sol kolum ağrımaktaydı. Ucuz kurtulmuştum!.. Yeniden hareket ettirdim bedenimi, yavaş yavaş, tembelce... Çıplak ayağımın yumuşak yatağa değmesinden doğan ferahlık! Yaralandım diye neredeyse sevineceğim! Dertler bir zaman için geride kalıyor işte! Doğrulup kalkmayı denedim ama imkânsız: Deliksiz bir uykuya yuvarlandım yeniden.

Ertesi gün, kendi hastalığımı bir kenara atmıştım, çünkü Drossakis ölmek üzereydi. İki yatak ötemde yatı-

yordu, müthiş ateşi vardı ve durmadan bir bardak su istiyordu yanındakinden; yanındakiyse duymuyormuş gibi yapmak için sırtını dönmüştü ona... Israrla su istiyordu Drossakis. Doktorların, "Hiç kımıldamayacaksın," dediğini unuttum o anda, kalkıp su verdim arkadaşıma. Sonra da yanındaki askere dönüp, tiksinti taşan bir sesle, "Utan!" dedim.

Ağlayacakmış gibi tepeden tırnağa süzdü beni, sonra bütün vücuduyla çırpınıp yorganını üzerinden atarak haykırdı:

"Bak! Bak şu halime!"

Her iki kolu da sımsıkı sarılıydı; birini bilekten, ötekini de dirsekten kesip almışlardı. "Bağışla beni!" demek istedim, ama sesim boğazımda tıkanıp kalmıştı. Kahkahalarla eşlenen küfürler yağıyordu üstüme:

"Aptal!"

"Hayvanın biri işte!"

Ve ötekiler de açıyordu şimdi yorganlarını; eksikgüdük vücutlar gördüm boylu boyunca. Bir kaya parçası gibi çivilenip kalmıştım olduğum yere... Bir asker yaklaştı sonra yanıma, sırtımı dostça sıvazlayarak, "Boş ver üzülme," dedi. "Zamanla alışır gidersin böyle şeylere. Sakat olup yuvaya dönmek, sağ kalıp cepheye gönderilmekten iyidir işin ucunda!"

Başka bir koğuşta yatan Kırmızıdis'in gözlerini kaybettiğini ve Drossakis'ten de artık ümit kalmadığını aynı gün öğrendim. Benim talihim de, savaşta bütün dostlarımı kaybetmek olacak öyle mi? Hayır, kaybetmeyeceğim Drossakis'i... Yardım edeceğim ona; yaşamalı o, yaşamalı... Akşam karanlığı bastırmıştı çoktan, fırtınalı bir gece... Uğuldayarak esiyor rüzgâr, bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor, art arda çakıyor şimşekler... Kolsuz asker uyuyalım diye bekliyor, sonra doğrulup kalkıyor yatağından: Uyuduğumuzdan emindir artık. Masasının

üzerindeki tabağı, bir köpek gibi yalamaya başlıyor. Yaklaşıyorum:

"Söyleyeceğim şeyi kötüye yorma arkadaş: Bırak da sana ben yedireyim."

Başını kaldırıp Drossakis'i işaret ediyor bana, "Sen asıl şu müşteriyle meşgul ol," diyor. "Öyle sanıyorum ki soluğu kesildi..."

Nikita'ya doğru attım kendimi, kulağımı ağzına koyup dinledim: Hayır, soluk alıyor daha. Ama yatağı bir kan gölü halinde... Ameliyat odasına seğirtiyorum yardım istemek için. Sedye dolu ortalık. Üstü başı kan içinde kalmış doktorlar, ışığın azlığına küfrediyor durmadan.

Bütün sevimliliğimi, bütün kurnazlığımı seferber edip aşıyorum engelleri; başhekime yaklaşıyorum. Ellerini yıkıyor. Ve bana yanıt olarak, hastabakıcılara haykırıyor hiddet içinde:

"Nasıl girebildi buraya bu? Hanginiz bıraktı bunu? Kör müsünüz yoksa!"

Bana dönüp çocuk azarlar gibi kükrüyor sonra:

"Hemen yatağına defol!"

Gitmeyeceğim, kararlıyım.

"Gitmem doktor," diyorum. "Mutlaka gelip görmeniz lazım arkadaşımı, ölmek üzere..."

"Defol diyorum! Rahat bırak da çalışalım! Çık dışarı!"

"Gelişigüzel birisi değil bu doktor, değerli bir arkadaş, koca bir bilgin!"

"Atın bunu dışarı! Ne duruyorsunuz? Bağlayın yatağına! Delirmiş bu, tamamıyla delirmiş!"

Hastabakıcılardan biri gelip arkamdan sarmıştı beni. Sağlam elimle koluna sımsıkı yapıştım. Gerçekten delirmiştim:

"Gelmesi lazım doktorun," dedim. "Ölürse siz sorumlusunuz! Gel benimle, gel de bak inanmazsan... Bırakmam seni, geleceksin... geleceksin benimle."

Ve geliyor. Zorla getiriyorum. Sürükleye sürükleye.. Nikita'nın halini görür görmez bir iğne yapıyor hemen; sonra da, doktorun gelişine kadar ferahlatmak için neler yapmam gerektiğini gösteriyor bana... Derin derin soluyor Drossakis, su istiyor durmadan ve durmadan sayıklıyor:

"Niçin Manoli... niçin su vermiyorlar bize? Biliyorum ben... Eğil de söyleyeyim kulağına..."

Başhekimin arkamızda dikilmiş bizi dinlediğini fark etmemiştim. Beni kenara çekip Drossakis'e eğiliyor:

"Derhal ameliyat odasına!"

Daha sonra birkaç gün içinde dirildi Drossakis. Konuşuyor, yazıyor, okuyordu: İnanamıyordum gözlerime! Simo'nun cebinde bulduğum tomarı hatırladım sonra birden. Kâğıtları bir çocuk sever gibi okşayarak, "Ne vakit aşırmış bunları yarabbi," dedi. Ve hafiyenin, yaralandığımız günün tarihini taşıyan raporunu okuduk:

"Aksiyotis'le tenha bir yerde bir araya geldiler. Her ikisi de birlikten ayrıldıkları fark edilmesin diye tedbir almışlardı. Konuşmaları şüphe uyandırıcıydı: Savaşa karşı olduklarını gösteren sözler söylediler."

"Kıyamete kadar o suratla kalır inşallah!"

Cephedeki durum kötüye gittikçe, askerlerin maneviyatını yükseltmeye çırpınan hastane müdüriyeti, birtakım yalan yanlış söylentiler yayıyordu ortalığa: Aya Yorgi, Bozdağ ormanlarının sisleri arasında, atının üzerinde dörtnal giderken gözükmüştü ve dendiğine göre, Tanrı'nın bizleri himayesine aldığına ilişkin bundan daha kesin bir işaret olamazdı! Gene de birkaç kişi inandı bu martavala... Aşağı yukarı herkes, hastanede kalışını her ne pahasına olursa olsun uzatmak tasasındaydı. Usturayla yarasının dikişlerini kesip, pis tırnaklarıyla kaşıyanlar vardı aramızda. Bir kısmı da, ateşini yüksek göstermek için, termometreyi çarşaflara sürtüyor, ya da bulurlarsa, kaynar suya daldırıyorlardı.

Drossakis'in, Lefteri'nin yolladığı gazeteleri okumak üzere bahçeye çıktığını her görüşümde, kötü bir haber vardır korkusuyla uzaklaşıyordum. Durum ne kadar kötüyse, o kadar az konuşulsun istiyordum hep. Drossakis de konuşmaya hevesli görünmüyordu... Dalıp dalıp gidiyor, "Bundan böyle ne desem boş!" diyordu sonra. Ve bu da beni, büsbütün endişelendiriyordu...

Sonunda bir gün, askerlerin gizlice elden ele aktardığı bir hükümet organında yayınlanan iki makale, benim de elimin altına düştü:

"Küçük Asya seferi, Yunanistan için bir kangren haline gelmiş bulunmaktadır. Müttefikler, Küçük Asya'nın derhal tahliyesini şart koşmaktadırlar. Sèvres Antlaşması çoktandır dikkate alınmamaktadır. Ordu bir an önce ve kuşatılma tehlikesini göze almadan yurda dönmelidir."

Bir boğuntu kaplamıştı içimi. Drossakis'e koştum:

"Bak, hükümet gazeteleri ne diyor!"

Sesimi alçaltmamı işaret etti.

"Bizim sırtımızda kaymak üzere hangi kızağı hazırlıyorlar, bilmek istiyorum," diye direttim. "Nereye gittiğimizi, sonumuzun ne olacağını bilmek istiyorum, anlıyor musun! Konuş hadi! Bugüne kadar sen söyler, ben dinlemezdim. Ama bugün ben de istiyorum işte. Konuş!"

Fırsatı kaçırmayacağını sanmıştım: Tam tersine... Çıkarıp bir sigara ikram etti bana, telaşsız bir sesle:

"Al bakalım... Dostumuz Lefteri'nin hediyesi bu. İzmir'de gezip gezip bize karşı utanç duydukça, hediye yolluyor..."

Yanıt vermedim. Titriyordum sinirden.

"Ne öfkeleniyorsun yahu! Yeni bir şey keşfetmiş gibi bir halin var üstelik! Ben söylerken inanmıyordun, ama onların gazetelerinde okuyunca koydu değil mi?"

Yavaşça kalktı yatağından:

"Çıkalım... Çınar ağaçlarının altına gidip hava alalım

biraz... Cesaretini kaybedeyim deme ha, ihtiyacın olacak!"

Dağ rüzgârı ferahlık vermişti bana. Bir sıraya oturduk. Nikita inatla gözlerini ovalıyor, konuşmuyordu... Peki ama ne istiyordum ben bu adamdan? Acımasını mı bana? Beni teselli etmesini mi? Yoksa, her zamanki gibi beni kışkırtıp kendisine karşı hınçlanmaya sürükleyecek olan bir gerçeği yeniden dile getirmesini mi? Tatlı ve üzgün bir sesle:

"Önce sana konuşmakta niçin tereddüt ettiğimi söyleyeyim Manoli," diye başladı. "Yaraya neşter vurmanın sırası mıdır, diye düşünmekteydim. Yaraya neşter vurmak: Yani... bugünkü durumun ötesinde, başımıza gelen fekaletlerin kaynağına inip temel meseleyi sermek gözlerinin önüne... Küçük Asya seferi şart mıydı? Temel mesele işte bu, anlıyor musun? Böyle bir tartışmaya girebilecek durumda değiliz. Haklı ya da haksız olarak, o güzelim gençliğimizi tuzağa düşürdüler burada. Burada... Anadolu'nun göbeğinde... Ve bugün, çepeçevre ihanetle kuşatılmış durumdayız. Hepsi birbirini suçlamakta bak..."

Berrak bakışları bir an yüzümde gezindi. Anlayıp anlayamayacağımdan emin olmak ister gibiydi...

"Güneşi gece yarısı aramaya kalkışmak boşunadır Manoli! İtilaf Devletleri, Doğu meselesini kendi çıkarlarına en uygun şekilde ayarladığından beri, yani kapitalistler Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemeye karar verdiği andan itibaren, bizim Küçük Asya'daki davamız, ana rahminde ölmüş bir çocuktan farksızdır. Yunanistan'ın rahminde... Bizi Küçük Asya'ya bin bir vaatle göndermiş olanlar, şimdi bize, *'Hoşt köpek!'* diyor, anlıyor musun? Ama Aksiyotis'in yüreği paramparçaymış, ama Kırmızıdis'in gözleri kör olmuş, Golis ölmüş, Stepan öksüz kalmış... umurlarında bile değildir. Yunanistan'ın kaderi, onları şuncağız ilgilendirmez... Yabancı sermaye, kendi çıkarını hesaplar yalnız! Merhamet

ve adalet beklemeyeceksin ondan. Temsilcileri, Londra ve Paris'teki bürolarına kurulup haritayı yayarlar önlerine, şöyle bir göz atarlar ve eğer çıkarları tehlikeye girmişse, kendi kaderlerini kendi tayin etme hakkını hatırlarlar halkların, hürriyet ve bağımsızlık âşığı kesilirler. Ama çıkarları öyle gerektirdiği vakit de; kırmızı kalemi alıp yeni bir çizgi çekerler haritanın üzerine, güzelim memleketleri ve koskoca halkları siler geçerler... Kırmızı kalem, şimdi bizim üzerimizde Manoli! Yunanistan'dan istediklerini bedavaya elde ettiler. Ve onların sıkmış olduğu portakalın suyunu bugün Kemal içiyor."

Drossakis, "Yunanistan'ın rahminde ölen çocuk"tan ve bir kalem darbesiyle güzelim ülkemizi silip geçen canavarlardan söz ederken, çıldıracak gibi olmuştum. Göllerimizin suyu gibi, anayurdumun Menderes'i gibi yaşlar akıyordu gözlerimden ve düşüncem birdenbire sanki kanatlanıp, köyüme doğru uçtu. Bahçesi yasemin kokuları giyinmiş ve kirazları çiçeklere bürünmüş evimize... "Drossakis, bağışla beni; utanıyorum. Hiçbir zaman gizlemediğin bir gerçeği söylemeni istedim senden. Ama bak inanmıyorum sana, inanmak elimden gelmiyor! Ne olur anla beni!"

Elini omzuma koymuştu. Beni korumak ister gibi... İçimde kopan fırtınadan habersiz, devam ediyordu:

"İşte böyle Manoli... Kendi suçumuzun cezasını çekmemiz neyse ne, ama başkalarının işlediği suçların cezasını da bize çektiriyorlar. Büyük devletlerin, Anadolu'yu bölüşmek konusundaki fikrine gelince..."

Cebinden çektiği yabancı gazetelerden, gelişigüzel okumaya başladı:

"Yunanlıların Küçük Asya'yı en kısa zamanda ve kayıtsız şartsız boşaltmaları gereklidir. Biz onları, bir fetih için göndermedik oraya!"

"Önümüzde bir gerçek duruyor: 'Yeni Türkiye...'

Yeni Türkiye, tarihi görevinin şuuruna ermiş bulunmaktadır. Bu yenilik idealine karşı çıkmak, bizim bakımımızdan büyük bir hata olur..."

"Bütün bunların altında gizlenen şey nedir biliyor musun Aksiyotis? Petrol, kömür, demir, krom... Yani, Anadolu'nun el değmemiş servetleri üzerinde yabancıların kurmak istedikleri tekel! Ah dostum ah! Büyüklerin okşayacağı tutar adamı, küçüksen güvenmeyeceksin onlara... Çünkü çıkarları çatışır durmadan, kendi aralarında da anlaşma yoktur. Her biri kendi kanadının altında kalalım ister, zamanı gelince kullanmak için. Bir kez yakanı kaptırdın mı, elini uzatır kolunu kurtaramaz hale düşersin; varını yoğunu alırlar. İşte Venizélos'un hatası bu... O ki, bizim canımız gibidir, tanıyordu hepsini; gidip ellerinde bir maşa oldu. Hele Kral'dan ve saraydakilerden hiç söz açmayalım. Belki bir ufak umut kalmıştı; ama beyzadeler, Venizélos'un hatalarına yeni hatalar ekleyip bizleri uçurumun dibine sürüklediler!"

"Yeter Nikita!" diye haykırdım. "İşitmek istemiyorum artık! İsteyen benim, ama dinlemek elimde değil!"

Fırlayıp kalkmak istedim. Tuttu kolumdan. Sapsarı kesilmişti:

"Ben de acı çekiyorum Manoli," dedi. "Benim de canım yanıyor!"

Kırmızıdis, santur çalıyor ve türkü okuyordu bahçede:

"Neredesin benim perişan köyüm?
Bir nefret çığlığı halindesin!
Ne adam kaldı, ne kardeşim, ne karım...
Sen benim tatlı güzel Yunanistan'ım,
Bütün umudum sendedir..."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Büyük felaket

XV

1922 Ağustosu'nda, Kemal'in Büyük Taarruz'u sırasında, Afyonkarahisar cephesine sevk edildim. Gece gündüz siper kazıyorduk, bütün yiyeceğimiz, peksimet ve kurutulmuş balıktan ibaretti. Dişimi sıkıyor, yüreklendirmeye çalışıyordum kendimi. "Bunun adına savaş derler Aksiyotis," diyordum hep içimden. "Fedakârlık saati gelip çattı işte! Politikayla ne ilişkin var senin? Sen sadece vazifeni yapıyorsun o kadar."

Ağustos ayının ortalarına doğru (tam on beşi miydi ayın, yoksa on dördü mü, hatırlamıyorum) aşağı yukarı beş yüz atlı tutan bir Türk kolu bir dere yatağından aniden fırlayıp cepheyi yardı ve bizi demiryolundan yalıtmak amacıyla sağa doğru dörtnal ilerledi. Topçu birliklerimiz harekete geçti hemen, biraz sonra da düşman, ilerlemesini kesmiş ve kendi hatlarına çekilmiş bulunuyordu.

Birdenbire sustu toplar, ağır bir sessizlik çöktü havaya: Ordunun kalbi durmuştu sanki. Türk süvarileri bundan cesaret alıp yeniden hücuma kalktılar. Biz yukarıda siperlerin içinde beklediğimizden, hiçbir şey anlayamamıştık. Ama facianın havada dolandığını seziyorduk. Birbirimize bakıyorduk durmadan. İdam mahkûmları gibi sessiz ve soluktuk. Kuşku ve korkular dudaklarımıza ka-

dar yükseliyor ama ifade bulamıyordu bir türlü. Hain sessizlik! Top ateşi başlamayacak mı? Niçin hâlâ çalmıyorlar ateş borusunu? İnsanın canını çıkaran yürüyüş bundan bin kat iyidir! Ve gene bin kat iyidir bundan, daha dün lanetler yağdırdığımız savaş! Ölmek, böyle can çekişip beklemekten çok daha rahattır herhalde! Ne oluyor peki? Yoksa kuşatıldık mı? Türk çetecilerin gelip bizi nallamalarını mı bekliyoruz? Eğer cephane bittiyse, bizi niye burada küflendiriyorlar? Niye?

Bir mezar taşı üzerimize kapanır gibi bastı karanlık. Kimsenin uykusu yok. Sinirler alabildiğine gerilmiş, neredeyse çatlayacak. Karış karış karanlığı tarıyor gözlerimiz, düşmandan bir iz arıyor. Burun deliklerimiz ürperiyor. Çoktan başlamış kaçmaya düşüncemiz; burada çivilenmiş işkence çeken bedenden uzakta, dörtnal gidiyor... Tuhaf tuhaf şeyler düşünüyor insan! Anasını düşünüyor mesela; elinde bir fotoğraf, ağlarken... Kaç zamandır bir kadına sarılıp yatmadığını düşünüyor. Postacıyı hayal ediyor kapıyı çalarken: Elinde resmi mühürlü, kırmızı damgalı bir ordu zarfı: "Vatan uğrunda kahramanca öldü oğlunuz..." Ağlayanları düşünüyor insan. Ve sevinenleri. Ve malları bölüşen mirasçıları hayal ediyor...

Hiç bitmeyecek mi bu rezil gece? Şakacı arkadaşlara ne oldu peki? Niye bitler, açlık ya da orospular hakkında hikâye anlatmıyorlar? Niye?

Drossakis nerede acaba? O mutlaka bir şeyler sezer ve bu sıkıntıyı dağıtacak bir laf bulurdu! Ama hastaneden döndüğünden bu yana, durmadan keşfe çıkarıyorlar çocuğu; en tehlikeli vazifelere onu gönderiyorlar... Ölüp gitsin istiyorlar, anlamayacak ne var bunda!

Bir mırıltı dolaştı bütün siperi. Emirden çok bir yılan ıslığını andıran bir fısıltı. Gelip bize ulaştı ve kurtaracak yerde dehşete saldı bizi:

"Geri!"

Birkaç saniye ya sürdü ya sürmedi, pılı pırtımızı toplayıp yola koyulmuştuk... Bütün gece yürüdük. Korunma kurallarına kelimesi kelimesine uyuluyordu. Artçı kıtası, koltuk hattı bölüğü, irtibatlar, keşif görevlileri... her şey tamam! Ama sabahki ilk konakta gene de o korkunç manzara bekliyordu bizi: Nokta görevlileri, süngüyle delik deşik edilmiş ve o feci halde bırakılmışlardı! Biraz daha ileride, taşıtlar, toplar, çantalar, kasketler ve paramparça gövdeler, eller, ayaklar, başlarla örtülü koskoca bir yayla gördük: Şeytan sürüleri, hayatı yeryüzünden silip kaldırmak için bulutlar halinde gelip buraya yüklenmişlerdi sanki!

Dehşet içinde çivilenip kalmıştık; sancılananlar, kusanlar vardı aramızda. Nihayet birimiz, konuşma cesaretini buldu kendinde:

"Ne demek oluyor yani bu? Eğer biz de bittiysek, söylesinler bilelim!"

Kimse cevap vermedi.

Harabe haline gelmiş bir köyde, talimat beklemek üzere açıkta konakladık... Kalem kâğıdı olanlar, evlerine yazmaya koyuldu. Hiçbir posta servisinin, mektuplarımızı yerine ulaştırmayacağını bildiğimiz halde, son arzularımızı belirtmek ve birkaç tatlı söz söylemek istiyorduk. Dehşetten buz kesilmiş ruhumuz, bir genç kızın göğsünde ya da kollarında bir annenin, biraz olsun dinlensin ve ısınsın diye...

Yüzbaşı, yıkıntıların arasında Türklerin gizlenip gizlenmediğinden emin olmak amacıyla bir kol görevlendirmişti. Bizde bir umut uyandırdı bu: Belki de burada kalıp bir savunma düzeni kurmak mümkün olurdu. Aşçılar ateş yakmış, tencereleri yerleştiriyorlardı... Malzeme çavuşlarının iki manda yakaladığı söylentisi dolaştı kulaktan kulağa, "Manda falan değil," dedi birisi. "Çatlamış iki beygir!"

Filipo bıyık altından gülerek, "Aldırmayın," dedi. "Et

yersek diriliriz, gerisin geri püskürtürüz Kemal'i!.."

Kol gezenler çok geçmeden dönmüştü. Midillili Gavrileli de onlarla birlikteydi; küçük bir bebek vardı kollarının arasında. İlerleyip Yüzbaşı'ya gösterdi çocuğu:

"Çok aradım yüzbaşım," dedi. "Ama nihayet bu küçük çeteciyi yakaladım işte! Mirasçım olmadığını göz önüne alarak, bu ufaklığı öldürmeyip bana bırakmanızı hararetle rica ederim."

Bir anda ıslıklar koptu, kahkahalar yükseldi, kendine gelir gibi oldu insanlar. Bunalmışlardı hepten, ferahlamak için bunu fırsat bildiler:

"Mirasçın kalmadıysa dölün de mi kalmadı hay Gavrileli! Bula bula Türklerin dölünü mü buldun yağma edecek!"

"Adanızda yaptığınız o zeytinyağlar hiçbir işe yaramıyor desene aslanım?"

Saatlerdir uykusu gelmiş bir maymun gibi sessizce oturmakta olan Arsenis birden fırlayıp aramıza geldi ve hergelece göz kırparak, "Susun da dinleyin," dedi. "Bu yavrucağın gerçek hikâyesini anlatayım size: Gavrileli'nin kanındandır bu çocuk. Bu köye vazifeye geldiğimiz gün, bizimkinin küçük bir hanımla tatlı tatlı bakıştığını görmüştüm..."

Yeniden başlamıştı gülmeler, Gavrileli kendini savunmak için kıvranmaktaydı:

"Vallahi yalan, billahi yalan! Benim falan değil, sadece buldum... Annesinin çevresinde emekleyip duruyor, ölmüştü annesi... Yalan söylüyorsam canım çıksın!"

O âna kadar susmuş olanlar, öfkeyle bağırdı birden:

"Kesin artık be! Amma da buldunuz neşelenecek günü!"

"Yaşlı kadınların süslenmesine benziyor sizin bu haliniz," diye söylendi bir başkası. "Hepimiz mahvolmuşuz, siz işin alayındasınız."

Saatlerden beri beklenen irtibatlar nihayet görünmüştü. Dayak yemiş gibiydiler. Soluk soluğaydı atları. Subayları alıp bir köşeye çekildiler. Ama böyle bir anda, sır saklamak olur mu hiç! Haberler hemen yağdı:

"Cephe çökmüş!"

"Alaylar darmadağınmış!"

"Kumandasız kalan ordu, başıboş ve perişan, aklına geleni yapıyormuş!"

"Kimisi dağlara, kimisi dere yataklarına doğru kaçıyormuş!"

"Bir taşıtta yer bulabilmek için birbirini öldürüyormuş insanlar!"

"İntihar edenler varmış!"

O zaman olup biteni tasvir etmek imkânsız... Hiç kimse düşünmek, emir ya da öğüt dinlemek için saniye kaybetmedi. Aylardan beri hazırdılar ve sadece bu ânı bekliyordular sanki! Kardeş dönüp de kardeşine bakmadan, kaçmaya koyuldular.

Bu durumun her şeyin sonu olduğunu anladığım vakit tüfeğimi kapıp haykırarak koşmaya başladım:

"Nereye gidiyorsunuz arkadaşlar? Terk etmeyin her şeyi! Durun! Durun da kendimizi savunalım!"

"Ateş edin, devirin şunu," diye gürledi bir çavuş.

Yere attım kendimi, bir caminin arkasına doğru süründüm. Kurşun yağıyordu üzerime beni susturmak için. Ağlamak, bağıra bağıra ağlamak istedim ilkin. Sonra birden ben de paniğe kapıldım ve deli gibi kaçmaya koyuldum. Ve tesadüf beni Drossakis'in üzerine atıncaya dek, durmadan koştum...

Bir asker çıkmıştı karşıma, kolumdan yakalayıp, "Dur arkadaş," demişti. "Şurada bir yaralı var, Türklerin eline canlı geçmemek için, kendisini öldürmemi istiyor. Ne yapsak ki?"

Dönüp baktım yaralıya, rüya görüyor gibiydim:

"Nikita! Nikita!"

Diz çöktüm hemen başına. Heyecandan gözleri yaşarmıştı, gözlerini kırpıyordu durmadan. Yaralı göğsünü ve kırık ayaklarını gösterdi bana. Gömleğinin bir parçasını yırtıp yaralarını sardım. Nasıl ihtiyacım vardı öğütlerine onun, öfkelerine, patlamalarına, gerçeği dile getirmesine! "Şimdi anlıyorum seni Drossakis ve hazırım gelmeye ardından. Binlerce ve binlerce olacağız seninle!" Ama Drossakis, sadece ıstırapla mücadele halindeydi şimdi, yaptığı en ufak bir hareket bile bir işkenceydi ona.

Hemen oracıkta, sedye yerine geçecek bir şeyler yapabilmek için, beni durdurmuş olan askeri aradım; ama yok olmuştu ortadan: Saat ve para bulmak umuduyla, ölülerin üstünü kurcalamaktaydı çünkü...

Vakit kaybetmemek için sırtladım yaralıyı, hemen yola koyuldum. Zaman zaman durup dinlendiriyordum onu. Bir an gelip kaybetti kendini. Yere uzattım. Atlılar geçiyordu oradan, atlılarla birlikte Lefusis geçiyordu. Nikita'nın eski bir arkadaşıydı Lefusis, unutulmaz saatler yaşamıştık üçümüz hastanede. Görmüştü beni, durması için bağırarak fırladım:

"Lefusis! Drossakis var burada, ağır yaralı! Dur Lefusis, nereye gidiyorsun? Drossakis ağır yaralı diyorum Lefusiiis!.."

Bir orman yolunda kaybolup gitmişti. Doğrulttum Drossakis'i, uyuyan küçük bir çocuğu kucaklar gibi kollarıma aldım. Zaman zaman gözlerini açıyor ve bitkin bir sesle:

"Git," diyordu bana. "Bırak beni, git bir an önce buradan..."

"Seni kurtaracağım Nikita. Yaşayacaksın! Yaşaman lazım anlıyor musun? Senin yaşaman lazım..."

İri ter damlaları akıyordu yüzümden, boynumdaki sinirler gerildikçe geriliyordu. Ellerimi duymuyordum

artık, ilerliyordum... Gözlerimin gördüğü şeyi bir türlü kabul etmeye yanaşmıyordu aklım. Önümde birkaç asker vardı; sandıklar, eşyalar ve halılarla yüklü bir arabayı götürüyorlardı. İhtiyar bir Türk'le ihtiyar karısını, ellerini kollarını sımsıkı bağlayıp oturtmuşlardı, arabanın üstüne. Ben konuşunca durdular:

"Yaralı için biraz yeriniz yok mu çocuklar?"

Dilimden anlamaz gibi baktılar yüzüme, gözleri çakmak çakmaktı. Zilzurna sarhoştular. Paytaklaşmış bir sesle, "Köprünün öte yanında bizi bekle," dedi birisi.

Sonra bir kahkaha savurup arkadaşına döndü:

"İyi demedim mi Timyo?"

Bir rakı matarasını sırayla ağızlarına götürüp diktiler, günlerdir susuz kalmışçasına içiyorlardı. Beraber geçtik köprünün öbür yanına. Arabadan atlayıp halılarla eşyayı aşağı yığdılar:

"Tesalya'ya daha çok var," dedi Timyo. "Yalan mı?"

Kırılıyorlardı gülmekten.

Ben, en ufak bir harekette acıdan kendini kaybeden Drossakis'in ayaklarını bağlamak için iki tahta buluncaya kadar, onlar köprüyü uçurmuşlardı. Köprüyle beraber ihtiyarları da! Bir an önce yola koyulmak için atı kırbaçladıklarını görerek koştum; bu fırsatı da kaçıracak olursam, Türklerin eline düşmemek mucize olacaktı... Fırlayıp gemlerinden yakaladım hayvanı; Drossakis devrilmiş, kan kusmaktaydı.

"Ben yolu biliyorum arkadaşlar," dedim. "Tek başınıza kaybolursunuz bu yörede siz; sonra... arabayı elinizden almak için bizimkiler bile öldürür sizi..."

Düşünmelerine zaman bırakmadan Drossakis'i kaldırıp attım arabanın üzerine ve hemen atlayıp sürmeye başladım. Düşünüp itiraz edecek durumda değildiler. Yiyip içmeye koyuldular hemen; bir yandan da, yakası açılmadık laflar edip gülüşüyorlardı... Geçtiğimiz yerler-

de harabe ve kahırdan, yangından, cinayetten, ırz düşmanlığı ve soygundan başka bir şey görmedim. Sivil Türk halkı ödüyordu bizim bozgunun ceremesini: Binlerce insan deli gibi kaçıyordu oradan oraya; hiçbir şeyin anlamı, hiçbir şeyin değeri yoktu artık.

Alevler içinde yanan bir kasabanın kıyısında, vurulmuş oğlunun üzerine eğilmiş, yüzünü gözünü paralayarak iç yırtıcı çığlıklar atan genç bir Türk kadını gördük. İçkiyle kızışan askerler hemen baktılar kadına, sonra sözle de yetinmeyip, "Dur," dediler bana.

İşitmezlikten gelince üstüme atıldılar:

"Dur dedim!"

Tehdit dolu gözlerle başımı çevirip baktım. Birisi, "Sen canına susadın herhalde arkadaş," diye gürlerken öteki, tüfeğin namlusunu çeviriyordu üzerime.

Çaresiz, durdurup indim arabadan. Drossakis'i yeniden kollarımın arasına aldım ve rezilliği görüp işitmemek için uzaklaştım oradan.

Demiryolu hattı üzerinde ordu birliklerine rastlamamış olsak, ikimizin de işi bitikti. Orada Kızılhaç'a teslim ettim Drossakis'i; yaşlı gözlerle kucaklayarak, "Bir gün mutlaka buluşacağız Nikita," diye fısıldadım.

Dayanılmaz bir acı kaplamıştı içimi. Islak yanağımı okşadı yavaşça, boğulur gibiydim.

Yola koyuldum yeniden. Ölümden korkmuyordum artık. Artık sadece yaşayanlardan korkuyordum, kulaklarımda, Nikita'nın o zehir gibi alaycı sözleri çınlamaktaydı: "Mağlup olup ödlekliğini gizlemeye çırpınan bu herifler mi kahraman?"

Bir tren bulabilmem için, tam iki gün mücadele etmem gerekti. Nihayet kırık bir kapıya kenetlenebildim ve katar yürürken tırmanıp çıktım vagonun üzerine. Yol boyunca binlerce kadın ve çocuk geliyordu köylerden:

"Türkler geliyor! Geliyorlar!" diye haykırıyorlardı.

Ve durmuyordu tren. Korkunç bir istif halindeydi vagonların içi. Asker ya da sivil, tüm erkekler kabadayı kesilmişti trenin içinde; bıçak çekip ateş ederek, trene binilmesine engel oluyorlardı. Dışarıda ise insanlar soluk soluğa koşuyordu trenin ardından. Yalvarıp haykırıyor, lanet ve tehdit yağdırıyorlardı:

"Alçaklar! Kalleşler! Namussuzlar! Niçin terk ediyorsunuz bizi? Durun! Durun ne olur, bırakmayın!"

Soluk soluğa ilerleyen vahşi bir hayvan gibiydi lokomotif; yolu açabilmek için, süngü darbelerinden daha keskin düdükler öttürüyordu.

Aşağı yukarı altı saat yol almıştık, gece yarısını aşmıştı vakit. Birden, depreme tutulmuşçasına sarsıldı tren. Damda tünemiş ya da tamponlara asılmış olanlar top gibi havaya fırladı. Tekerlekler, bir alay gövdeyi ezip de geçmişti. Hayatta kalanlar mum ışığında, ölülerini aramaya koyuldu. Ağlayışlar yükseldi karanlığın içinden. Bir yanda anayla baba çocuğunu ararken, çocuk bir başka yanda onların ismini haykırıp ağlıyordu...

Henüz sürülmüş bir tarlanın ortasına düşmüştüm. Yarasız beresiz, ucuz kurtulmuştum bir kere daha. Sadece başım dönüyordu ve müthiş bir yorgunluk hissediyordum. Uyumak istiyordum; bir daha uyanmamak üzere uyumak... Ama böyle anlarda bile insanın en değerli hazinesi hayattır... Ayakta durabilecek hale gelinceye kadar bir böcek gibi süründüm yerde. Sonra da, sahipsiz bir akordeon gibi haykırıp inleyen, kıvranıp çırpınan kalabalığa karıştım.

Annesinin, dedesinin, ninesinin adlarını umutsuzca haykıran bir çocuk koşuyordu, yanım sıra. Uygun adım yürümeye çabalıyordu benimle, bütün varlığını gölgeme bağlamıştı. Bir an geldi aştım onu, yalvaran bir sesle haykırdı arkamdan:

"Ne olur beni bekle amca! Korkuyorum ben!"

Çakmağımı çakıp yüzüne baktım: Sekiz yaşlarında ya var ya yok, kafası usturayla kazınmış, kara kuru bir çocuk...

"Adın ne senin?"

"Stelyo."

Tuttum elinden çocuğun. Yaralı bir kuş gibi titriyor eli. Baba oğuldan farksız yürüyoruz yan yana. Ve her topluluğa yaklaştığımızda incecik sesiyle bağırıyor çocuk:

"Nine! Dedeee!"

Durup bekliyorum iyice arayabilmesi için.

Düşünüyordum: Şu anda benim köyümde de böyle şeyler oluyor herhalde! Kosta vaktinde İzmir'e atmış olabilse bari evi! Ya bir de hasat vaktini beklemeye kalktıysa? Bir mektup yollamıştım onlara: Yeni felaketleri göğüsleyebilmek için mümkün olduğunca fazla para bulundurun demiştim. Ve üç aydır en ufak bir haber alamadım kendilerinden. Benim gibi cephede bir yerlerde savaşan kardeşim Stamati'den de hiçbir haber çıkmadı...

Ortalık aydınlanıyor işte, neredeyse güneş doğacak. Pembe, buğular içinde bir ışık iniyor dağlardan; bahçelere doğru yayılıyor yavaş yavaş. Üzümler iyice olmuş, gene de toplayamamışlar; salkımlar omacalardan sarkıyor. Ağaç dalları da öyle, hep yemiş yüklü... Ah bir mucize olabilse şu anda! Ve dudaklarımda bir türkü, kulağımda bir çiçek, evden çıkıp tarlalara doğru yönelsem; Katinam olsa yanımda, kucağında meme emen yavrumuz! Ve eskiden olduğu gibi, Türk dostlar belirse kapıların eşiğinde... *"Akşamlarınız hayrolsun çorbacı!"* deseler gülümseyerek, *"Uğur ola efendi?"* deseler... Ah Şevket! Neredesin kardeşim benim? Allahlarımız arkadaş olmadı, gördün mü bak! *"Ne çare? Onları hep unutalım aziz hemşeriler!"*

Ayakları şişmişti çocuğun, güçlükle ilerliyordu. İçim-

den gelmiyordu yola bırakmak, acıyordum... Her önüme çıkana, çocuk için bir tanıdık sormaya başladım; sonunda bir kadın buldum onun köyünden. Çocuğun dedesinin beklemekte olduğu çeşmeyi gösterdi kadın, çocuk bunu işitir işitmez dörtnal koşmaya başlamıştı:

"Çabuk gel amca, koş!" diye bağırıyordu bir yandan bana.

Çok geçmeden gördüm dedeyi; bir ağacın üzerine tünemiş, ellerini gözlerine siper etmiş, çevreyi tarıyor ve haykırıyordu iç paralayıcı bir sesle:

"Stelyo! Stelyooo!"

"Dedee! Dedeeee," diye bağırdı çocuk.

Yere bıraktı kendini ihtiyar, sımsıkı kucakladı çocuğu:

"Evladım benim! Stelyom benim! Neredeydin sen, neredeydin?"

Bir süre beraber yürüdük. İhtiyar anlatıyordu:

"Tren sarsıldığı zaman karımla kızım fırlayıp yere düştüler. Hanımın talihi varmış: Hemen oracıkta öldü zavallı! Kızımsa... iki ayağı birden tekerleklerin altında kalıp kesildi! 'Ayaklarım gitti babacığım! Ayaklarım kesildi!' diye haykırıyordu. *Ah yavrum*, Elenisam! Biricik kızım benim..."

Birden süzülmüş de Stelyo, maşa kadar kalmıştı. İhtiyar devam ediyordu anlatmaya:

"Bayıldı sonra... Kucaklayıp taşıyayım, dedim ama gücüm yetmedi, ikimiz de yere devrildik, kalkamadık bir süre. 'Baba,' diye yalvardı. 'Stelaki'yi ara...' Onu bırakıp her bir tarafa seğirttim, aradım, sordum, soruşturdum, bulamadım bir türlü. Döndüm kızımın yanına, elimden başka ne gelir! 'Stelaki'yi bul bana,' dedi. 'Bırak beni, oğlumu bul!' Bir kenara çektim onu, hani gelip geçenler çiğnemesin diye... Torunumu aramaya koyuldum yeniden, her önüme çıkana soruyordum. Bir akrabamıza rastladım sonunda: 'Gördüm Stelyo'yu ben,' dedi... 'Şu

dağa doğru gidiyordu tek başına!' Ah evladım, ah kızım, nasıl da bıraktım seni! Bin kere gebereydim de bugünü görmez olaydım! O kesik ayaklarınla tek başına orada! Canavarlara yem diye mi bıraktım!"

Stelyo birden durmuş, sonra umutsuzluk içinde elleriyle yüzünü örtüp haykırmıştı:

"Anne! Anneciğim neredesin!"

Buna benzer bir çığlığı işiten var mıydı, bu yeryüzünde?

"Gidelim dede," dedi çocuk. "Gidip annemi bulalım!"

"Gidelim yavrum, gidelim!"

"Deli misin sen ihtiyar," diye bağırıyordu bizi dinlemiş olanlar. "Kendi canına acımıyorsan, torununa acı! Çeteciler kol geziyor etrafta, Pehlivan'ın adamları dağdan indiler!"

Dedeyle torun, bu uyarıları işitmemiş gibi uzaklaşıp kayboldu.

Gecenin karanlığı sardı bütün dünyayı... Bir Tanrı'nın elinden çıkmış olamazdı bu dünya, hayır! Böyle bir dünyayı, hiçbir Tanrı yaratmış olamazdı!

XVI

İzmir'e geldiğim vakit, rahatça soluk almak için şöyle bir durdum ve istavroz çıkardım. Birden bir neşe bürüdü içimi. İzmir, Rumlar için, sürekli bir güven kaynağı, bir sığınaktı. Türkler öteden beri, "Gâvur İzmir" derlerdi bu şehre, sevmezlerdi ve doğruydu, gâvurdu onlar için bu şehir; biz Rumlar içinse, sevinç ve rahatlığın başkenti olmuştu hep... Hep yasemin kokar ve hürriyeti ararsın. İster rıhtımlarında ya da yollarında gezinin, ister mağa-

zalarına, çarşılarına yönelin iş bitirmeye, ister Konak'ta oturup bir kadeh rakı için... Hemen yumuşar yüreğiniz, ışık, arzu, cesaret dolar ve gökyüzüne bakıp, "Yaşamak istiyorum!" diye haykırırdınız. "Çalışmak, sevmek, kurmak istiyorum ben!"

Ama İzmir değildi bu gördüğüm, ölü bir şehirdi! Mağazalar, kahveler ve lokantalar sımsıkı kapalıydı. Bomboştu sanki evler, çıt çıkmıyordu. Ne en ufak bir gülüş ne sokakta oynayan bir küçük çocuk! Perişan yüzlü; çökük vücutlu bir sefil yaratıklar kervanı sürünüyordu sokaklarda tırtıllar gibi. Hazin bir manzaraydı bu! Anadolu'dan gelen mültecilerdi bunlar; yanlarında keçileri, tavukları, köpekleri ve hastalarını yatırmış oldukları sedyeler; denklerin ve çıkınların altında iki büklüm, oradan oraya savrulmaktaydılar. Kiliseler, kışlalar, okullar, fabrikalar hep bunlarla doluydu.

Sersemlemiş ve yıkılmış, bizimkileri arıyordum. Uzak akrabalarımızdan birine, Jako'ya rastladım bir ara; bizimkileri gördüğünü, annemin Stamati ve benim için ağlayıp durduğunu söyledi. Bir an önce bulmalıydım onları, toplayıp konuşmalıydım bir karara varmak için. Ama ayaklarım isyan ediyordu bana, bitkindim. Bir tek özlem vardı içimde o kadar: Yatmak... ve uyumak!

Kemeraltı'nda bir berber dükkânının önünden geçerken, aynada kendimi gördüm: Donup kaldım birden! Üniformam lime lime olmuştu; kan lekeleriyle doluydu üstelik; şapkam yana kaymış, sakalım bir karış uzamıştı. Beni bu halde görse, korkardı annem. Dükkân da açıktı. Niye girip yıkatmayacak mışım elimi yüzümü, niye bir güzel tıraş olmayacakmışım?

Zayıf, sevimli bir ihtiyardı berber, tereddüt ettiğimi görünce fırlayıp kapıya koşmuş ve kolumdan yakaladığı gibi koltuğa oturtmuştu. Bir yandan da, kırk yıllık ahbapmışızcasına:

"Gel hele, gel," demişti. "Gel de seni bir biçime sokayım. Ne hale girmişsin bilsen! Ölüm bile korkup kaçar halinden!"

Kendi şakasına kendi güldü bir süre; sonra da Türklere küfretmeye koyuldu:

"Ahmak oğlu ahmaklar! Şeytanın dölleri! O bomboş kafanızla Yunan ordusunu ezdiğinizi sanmıştınız değil mi? Budalalar sizi! Alçaklar!"

Üzerinde durmadım bile. Koltuğa oturur oturmaz, bir pamuk yığınının içine gömülmüşüm gibi, birden gevşeyip yayılıvermişti bedenim. Berber sanki beni uyutmaya yeminliydi! Başımı sağdan sola, aşağıdan yukarıya çevirip dikliyor; makaslarını şakırdatıyor durmadan; bu da yetmezmişçesine arada bir sarsıyordu beni, "Uyuma oğlum, uyuma!" diyordu. "Bu halde uyuyup kalacak olursan, kıyamet günü bile uyanamazsın maazallah! Ön hatlardan geliyorsun herhalde değil mi?"

Ne ön ne arka hat diye bir şey kalmadığını söylemek istedim, ama dilim ağzımda büyüyordu. Daha çok miyavlamayı andıran bir sesle, "Evet," diyebildim sadece.

"Dün iki-üç askerin daha saçını kestim, aynen senin gibiydi onlar da. Ama fazladan, galiba akıllarını da oynatmışlardı: Yunan ordusunun Küçük Asya'da bir haftadan fazla dayanamayacağını söyleyecek kadar hem de, anlıyor musun?"

Doğru dürüst işitemiyordum belki söylediklerini, ama çok iyi anlıyordum küçük ihtiyarı; gözlerimi açık tutamıyordum bir türlü, kirpiklerim demir gibi ağırlaşmıştı, başım uğulduyordu durmadan, yarı uykudaydım. Beni konuşturamayacağını anlayınca, bir sürahi soğuk su alıp başımı yıkamaya koyuldu; öylesine şiddetli yıkıyordu ki, tokat atsa daha az yorulurdum! Sunturlu bir küfür savurmak amacıyla gözkapaklarımı araladım: Ağlar gibi bakıyordu yüzüme.

"Zeki ve cesur bir çocuğa benzersin," dedi. "Ötekiler gibi değilsin. Onlar hepten şaşırmış pusulayı. Küçük Asya seferinin bir hezimetle kapandığını söylüyorlar. Korkudan donlarına yapacaklar neredeyse! Hepsi Kemal'in ajanı olmuş, gönüllü ajan! Bak ben sana işin aslını söyleyim de öğren oğlum: Trikopis Başkumandan tayin edildi ve hemen karşı saldırıya geçti, anlıyor musun!"

Hakikati söyleyip, deliye döndürmek istedim onu bir an; ama tutkulu hali kendi çırpınışlarımı hatırlattı bana; yapamadım. Devam ediyordu:

"Eğer bilmiyorsan öğren işte! Gemilere binip kaçmak için toplanmıyor. Çeşme'de, kıyılarımızı savunabilmek için toplanıyor! Çok kalmadan duyarız gazete satıcılarını: Fransızlar ne kadar kalleşlik etmiş olursa olsun, İngiltere bırakmayacaktır bizi, daima yanımızda olacaktır..."

Sinekler gibi vızıldayan sözleri, uyuşmuş beynimi delik deşik ediyordu. Sabrım tükendi sonunda:

"Hangi Trikopis'ten söz ediyorsun sen amca. Trikopis mi kaldı ortada? Bütün ordusuyla birlikte çoktan esir düştü Trikopis... Atina'daki büyükler terk etti bizi, halimizin neye varacağını artık sadece Tanrı biliyor! İngilizlere gelince, boşuna hayal kurma! İngilizler de, Fransızlar da, Amerikalılar da... hepsi... işitiyor musun, hepsi sattılar bizi... Mezarımızı kazan onlardır, kafana iyice yerleştir bunu!"

İhtiyarın çenesi titremeye koyulmuş, takma dişleri çatırdamıştı; kükürt gibi sapsarı kesilmişti yüzü. Ufaldı, sertleşti ve şaşılaştı gözleri birden; bir an, usturayı salladığı gibi boynumu vuracak sandım:

"Ne diyorsun sen oğul, yoksa aklını mı oynattın," diye kükredi. "Kim anlattı sana bu iğrenç yalanları? Nymphaius'tan Spilo'ya kadar uzanan bir savunma kuruyor Trikopis; İzmir'in durumu ancak bu sayede sağlamlaşa-

cak... Hem sonra, Trikopis senin dediğin gibi esir düştüyse, dünyanın sonu gelmedi ya! Bir alay değerli kumandan var koskoca Yunan ordusunda? Trikopis gider, Gonatas gelir yerine, Plastiras gelir. Onlar da büyük kumandan, üstelik hepsini şahsen tanırım!"

İyimserliğini ve son dayanağını kurtarabilmek için umutsuzca mücadele ettiğini görüyordum karşımda ve bunun ne demek olduğunu çok iyi biliyordum ben! Ne diye daha fazla işkence etmeli zavallı ihtiyara? Nasıl olsa çok geçmeden o da hakikati ister istemez öğrenecek değil mi? Ağız değiştirdim birden, "Küçük Asya savunma hattı da var," dedim. "Onu nereye koyuyorsun babalık?"

"Çok şükür şimdi adam gibi konuşmaya başladın!" diye haykırdı. "Dillerin dert görmesin! Tabii ya canım! Savunma hattı yeni bir şevk verecek bize, genel seferberlik ilan edilecek ve genç ihtiyar, kadın, çocuk... hepimiz hizmete, savaşa koşacağız. Neyimiz varsa feda edeceğiz yuvalarımız uğruna, hürriyetimiz uğruna! Kutsal vazifenin saati çaldı işte..."

Çoktan çaldı o saat zavallı babacığım, çoktan çaldı da, yukarıdaki namussuzlar oralı olmadı ve her şey böylece mahvoldu, demek geliyordu içimden. Dört bir yandan ihanete uğradık: Büyük devletlerin çıkarları, bizimkilerin art arda işlediği hatalar yıktı bizi. Böyle başlayan böyle biter... Ve daha bir alay şey söylemek geliyordu içimden: Drossakis; benim ağzımdan konuşmak istiyordu sanki... Ama tuttum kendimi. İhtiyar, yeniden kendi âlemine dalmıştı. Göğsünü yumruklayarak, "Ben iman sahibiyim," diye haykırdı. "Tanrı'ya inanırım ben! Ve Tanrı'nın Türklerden yana olması mümkün değildir, anlıyor musun? Sabahleyin yalvarıp duruyordu karım dükkânı açmayayım diye: 'Taso, çıldırdın mı sen, nereye gidiyorsun,' diyordu ağlayarak. 'Aileyi bir araya topla ne olur ve bir yelkenli bul da adalara bıraksın bizi. Yoksa Türkler

hepimizi kıtır kıtır kesecek! Bütün eşyayı hazırladım, çocukları alır gideriz hemen..' diyordu. 'Hey gidi hanım,' dedim... 'Sen de donuna ettin demek ki! Hadi git ateşi yak, güzel bir çorba yap bize ve bir daha onun bunun saçmaladığı ahmakça şeylere inanma sakın... Dükkâna gelince, neden açmayacakmışım hanım? Neden açmayacakmışım? Bir karış sakalla mı dolaşsın insanlar? Açacağım dükkânı ki hem nasıl!' dedim. Ne dersin asker oğlum? İyi söylememiş miyim? Böyle zamanlarda cesaret gerek, cesaret! Korkuyu atacaksın içinden; çünkü korku denen meret, asıl felaketten daha önce gelip öldürür seni! Korkuyu ben yeneceğim, bütün mahalleden sürüp çıkaracağım korkuyu, göreceksin! Ben dükkânı açınca, 'Bak Taso açmış,' diyecek bakkal. 'Demek ben de açabilirim...' diyecek, öyle değil mi? Lokantacı, kahveci, eczacı da sürüklenecek ardımdan. Yalan mı?"

Tuhaf tuhaf bakmış olmalıydım yüzüne, şaşırıp kesti sözünü:

"Ne diye böyle bakıyorsun bana. Şu sefil halimle ben yaşadım doya doya, ben de keyfini çıkardım hayatın. Şimdi sonum yaklaştı... Oysa, buraya, bize, Küçük Asya'ya gelen hürriyet... henüz yürümeye alışan, bir küçük kızdır. Mum yakıp kutlayamadık bile yaşını! Ama o hürriyet ölmeyecek, ölmemeli, anlıyor musun? Onun öldüğünü görmektense, kendim daha önce geberip kara toprağa girmeyi yeğlerim."

Gözleri yaşla dolmuştu. Bir tek tarafını tıraş etmişti yüzümün daha ve bir türlü bitirmek bilmiyordu konuşmayı. Virgül şeklinde ayaklarla son bulan kupkuru bedeni, sinirli sıçrayışlarla sarsılıyordu durmadan. Devam etti:

"Her şeyimi feda ettim ben bu hürriyet için, neyim varsa verdim! *Patris*'ten *efzon*'ların rıhtıma çıktığı o mübarek mayıs sabahını hatırlıyorum. Yunan bayrağı çekmiş savaş gemilerimiz görünüyordu geride! Kim beni

tutabilirdi ki artık! Hemen koştum evime, çifte kilitli çekmeceyi bir güzel açtım; evin kontratlarıyla kuruş kuruş biriktirmiş olduğum bahşiş paralarını aldım yanıma: Altmış yıllık emeğin ürünü bu, dile kolay! İyi bir ev kadınıdır benim hanım, tutumludur eksik olmasın; ama iki kızım, dört tane de erkek çocuğum var. Hepsini bir tamam aldım yanıma, Yunan kumandanına koştum, 'İşte Kumandanım,' dedim... 'Kurtarıcı ordu için getirdim bunu! Berber Taso Kasabalis tarafından diye kaydedin...' Tümen Komutanı omzumu sıvazlayıp teşekkür etti bana, Tanrı ömrünü uzun etsin, ama kabul etmek istemedi parayı, deli sandı herhalde beni... Ama bırakır mıyım, askerî hapishaneye hibe ettiler... Altmış yıl boşa gitmedi, anlıyor musun evlat, güzel bir işe yaradı altmış yıl! Karım bunu öğrendiği vakit, neredeyse ölecekti kahrından: 'Sen pusulayı iyice şaşırdın mı herif,' dedi bana. 'Niçin yaptın bu budalalığı? Hiç ahir vaktimizi düşünmedin mi, kızlarımızı hesaba katmadın mı hiç!' diye çırpındı. 'Merak etme hanım,' dedim. 'Her şeyi bir tamam tarttım düşündüm. Seni ve kendimi koydum terazinin bir kefesine, üstüne çocukları koydum, bir de şu dünyanın bütün zenginliklerini ekledim cabadan... Neylersin ki; terazinin öbür kefesinde tek başına duran hürriyet hepsinden ağır bastı...'"

Güçlükle zapt ediyorduk gözyaşlarımızı. Taso'nun torunu daldı tam o anda dükkâna bir rüzgâr gibi, "Dede," diye haykırdı sesi tir tir titreyerek... "Donanma gitti dede, donanma gitti!"

"Hangi donanma ahmak?"

"Yunan donanması!"

"Yunan donanması mı dedin?"

"Yunan donanması!"

"Demek Yunan donanması hergele! Al bakalım! Al bunu da! Bunu da al bakalım!"

Göz açıp kapayıncaya kadar üç tokat aşk etmişti çocuğa. Kıpkırmızı kesildi çocuk, gözleri çakmak çakmak oldu. Ağlamadı ama. Umutsuzca tekrarladı o kadar:

"Dede yalan söylemiyorum ben! Gidiyor Yunan donanması, gidiyor diyorum işitiyor musun, gidiyor!"

Kolundan yakalayıp torununu hızla sürükledi ihtiyar. Yüreğimde bir amansız mengene, kalakaldım olduğum yerde, fırtınada bir kayık misali oradan oraya yalpayan eğri bacaklı, kupkuru gövdesine baktım bir süre...

Sonra tıraşımı tamamlamak üzere usturayı aldım elime. Donanma da gidiyorsa eğer Türklerin şehre girişi, an meselesi demektir. Eğer mi? Ne demek "eğer"? Her şeyin bir daha başlamamak üzere bittiğini biliyor musun sen? Nasıl ve niçin bittiğini? Ne bekliyorsun öyleyse? Daha ne umuyorsun yani? Yunan ordusunda gönüllü piyade eri. Aksiyotis... Afyonkarahisar muharibi Aksiyotis... İşitiyor musun beni? Her şey bitti işte! Her şey!

Deli gibi koşuyorum ve tanıdık savaş gemileri demir alırken ulaşıyorum rıhtıma. Kapkara bir duman püskürtüyor bacalar. Dalgakıranların üzerine insanlar yığılmış. Hepsi taş kesilmişti sanki. Soluk bile almıyorlar artık, konuşmuyorlar, bakıyorlar sadece. Türk mezarlıklarının o muntazam taş kapaklarını andırıyorlar.

Çocuğunu gömen var mı içinizde? Tabutun mezara indirilirken çıkardığı gıcırtıyı işiten? Bizler için o ânın ne demek olduğunu ancak, o anlayabilir...

Bir şey daha oldu sonra... Bizi uyuşukluğumuzdan tamamıyla sıyırıp alan namussuzca bir olay: Fransız zırhlısı Waldeck-Rousseau, birdenbire milli marşımızı çalmaya koyuldu! Müttefikler, protokole uygun olarak, Yunan amiral gemisini selamlıyordu!

Istıraptan donup kalmış insanlar, önünde durulmaz bir şelale gibi sarsılıp atıldılar bir anda:

"Sterciyadis'in oraya!"

"Versin bunun hesabını, versin bakalım!"

"Açıklasın bizlere ne diye burada tuttuğunu, ne diye bırakmadığını!"

"Silahlanalım arkadaşlar! Silahlanıp savunalım kendimizi!"

Ve kalabalığın dibinden doğru bir haykırış yükseldi:

"Gitti Sterciyadis!"

"Kaçtı çoktan!"

"İngilizler kurtardı onu, İngilizler kaçırdı!"

Yeni haberi sindirmek istercesine durmuştuk bir an. Sonra amaçsız ve ani bir öfke patladı. Gelişigüzel koşuyor, hareketler yapıyor, küfürler savuruyorduk. Kaybolan bir rüyayı kovalar gibiydik...

"Lanet olsun! Bin kere lanet olsun geldiklerine!"

"Peki ama niçin... niçin bizi de yanlarına alıp götürmediler?"

"Ne olacak bizim halimiz şimdi?"

"Korktular namussuzlar! Atina'ya varıp ihanet yuvasını başlarına geçirmemizden ürktüler!"

Akşam karanlığı basar basmaz ıssızlaştı rıhtımlar. Herkes sığınacak bir dam buldu kendine, beklemeye koyuldu. Sadece korku, başıboş bir gece bekçisi gibi kimsesiz sokaklarda durmadan dolaşıyor ve Rumları sabahki o korkunç uyanışa hazırlıyordu şimdiden.

XVII

Kemer İstasyonu'nda rastladım benimkilere. Yunan ordusunun kaçarken boşalttığı kulübelere sığınmışlardı. Heyecansız, sevgisiz, kupkuru bir karşılaşma... Bir köşeye çektim annemi:

"Üstünde ne kadar para var anne?"

Şaşkınlık içinde sordu:

"Para mı? Ne parası oğlum? Ürünü satacak vakit mi bıraktılar? Dişten tırnaktan artanı da harcadık. Fındık altınlarıyla eldeki bütün parayı teminata yatırdık."

"Ne teminatı?"

"Kosta'nın yeni aldığı arazi için teminat... Yazmadı mı yoksa sana? Yazdı evladım, ben biliyorum ki yazdı!"

Umutsuzluk içinde gözlerimi yumduğumu görünce, anladı hiçbir haberim olmadığını ve pişman oldu konuştuğuna. Sonra eli ayağı dolaşır gibi oldu, rengi attı birden; miras meselesindeki kavgayı andırır bir kavga çıkmasından ürktü ve bir solukta, "Kosta'nın hatası değil bu oğlum," dedi. "Hepimizin iyiliği için yaptı bunu. Tam bir kelepirdi bizim için... ve bedavaya geldi, inan! Bakkal Teodoros'un arazisi, düşün! Her şeyin en mükemmelini sever bakkal, bilirsin! Sadece kır evi bile tek başına bir harika!"

Sanki ezilmiştim. Bir yelkenli kiralayıp, adalara kaçmak hayal olmuştu artık... Dudaklarımı ısırıyordum durmadan, sigara üstüne sigara yakıyor ve çiğnercesine içiyordum. Kosta durumu görüp hemen uzaklaşmıştı. İlerideki köylülerle tartışıyordu güya, "En iyisini, kendi toprağında kalanlar yaptı," diyordu. "Düşünün hele! On gün daha burada beklemek zorunda kalırsak, halimiz haraptır..."

Ötekiler de aynı fikirdeydiler. Hâlâ anlamamışlar mıydı yarabbi! Ortalık yere fırlamış, nara atıyordu felaket! Kör müydü bunlar? Yahut da korkudan böyle yapıyorlar... Basiretleri bağlandı korkudan belki. Annem bile Stamati'den haberim olup olmadığını sorma cesaretini bulamıyor bir türlü kendinde... Ve birden kardeşimin endişesi çöküyor içime. Askere çağırıldığı gün, mırıldandığı sözleri hatırlıyorum:

"Bu sefer kurtulmam Manoli, göreceksin. Çekirge bir sıçrar, iki sıçrar, üçüncüde verirmiş yakayı ele..."

Bir basamağa çöküp gözlerimi kapadım; kendimi düşünmeye zorlamak için, avucumla hep alnımı ovalıyordum. Annem yaklaşıyor ürkek adımlarla yanıma, omzuma koyuyor elini, sıkıntılı bir sesle, "Ne diye böyle kara kara düşünüyorsun oğlum?" diyor. "Yoksa daha çilemiz sona ermeyecek mi?"

Haykırıyorum, elimde değil:

"Duy anne, iyice işit! Türkler, bir saate kalmaz İzmir' de olacak! Anlayın artık bunu, anlayın bunu, anlayın!"

Istavroz çıkarıyor dehşet içinde:

"Tanrım!" diyor. "Sen bizleri korursun... Ağzından yel alsın evladım, hiç öyle şey olur mu!"

İki felaketli evlilik girişiminden perişan çıktıktan sonra, kendisine üçüncü bir nişanlı bulabilmiş olan zavallı kız kardeşim, ağlamaklı gözlerle baktı bana:

"Demek gelincik tacı bu sefer de bana haram," diye mırıldandı.

Bıyıklarını buraraktan kahvesini höpürdeten kayınbiraderine döndüm Sofiya'nın, "Ne işin var daha burada Nikola?" dedim. "Kaç Türk' ün canına kıydığını yoksa unuttun mu? Gel beni dinle, bir an önce kaç buradan; kaybedecek vaktin yok! İzmir'e neredeyse girecek Pehlivan..."

Küçümseyerek bakmıştı bana, "Yok canım," dedi, "abartıyorsun."

Annem perişan haldeydi:

"Hep başkalarına öğüt veriyorsun evladım," dedi. "Sen ne yapmayı düşünüyorsun peki?"

"Yeni aldığınız araziye gideceğim, biraz dinlenmek için."

Gözleri dolmuştu birden, yanakları büsbütün çukurlaşmıştı. Pişman oldum böyle imalı konuştuğuma.

"Şimdi artık hep sizlerle kalacağım anne," dedim.

"Çünkü belki de Türkler şimdi gidenleri savaş suçlusu kabul edecek ve geri dönmelerine izin vermeyeceklerdir..."

"Bırak bu çocuklukları oğlum! Eğer Türk çetecilerinin insafına kaldıysak, hemen fırla ve git, bir dakika durma burada!"

"Elleri boş gidip de ne yapacağım anne? Dilencilik mi yapayım istiyorsun yani Yunanistan'da?"

"Orada dilenmek belki de daha iyidir buradan... Tövbe! Kötülük olsun diye söylemedim oğlum, yanlış anlama! Tanrım merhamet eyle bize, acı bize..."

Sessiz sessiz ağlamaktaydı.

"Stamati'yi düşündükçe de perişan oluyorum," dedi. "O yavrucak nerelerde acaba? Niçin daha dönüp gelmedi? Donanmayla gitmiş olmasın sakın?"

Gözlerini kurulayıp kalktı. Bir valizi açtı; Katina'yla nişanlandığım zaman giymek üzere İzmir'de diktirmiş olduğum mavi elbiseyi çıkardı içinden. Hiç giymemiştim o elbiseyi. Okşarcasına silkti şöyle, paçalarını üfledi.

"Elbise değiştirmek istemez misin? Asker olduğun anlaşılmasın bari..."

Sivil elbiseyi sırtıma geçirir geçirmez yeniden doğar gibi olmuştum.

"Limana gidelim," dedim. "Yapabileceğimiz en doğru şey budur... Orada gemiler var hiç olmazsa, ne olursa olsun himaye ederler bizi."

Rıhtımda, savaş gemilerinin tam karşısında bir köşe bulmuştuk kendimize. Geceyi orada geçirdik. Soğuktan ve korkudan titreyerek... Bir İngiliz devriye kolu karaya çıktı şafak sökerken; kadınlı erkekli bu binlerce insanı toplayıp altmış kadar mavnaya yerleştirdiler. Mavnaları da gemilerinin yanına çektiler sonra.

Bu beklenmedik şans, Tanrı'nın bir işareti gibi gelmişti bize. Güvenlik duygusu, bütün endişemizi bastırmıştı bir anda; tatlı ve cömert kişiler oluvermiştik yeniden ve iç

kısımlarda kalmış arkadaşlarımızın halini düşünmeye koyulmuştuk acı acı... Uyuz bir kediyi incir ve kuru üzüm sandıkları arasında kovalayarak oynamaya başlamıştı bile çocuklar. İzmirli güzel bir öksüz kız vardı yanımızda. Afrula isimli, ninesiyle beraber... İlk işi, cebinden bir ayna çıkarıp, uzun kıvırcık saçlarını taramak olmuştu.

Hızla akıp geçti saatler. Güneş batmak üzereydi şimdi, pembe ışıklarla tarıyordu gökyüzünü. Yandan çarklı ufak körfez vapurları durmadan gidip geliyordu gene. Hemen hemen bomboştu hepsi... Serin bir rüzgâr, deniz kokusu getiriyordu.

Sonra gece bastırdı yeniden ve bütün gürültüler kesildi. Kendi köşesine büzüldü herkes, horlamaya ya da sessiz sessiz düşünmeye koyuldu. Henüz yıkanmış bir örtü atmıştı annem üzerime, sabun ve temiz su kokan bir örtü... Bizim oranın suyu... Hiç mi hiç uykum yoktu. Bir çift vardı solumda, bir türlü rahat edemeden oradan oraya dönüp duruyorlardı. Sağımda Afrula'nın ninesi, takma dişlerini koymak için bir bardak su istiyor. Ama torununun çok daha önemli bir işi var şimdi. Yatağını onun yatağına iyice yaklaştırmış genç bir delikanlıyla fısırdaşmakta... Ve nine dua ediyor:

"İnayet eyle de İzmir güzel günler görsün Tanrım!.."

At kişnemeleriyle uyandık sabahleyin. Gözlerimizi ovalayarak ayağa fırladık: Türk atlıları kol geziyordu rıhtımda... Susup kaldık hepimiz. Cırlak bir çocuk sesi yükseldi o kadar:

"Ne yapacak şimdi Türkler?"

İşin can alıcı tarafı buradaydı, evet: Ne yapacaklardı? Rıhtımdaki tek tük Türk evlerinin balkonlarından alkış sesleri ve "Yaşasın"lar yükseldi. Sonra resmi geçit de bitti ve bir ölüm sessizliği yerleşti ortalığa.

Bütün mavnaların içinde kıyıya en yakın olanı bizimkiydi; ilkin biz işittik tellalın bağırdığını...

"Ne diyor, ne diyor?"

"'Herkes korkmadan kıyıya çıkıp işine gitsin,' diyor. Hiç kimseye en ufak bir kötülük edilmeyecekmiş!"

"Zafer, herhalde insanların yüreğini yumuşatıyor," diye mırıldandı annem.

"Büyük devletlerin işi bu! Hıristiyanların kılına bile dokunulmamasını emrettiler mutlaka!"

"Evet evet! Bugüne kadar dökülen kan yeter de artar bile!"

"Bu kadar donanma, bu kadar savaş gemisi burada boşu boşuna mı demirlemiş bekliyor sandınız yani?"

Bir tavus kuşu gibi kabarıp gülümseyerek bana yaklaşmıştı Kosta, "Ya şimdi ne düşünüyorsun bakalım Manolaki," dedi. "Satın aldığım arazi hakkında? İyi mi etmişim, yoksa Teodoros'a kazıklanmış mıyım söyle?"

Öylesine sevinçliydim ki, bin tane çılgınlık yapmış olsa, binini birden bağışlardım o anda!

Artık rahattık mavnada, huzura kavuşmuştuk! Kendi evimizdeymiş gibi yiyeceklerimizi koyduk ortaya: Tuzlu balıklar, yumurtalar, konserveler... ve karşılıklı kibarlık gösterisiyle birbirimize ikrama başladık.

Bu toplu sevinç havası içinde, birden acı bir çığlık koptu, sonra da bir uğultu:

"Yangın!"

"Yangın var!"

"İzmir'i ateşe verdiler!"

Kırmızı siyah alevler yükseliyordu göğe doğru.

"Ermeni mahallesinin oradan geliyor!"

"O taraftan geliyor evet!"

"Gene Ermeniler ödüyor hepimiz adına!"

"İzmir'i ateşe vermeleri imkânsız... Ne kazanırlar İzmir'i yakmakla? Şehir şimdi onların zaten!"

"Evet, ama biz ne kazanmıştık çekilirken Türk köylerini ateşe vermekle?" Yangın gittikçe yayılıyordu. Her

sokaktan, her delikten fırlayan, dehşetten çılgına dönmüş yüz binlerce insan, bir anda rıhtıma doğru hücuma kalkmıştı:

"Tanrım imdada yetiş!"

"Kurtarın bizi!"

"Acıyın bize!"

Gittikçe daha fazlalaşıyor kaçanlar. İnsanlar birbirinden seçilmiyorlar artık. Ne ilerleyen ne duran, gittikçe kabarıp dört bir tarafa taşan, simsiyah bir ırmak görüyorum sadece. Önde deniz var, arkada ateş ve ölüm! Şehrin dibinden doğru, insanların paniğe kapılmasına neden olan bir uğultu geliyor:

"Boğazlıyorlar bizi!"

"Merhamet!"

Ve deniz, artık bir set olmaktan çoktan çıkmıştır: Binlerce insan denize atılmakta ve boğulmaktadır artık. İnsan leşleri yarışmaktadır suda. Sokaklar dolmakta, boşalmakta, yeniden dolmaktadır. Gençler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar birbirini çiğnemekte ve ölmektedirler. Saldırmalar, süngüler durmadan işlemekte, tüfekler durmadan çalışmaktadır:

"*Vurun keratalara!*"

Akşam karanlığında bir kat daha artmıştı çığlıklar. Sadece, savaş gemilerinin projektörleri, rıhtıma çevrildiği zaman, boğazlaşmaya bir an için ara veriliyordu...

Mavnaya ölmeden erişebilenler, çeşitli mahallelerdeki durumu bir bir anlattılar: Pehlivan'ın adamlarıyla Nureddin Paşa'nın askerleri, önlerine çıkan bütün ev ve dükkânları talan etmekte, yakıp yıkmaktaydılar; henüz ölmemiş erkeklere işkence ediyor, papazları kiliselerde çarmıha geriyor, dayakla yarı ölü hale getirdikleri genç kız ve delikanlıları, mihrabın üzerine uzatıp, ırzlarına geçiyorlardı. Bir baştan öbür başa bütün şehirde, Türk bıçağı habire vuruyor, vuruyor, vuruyordu...

Yangın, gece boyunca devam etmişti. Duvarlar devrilip yıkılıyor, camekânlar uçuyordu havaya, her şeyi yutuyordu alevler, ne varsa eritip yoğuruyordu... Yüzyıllar boyunca göz nuru ve alın teri dökerek ne kurduysa insanlar... ev, fabrika, okul, tapınak, müze, hastane, kütüphane, tiyatro namına ne yaptılarsa, yanmış, yıkılmış ve sadece bir kül yığını kalmıştı geriye. Simsiyah bir duman ve yanık kokan bir kül yığını!

Dünya başımıza yıkılmıştı işte! İzmir, perişan olmuştu! Ve İzmir'le birlikte bizim de bütün hayatımız!.. Ürkmüş kuş yavruları gibi yüreklerimiz, ümit etmeyi çoktan unutmuştu. Amansız bir yıkıcıydı korku; insanları pençesine geçirmiş, yerle yeksan etmişti. Ve ölümü bile yenip susturmuştu sonunda... Ölümden korkmuyordu artık insanlar; korkudan, terörden korkuyorlardı. Bir hamur yoğurur gibi yoğuruyordu işte insanlığı. Elbiselerden başlıyor, gelip yüreklere yerleşiyordu. Ve emrediyordu o amansız sesiyle: Diz çök Gâvur! Çöküyorduk. Soyun Gâvur! Soyunuyorduk. Bacaklarını aç Gâvur! Açıyorduk. Oyna Gâvur! Oynuyorduk. Tükür şerefine, tükür vatanına Gâvur! Tükürüyorduk. Allahını inkâr et Gâvur! İnkâr ettik onu da...

Peki ya koruyucularımız ne yapıyorlardı? Ne yapıyordu şeritleri altın yaldızlı amiraller, nazenin diplomatları, İtilaf Devletleri'nin güngörmüş konsülleri? Kameralar yerleştiriyorlardı gemilerin güvertesine ve boğuşmayı filme alıyorlardı! Marşlar çaldırıyorlardı bandolarına, oyun havaları çaldırıyorlardı... ıstırap çığlıklarıyla dualar, tayfalarının kulaklarını tırmalamasın diye! Oysa, ihtar mahiyetinde bir top atışı, bir tek emir... zincirini koparmış saldırganları darmadağın etmeye yeter de artardı belki... Ama yapılmadı o top atışı, o emir verilmedi!

Mavnamıza en son tırmanıp çıkanlar arasında Peder Stergiyos da vardı. Latasız takkesiz, lime lime kanlı bir

fanila ve uzun donu içinde neredeyse çırılçıplak, darmadağın olmuş tek tük saçları, sakalları dimdik, gözleri yuvalarından uğramış haliyle başka dünyalardan gelme bir yaratığı andırıyordu peder. Sözlerinden ve jestlerinden anladığımız kadarıyla, bütün ailesi, bir Amerikan savaş gemisine tırmanmak isterken düşüp boğulmuşlardı. Katlanamamıştı buna ihtiyar, iflas etmişti zihni. Bazen hiç konuşmadan hareketsiz kalıyor, bazen de mekanik bir şekilde ayağa fırlayıp bağırmaya koyuluyordu:

"Çocuklarım, beş! Karım, altı! Baldızım, yedi! Apokalips'in yıldızı da yedidir! Cehennem'de yedi şeytan kırbaçlayıp kanatsın sizi! Katiller! Katiller! Katiller!"

Ağzı köpükler saçarak yerlerde yuvarlanıyor, anlaşılmaz çığlıklar atıyor ve Amerikan gemisine doğru elini kolunu sallayarak "nah" çıkarıyordu...

"Bir örtünün üzerindeki ekmek kırıntılarını silkeler gibi silkeleyip attılar bizi kaptan köprüsünden aşağı! Birer ekmek kırıntısından farksızdık onların gözünde, evet! Tanrı'nın kuşları doyacak bu kırıntılarla. Gırtlağına kadar doyacak hem de! Şeytan'ın kuşlarıyla kargalar da doyacak gırtlaklarına kadar!" Çocuklar da fark etmişti pederin çıldırdığını. Çevresinde toplanmış, bir çalar saatin "guguk" demesini bekler gibi, haykırmaya koyulmasını bekliyorlardı.

Dumbaz köprüsünün ucuna çekilip oturdum. Suyla şişmiş iki ufak gövdeyi sallıyordu bir beşik gibi deniz. "Uyuyun haydi! Bu yeryüzünün çocuğa ihtiyacı yok artık!" Gelip gelip İngiliz zırhlısının teknesine vuruyordu küçücük kafaları garip bir ısrarla: "Açın da girelim!" der gibiydiler. "Açın! Görmüyor musunuz bizi? İşitmiyor musunuz?" Görmüyorlar, işitmiyorlardı!

Büyük bir telaş başgösterdi birden bütün mavnalarda: Bir İngiliz zabiti, arkasından maiyetiyle, bizleri ziyarete gelmişti:

"Ne istiyorlar amiral?"

"Niçin gelmiş?"

"Sorun bakalım..."

"Söyleyin halimizi..."

Ve herkesten, ayrı bir can alıcı soru, ayrı bir şikâyet, ayrı bir arzu yükseliyordu:

"Ne olacak halimiz böyle. Söyleyin bize!"

Tercüman cevap verdi:

"O da bunu öğrenmek istiyor zaten. Nereye gitmek istiyorsunuz?"

"Ölümden uzağa! Bir de soruyor musunuz?"

Tercümanın ceketine yapışanlar bile vardı:

"Dinle! Söyle ona da Sisam'a götürsün bizi, Sakız Adası'na, Midilli'ye götürsün; fırtına geçince dönüp geliriz..."

"Pekâlâ," deyip gittiler.

Akşama doğru Türkler, mavnaları nişanlayıp ateşe koyulmuşlardı. Yaralananlar vardı aramızda, iki de ölü verdik. Ve bütün gece bir an olsun yummadık gözümüzü.

"Bir şeyler oluyor orada. Değişen bir şeyler var! Gün ağarırken, römorkörler çekmeye başladı mavnaları. Ve çok geçmeden de farkına vardık ki, bu römorkörler İngiliz değil, Türk römorkörleridir..."

"Römorkörlerde Türkler var!" diye haykırdı bir ses.

"Türkler mi?"

"Boğazlamaya götürüyorlar bizi!"

"Bağırın hemen, haber verin donanmadakilere! Türkler! Türkleeeeer!"

Analar çocuklarını arıyor, kollarıyla sımsıkı sarıp bağıra çağıra ağlıyorlardı. Titriyor, çırpınıyor, vıyaklıyordu çocuklar. Erkekler oradan oraya koşuyor ve çıkınlarını düğümlüyor, yeniden açıp yeniden düğümlüyor ve düşünmeye çabalıyorlardı.

"İhanet! İhanet ettiler bize!"

"Sattılar bizi!"

"Hepsine lanet olsun!"

"Ne yapıyorsun Amiral, ne yapıyorsun?"

"Amiraaaal! Kurtarın bizi!"

"Hazreti İsa adına bırakıp gitmeyin bizi! Küçük çocuklar var aramızda, ihtiyarlar, kızlar var!"

"Sizler sorumlusunuz!"

"Amiral! Amiraaal!.."

Ve Türk römorkörleri yola devam etmekteydiler. Ve o zaman binlerce insan, bir sürü gibi, denize attı kendini! Simsiyah kesildi su. Birbirlerinin saçlarına, boyunlarına yapışıyor ve bir arada boğuluyorlardı. Savaş gemilerine asılanlar vardı; ya kaynar su döküyorlardı üzerlerine gemilerden, ya da kafalarına demir çubuklarla vuruyorlardı. Birkaçımız soğukkanlı davranıp mavnalarda kalmıştık; hazırdık mücadeleye ve Türklerin hunharlığından çok, Müttefikler'in merhametsizliği korkutuyordu bizi.

Bir zabit, mavnaların rıhtımdaki babalara bağlanmasını ve çevrelerine nöbetçi dikilmesini emretti. Belleri kırmızı kuşaklı, tabancalı, kamalı çeteciler, gençleri ayırmaya koyulmuşlardı bile:

"Sen! Sen! Sen!"

Genç kızlarla delikanlıların yakasına yapışıp gümrüğün arka tarafına sürüklüyordu kocaman iri eller; orada, başlarına çok kötü şeyler geliyordu. Afrula ve Rea'ya böyle olmuştu. Afrula'nın ninesi talihliymiş demek lazım: Torununun ortadan kaybolduğunu görür görmez ölmüştü kadın. On dört yaşında bir öğrenci olan Rea'nın annesiyse çırpınıyor, yanaklarını paralıyor, "Bırakın kızımı! Beni alın!" diye haykırıyordu.

Kanlı elleriyle bluzunu kavrayıp yırttı sonra ve saldırganlara göğüslerini göstererek, "Bakın! Beni alın onun yerine ne olur! Bırakın kızımı! Rea'mı bırakın!.."

Hiç kimse hemcinsine acıyacak durumda değildi!

Üç gün üç gece mavnaların üzerinde bıraktı bizi Türkler ve bütün bu zaman boyunca ölümle korkunç bir saklambaç oynadık... Bir ırkdaşımla, Türklerin en ufak bir hareketini bile gözden kaçırmamak için, sırayla nöbet tutmayı kararlaştırmıştık. Arayıp bıraktıkları köşelere siniyorduk her defasında.

Dördüncü gün, bir başka zabit çıkageldi:

"Mavnaları boşaltın! Hadi çabuk, herkes karaya!"

Her türlü yer değiştirmenin bize fayda sağlayacağı sanısıyla, fırladık mavnalarımızdan.

"Mezarlığa! Mezarlığa!" diye bir ses yükseldi. "Korkuyor Türkler, oraya adım atmıyorlar!"

Mezarlıkta iğne atılsa yere düşmeyecek; çoktan gelip doldurmuşlar. Çürümüş ölüleri çıkarmış atmış, yataklarını sermişler çukurların içine; çocuklarını uyutmaktalar. Doğuran kadınlar var ve ihtiyar kadınlar onlara yardım ediyor: Ölülerin kemiklerini yakıp su ısıtıyorlar!

"Yer yok," dedi kız kardeşim umutsuzluk içinde...

Bin bir güçlükle çıkışa doğru bir yol açabildik. Bir kadın gördük, mezarlardan birinin üzerine yüzükoyun uzanmış, mermer taşı yumrukluyordu. Kocasına seslenmekteydi avaz avaz:

"Vrassida! Vrassida neredesin? Gör bak ne yapıyorlar kızına! O zambaklar gibi saf ve temiz kızına, Vrassida! Ufacık bedeninin üzerinde bir sürü insan! Kalk! Kalk da imdadımıza gel!"

Bütün şehri taramıştık, sığınabilecek bir köşe bulmak için. Okullar, kiliseler, fabrikalar, depolar, şehrin kıyı mahalleleri ve tarlalar, binlerce ve binlerce mülteciyle doluydu. Türk ve Yahudi satıcılar türemişti hemen ve hemen karaborsaya başlamışlardı: Bir yudum su, bir damla zeytinyağı ateş pahasınaydı; hele minik Türk bayrakları, hilalli pazıbentler ve Kemal'in portresini taşıyan kokartlar için, dünyanın parasını istiyorlardı...

"Alan kurtuluyor! Alan kurtuluyor!"

Tanıdıklarla karşılaştık bir fabrikada, bize de yer verdiler. Yorgunluktan ölü gibiydik, hemen uyuyacağımızı ve bir daha da kolay kolay uyanmayacağımızı sanıyorduk hep. Ama uzandıktan sonra bir türlü kapanmak bilmedi gözlerimiz... Kundaklanan evlerin duvarları yıkılmaya devam ediyordu. Tüfek ve yaylım ateş gürültüleri yırtıyordu sessizliği.

"Gene infaz var!" diyordu yanımızdakiler.

Ve titremeye başlıyorlardı. İhtiyar Kosti şöyle anlatıyordu:

"Dün karşımızdaki eve girmişlerdi. Merhum Antoni Manzaris'in çocukları Dimitraki ve Mariya, daha Türklerin sesini işitir işitmez, babalarının ölümünü hatırlayıp dehşete kapılmışlardı. Ve sonunda gidip bir kömür yığınının içine saklanmışlar. Tam o sırada anneleri dışarıda bulunuyormuş. O da işitmiş adamların geldiğini ve çocuklarını korumak amacıyla, hemen fırlayıp koşmuş. Deliye dönmüş arayıp arayıp da bir türlü bulamayınca. Çocuklar pekâlâ görüyormuş analarını, işitiyorlarmış; ama ses çıkaramıyorlarmış korku belasına. Zavallı kadıncağız en sonunda hepten aklını şaşırıp, başlamış yollarda koşuşturmaya. "Çocuklarım! Tanrı aşkına söyleyin, gören yok mu çocuklarımı? Aldılar elimden, alıp gittiler! Çocuklarım! Çocuklarım!" diye sorar dururmuş her önüne çıkana... Nihayet denize koşup atmış kendini, boğulmuş..."

Uyumamış beklemekteydik. Su dökmeye çıkan arkadaşlarımız korkuyla döndüler geri:

"Askerler fabrikayı kuşatıyor! Belki de tutuklayacaklar bizi... Bir manga asker girdi sabahleyin içeri, Nureddin Paşa'nın emriyle, on sekiz yaşından kırk beşine kadar bütün erkekleri, yıkılan yerleri yeni baştan yapmak üzere savaş esiri olarak tevkif ettiler. Kadınlarla çocuklarsa Yunanistan'a gidebilirlerdi!"

Hiçbir anne kabul etmek istemiyordu oğlunun on sekizinden büyük olduğunu ve hiçbir kadının kocası, ellisinden aşağı değildi! Kosta'yla birlikte eğilip, bir daha hiç görmeyeceğimiz birini kucaklar gibi öptük annemizi.

"Anne," diye yalvardım. "Hiçbir şeyden korkma anlıyor musun! Oğulların geri dönecek, bundan emin ol..."

Gözlerinde korkunç bir ışığın yanıp söndüğünü görecek kadar vakit bulabildim ancak; bembeyaz kesilen dudakları titremeye koyuldu. Kosta ağlamaktaydı; sezmişti sonunun ne olacağını, Stamati gibi... tıpkı Stamati gibi!

XVIII

İki bin kişi, kol nizamı halinde, esarete doğru yola koyulmuştuk. Hiçbirimizi hiçbir yere kaydetmemiş; bizi Manisa'ya sevkle görevli müfrezeye teslim etmekle yetinmişlerdi. Yola çıkar çıkmaz bizi toptan imha edeceklerini sanmıştık. Ama hücum, İzmir sokaklarında başladı: Gözü dönmüş ve intikama susamış bir kalabalık saldırdı üstümüze. Ellerinde sopalar, taşlar, demir çubuklar vardı.

Balkonlardan şişeler ve içleri pislik dolu saksılar yağıyordu başımıza. İçimizden ellisi, Basmahane'ye kadar öldü. Muhafızlar, yaralıları kol dışına çekiyor ve bıyık altından gülerek, "Vah zavallılar vah!" diye bağırıyorlardı. "Hadi gelin bakalım, gelin de hastaneye gönderelim sizleri..."

Ve hemen ilk köşede öldürüyorlardı. Ama biraz ileride, bundan da beteri beklemekteydi: Geçtiğimizi gören Türk köylüleri yol kenarına doluyor ve öfke içinde haykırmaya koyuluyorlardı:

"Biri benim bunların! Öldürdükleri çocuğuma karşılık!"

"Karımın başı için birini bana verin!"

"Evimi kundakladılar! Birini de ben isterim!"

Dört kişiydik aynı sırada. Pontuslu öğretmen Lisandros'u çekip aldılar bir anda içimizden; bir bıçak darbesiyle karnına vurduktan sonra yürümesini emrettiler. Karnını elleriyle tutarak yürümesini... Gözleri açık mı, kapalı mı anlaşılmayacak kadar çapaklı bir ihtiyar suçlamaktaydı:

"Oydu işte! Oydu namussuz!.."

Öğretmeni gösteriyordu eliyle. İki Türk, Lisandros'un üzerine atıldı. Ne yaşlı köylüyü tanıyan, ne de suçlama nedenini bilen öğretmen, "Hayır!" diye haykırıyordu. "Ben değilim o söylediği, hayır!"

Balta körleten cinsinden bir kalasa vurur gibi vurmaya koyulmuşlardı:

"Pis gâvur! Yakarsın he mi bu fukaranın evini!"

"Günaha girmeyin," diye yalvarıyordu Lisandros. "Ben değilim o, ben olmama imkân yok. Tanımam bile burayı, ilk kez geliyorum. Hiç gelmedim daha önce buraya ben. Hiç gelmedim... Hiiiç!"

Bıçak çoktan dalmıştı karnına. Karşısındaki Türk, bağırsaklarını avuçlayıp, "Tut," dedi. "Al bakalım ücretini. Ve yürü! Yürü dedim, duymuyor musun!"

Yakasına yapışıp ayakta tuttu bir an; ama Lisandros, yırtılan bir elbise parçası gibi durmadan kayıyordu; birkaç adım attıktan sonra da devrilip yuvarlandı.

Kupkuruydu ağzımız, yutkunamıyorduk. Ciğerlerimiz kavruluyordu susuzluktan. Susuzluk, sıcak ve umutsuzluktan... Üç gündür yürüyorduk ve bir yudum su içmemiştik. Koca ırmaklar aşılıyor; çeşmelerin, kuyuların, kaynakların yanından, derelerin, çayların içinden geçiyorduk: Ve dudaklarımızı suya değdirmek bile yasaktı.

Dayanamayıp da içeni, hemen oracıkta deviriyorlardı.

Muhafızlardan biri, bir ırmağı geçerken, ayakları ıslanmasın diye kardeşimin sırtına binmişti. Postallarıyla durmadan tekmeliyor ve gülerek bağırıyordu:

"Deh! Deh dedik! Deeeeh!.."

Kosta'nın boyun damarlarının, çatlayacak gibi kabarıp şiştiğini görüyordum. Yüzü beyazlaşıyor, gözleri yuvalarından kayıyordu. Nasıl mağrur ve yiğit kişi olduğunu bildiğim için, her an yüreğim daralarak, cellatını alaşağı edip boğazına sarılmasını beklemekteydim. Ama Kosta, sudan gayri hiçbir şey düşünmez olmuştu:

"*Aman*, diye inliyordu... Bak bir hayvanım ben! İnsan hayvanını sulamaz mı hiç?"

"Deh pis gâvur, deeeh! Hayvan değil, gâvursun! Hayvanlar masum kalır senin yanında, kan içici değildir onlar!"

"Aman bırak da dilimi ıslatayım! Allah aşkına bırak!"

"Hayır pis gâvur, hayır! Yürü!.."

Saat öğleden sonra iki sularındaydı. Yıkılmış cephane depolarına atmışlardı bizi dinlenmek için. Henüz ateşlenmiş bir fırın gibiydi içerisi: Zemin sanki yanıyor, duvarlar kavruluyordu. Aramızdan pek azı sağ çıktı bu dinlenceden! Nice varta atlatmış dev yapılı adamlar, kendilerini yere fırlatıp, yaralı yılanlar gibi kıvranıyorlardı:

"*Suuuu! Suuuuuuuu!*"

Sonra sesler yavaş yavaş sönüyor, gözler sabitleşiyor, ağızlar açık kalıyordu. Susuzluktan ölümü anlatacak değilim, görenler bilir.

Ölmemiş olanları beş yüz başka esirin yanına katıp, dikenli telle çevrili bir kampa doldurdular. Ve çitin hemen dışında, üç ayrı ağızdan üç yalağa su akıtan koca bir çeşme vardı. Türkler sıralıydı önünde çeşmenin; bizimle alay ederek hayvanlarını suluyor, kendi susuzluklarını doya doya gideriyorlardı. Yiyecek gibi bakıyorduk onlara dikenli telin ardından. Ve sonra... nasıl oldu bilemiyo-

rum... gizli bir işaretle anlaşmış gibi hücuma kalktık. Bir anda sökülüp parçalandı çit. Biz değil, bir uğultuydu çeşmeye gelen ve bir an önce su içebilmek için birbirimizi vahşice tekmeleyip dövmeye koyulmuştuk... Bir anda evet, göz açıp kapayıncaya kadar... hem suyun başında, hem de boğaz boğazaydık! Ateş etmek şöyle dursun, kılını kıpırdatmadı hiçbir nöbetçi: Birbirimizi bilinçsizce ısırıp tekmelememizi seyre koyulmuşlardı!

Ahmetli'ye gelmeden önce, aramızda gelişigüzel üç yüz esiri seçip, Aydın köylerini imara giden bir muhafız kıtasına verdiler. Ben ve arkadaşım Pano Sotiroğlu da bunlar arasındaydık. Kardeşimi son anda cellatı yakalamış, "Sen burada kal," demişti. "Güçlü kuvvetli bir katırsın sen: İşime yarıyorsun!"

Veda edecek zamanımız bile kalmadı. Uzaklaşmasına baktım ardından... uzaklaşıp, yola bir çamurlu su gibi boşalan kalabalığın arasında kaybolmasına. Manisa'ya gidiyorlardı... Ve orada, kırk bin savaş esirini, bir dere yatağına doldurup, mitralyözden geçirdiklerini işittik çok geçmeden.

Yeni muhafızlarımız daha insaflıydılar: Geceleyin, sönmüş bir maden ocağında uyumamıza izin verdiler. Uyku arasında, yakıcı nefesler hissettik, yüzümüzü ve vücudumuzu yoklayan eller. Gözlerimizi araladık: Sakallar, sarıklar ve sarı dişler gördük. Bir alay fakir köylü, ellerinde meşaleler ve fenerlerle seğirtmiş, elbise ve ayakkabılarımızı inceliyorlardı:

"Soyunun!"

Anlamazlıktan gelip kımıldamadık.

"*Çıkar!*"

Soyunmaya pek hevesli olmadığımızı görünce hiddetlenip, suratımıza, midemize, hayalarımıza rastgele vurmaya başlamışlardı. Bağırarak askerleri çağırdık bir

süre, hiç kimse görünmedi: Allah bilir, danışıklı dövüş halindeydiler!

İş işten geçtikten sonra bir *asker ağa* çıkagelmiş ve aramızda kimini anadan doğma görünce kasıklarını tutarak gülmeye koyulmuştu. Böyle bir seyirden mahrum kalmamaları için arkadaşlarını çağırmayı da ihmal etmedi!.. Ayağa kalkmış ve olduğumuz yerde donup kalmıştık: Bu hakaret perişan etmişti bizi; öfke duymaktan bile acizdik artık... Gına getirinceye kadar gülmesini bekledim asker ağanın, bitirince yaklaşıp, "Kusura bakmayın ama efendi," dedim, "kadınlarınız, erkeklerin böyle çırılçıplak geçtiğini izleyecekler mi?"

İki şamar indirdi yüzüme. Burnum kanıyordu ama memnundum... Yola çıkmadan önce de, elbiselerimizi alan köylüler gelip kendi dökümtülerini verdiler bize.

Yol gittikçe sarplaşıyor ve bazılarımız dayanamaz oluyordu yorgunluğa. Sırayı izleyemeyenler, kafalarına bir kurşun yiyip hemen oraya çivileniyorlardı. Buna karşılık, bu dağlık bölgede geçtiğimiz iki-üç köy tamamıyla sakindi. Savaşta zarar görmemişlerdi ve kayıtsızlıkla baktılar bize. Gene bu arada konakladığımız bir kasabada da, rahatça su içmemiz için, çeşmenin önünü boşalttılar! Hatta bir ihtiyar, iki sepet üzüm getirip dağıttı, sonra da, "Bunca zaman beraber yaşadık," diyerek açıkladı tavrını.

Yoksa dinmiş miydi artık fırtına? Dinmemişti, hayır! Harabeye çevrilmiş bir başka kasabanın yanından geçtik ve ellerinde demir çubuklar, sopalar, bıçaklarla, gözü dönmüş bir kalabalık saldırdı üzerimize. Aramızda birçoğu haykırmaya koyuldu:

"Yaşasın Kemal!"

"Kahrolsun Yunan!"

"Türk olacağım!"

Bu türlü bağırarak kendini küçük düşürenler, ötekilerden daha az dayak yemedi. Ortalık durulunca, yanım-

daki arkadaşın yarılmış başını sarmasına yardım ederken sordum dayanamayıp:

"Ne kazandın Sotiro?"

Muhafızlardan birinin hemen arkamızda olduğunu fark etmemiştim: Elini omzumda hissettiğim an, işimin bittiği duygusuna kapıldım ve garip bir ürperme dolaştı bedenimi. Ama asker, bembeyaz sağlam dişlerini göstererek gülümsüyordu:

"Doğru söyledin *Yunan!*"

Güvensizlik içinde baktım yüzüne. Bakışlarında hiçbir kötülük izi yoktu. Kırk yaşlarında olmalıydı, şakakları ağarmıştı hafiften. Anlamlı bir şekilde başını sallayarak, "Ne şaşırıyorsun," dedi. "Ben de savaştım. İş savaşa geldi mi tir tir titretirdim bütün ortalığı. Yavuz kimdir, diye sorarsan, öğrenirsin! Ve işte zafer de bizim oldu çok şükür! Keyifli olmasına keyifliyim, ama size el kaldırmam. Namert değilim ben!"

Askerin sözleri daha kulaklarımda çınlıyordu ki, birden bir *müezzin* fırladı yolumuza. Deli gibiydi. Stefani isminde bir çavuşu arıyordu. Buldu çavuşu, yakalayıp çekti sıradan. Stefani de, çaresiz, olanca gücüyle hücuma geçmişti. Ama boşuna: Beş-altı kişi üzerine çullanıp elini ayağını sımsıkı bağladılar.

Müezzin, takım komutanının kulağına bir şeyler fısıldayıp ortadan kaybolmuştu. Durup bekledik. Stefani, vahşi gözlerle bakıyordu çevresine; bütün bedeniyle mücadele ediyor, dişleriyle koparıp parçalamaya çalışıyordu iplerini... Ve müezzin dönmüştü, on iki yaşlarında bir çocuğu tutup getirmişti elinden ve Stefani'yi işaret edip, "Annenin ırzına geçen, işte bu namussuz," demişti.

Sonra da, çocuğun eline bir bıçak verip tamamlamıştı:

"Gör hesabını!"

Bıçağı yere atıp ağlamaya koyulmasını beklemiştim çocuğun. Ama hayır! Sabırsızlık içinde haykırdı müezzin:

"Hesabını gör, dedim!.."

Çocuk acemice kaldırdı bıçağı ve kulakla boyun arasında bir yere indirdi. Bir anda fışkırdı kan. Bembeyaz oldu çocuk ve bütün vücuduyla titremeye başladı. Daha da vahşi bir sesle çınlattı ortalığı babası:

"Vur!"

Ufacık eller o zaman hızlı ve kuvvetli darbeler indirdi art arda. Durmadan inip kalkan bıçağı görüyorduk sadece ve soluk soluğa kalan çocuğun ifadesiz gözlerini.

Bir ah bile çıkmamıştı Stefani'nin ağzından. Bedeni art arda birkaç kere çırpınmış, sonra da kaskatı kesilivermişti. Bize gelince, yürümekten paramparça olmuş ayaklarımızı, hiç değilse birazcık dinlendirebilmiştik. Ve Pano, kulağıma eğilip, "Hep böyle eli kolu bağlı mı kalacağız?" diye fısıldama fırsatını bulmuştu. "Niye kaçmıyoruz yani?"

Birden uyandım: Öyle ya, niye kaçmıyorduk sanki! Karış karış biliyorduk bütün bu bölgeyi: Kırkıca'dan geçip dağın eteğinden dolanarak denize kadar inmek yetiyor! Oradan Çağlı'ya kapağı attın mı, Sisam'ı görürsün... Pano ise bir başka yönden plan kurmakta:

"Gözlerinin içine baka baka kaçacağız hem. Ve farkına bile varmayacaklar, göreceksin!"

Sabırsızlıktan neredeyse çıldıracağım:

"Hemen bu akşam," diye fısıldıyorum.

Cevap veriyor:

"Tamam."

Yeniden yola koyulduk. Akşam, eski bir kışlada mola verildi. Kapımızda, sabahleyin benimle konuşan asker nöbetçi... Herkesin uyumasını bekledik; sonra ellerimiz karnımızda, gövdemiz iki büklüm, yanaştık askere: İshal olduğumuzu söyleyip, yandaki tarlaya gitmek için müsaade istedik. Bir an tereddüt ettikten sonra, "Çabuk olun," dedi.

Yeterince uzaklaşınca Pano'yu arkama aldım, kalçalarıma koydurdum ellerini, başını iyice eğdirttim; ben de eğildim sonra: Otlayan bir at sanabilirlerdi bizi rahatça karanlıkta... Nitekim öyle de oldu, aldandı muhafızlar; hileyi sezdikleri vakit de atı alan Üsküdar'ı geçmişti artık! Bizim dağlarımızdı bu dağlar; talih bu sefer bizimle beraberdi...

Ancak ertesi akşam, küçük bir Türk çocuğuna rastladık dağda, ortalığın neden böyle tenha olduğunu sorduk:

"Yunan gitti diye şenlik var," dedi. "Şehre indiler hepsi!"

Kırkıca yakınlarında, şöyle bir titrer gibi olmuştu yüreğimiz. Köyde hiç kimsenin olmadığını anlayınca, bir süre sokaklarda gelişigüzel dolaştık. İki hırsız gibiydik duvarların altında. Ay ışığı çıkmıştı ve rüzgârda gıcırdayıp çarpan kapı kanatlarını rahatça seçebiliyorduk. Bir veba salgını çökmüştü sanki köye ve canlı namına ne varsa alıp götürmüştü! Çarşı yerinde, meydanda, sokaklarda bir alay sahipsiz elbise, ev eşyası, kırılmış çanak çömlek sürünmekteydi. Bir köpek uluyordu zaman zaman, bir kedi miyavlıyordu ve yalnızlık, daha da kahredici bir hale geliyordu... Ve bizim yüreğimizle, bizim anımızla yoğruluydu burada her ev, her dar sokak, her ağaç, bu toprağın her taşı!

Bir öfke bürüdü birden içimizi: Bizim evlerimiz değil miydi bu evler? Bu tarlalar, bu ekinler, bu ağaç? Burada büyüyüp yetişmemiş miydik biz? Buraya emek vermemiş miydik? Babalarımız burada gömülü değil miydiler?

"Gidelim," dedi Pano. "Birisi görecek olursa, köpeklere bir kemik bile kalmaz ikimizden!"

Köyün büyük *ağası* Seferoğlu'nun evine yöneldik. İhtiyacımız olan her şeyi, yalnız o evde bulabilirdik: Suda batmayacak cinsinden birkaç tulum, bol bol ip, elbise, fener, yiyecek... Dağ başında kurulu olduğundan,

yağmalanmamıştı henüz. Sadece sürüler eksikti. Tavuklar bizi görür görmez kanat çırptılar. İşimize yarayacak ne varsa topladık vakit kaybetmeden. Gitmek üzereyken, Pano koluma yapıştı, "Dur biraz," dedi. "Müthiş et yemek istiyor canım!"

Bir koşuda iki tavuk yakalamış ve kesmek üzere bıçağını çekmişti. Sapsarı kesildi birden: Elleri titriyordu. Salıverdi hayvanları.

"Yapamayacağım," dedi. "Yürü gidelim!"

Ormanda bir mağara misafir etti bizi. Dostumuz Seferoğlu'nun peksimetleriyle kuru incirlerini yedik bir güzel, rakısını yudumladık; bir de sigara yaktık ardından... Ve çok geçmeden de ıssız bir kumsala ulaştık. Çağlı'yla Sisam arasında boş bir adacık biliyordum. Oraya sağ salim vardığımız takdirde, Sisam'a atlamak işten bile değildi! Bir tek tehlike vardı sadece: Türklerin adaya gözcü yerleştirecek kadar vakit bulmuş olması...

Şafak sökerken yaklaşmıştık denize. İçimize sınırsız bir korku dalgalanıyordu; en ufak bir gürültüden deliye dönüyorduk... Bir konuşmadan parçalar getirdi bize rüzgâr. Önümüzde bataklık vardı, çamurun içine daldık. Pano dayanamayıp başını çıkardı. Ama Türkler geçip gitmişti... Bataklıktan o çekti beni. Aşınmış kayaların arkasına gizlendik. Durmadan çalkalıyordu denizi rüzgâr, kayalarda kırılan dalgaların sesiyle inliyordu ortalık...

Tulumları şişirdik hemen: Artık hazırdık işte!.. Ama son anda korkacağı tuttu Pano'nun. Yüzme bilmiyordu, hiç girmemişti ömründe suya... Ona cesaret vermek için ilkin ben daldım ve tulumların, nasıl insanı su yüzünde tuttuğunu gösterdim:

"Dal hemen! Kaybedecek vakit yok!"

Ömründe hiçbir şeyden korkmamış olan Pano, denizin önünde tir tir titremekteydi! Geri geri gidiyordu adımları hep! Çıktım ben de sudan...

"Elimde değil," dedi, "yapamıyorum işte! Ben gelmeyeceğim... Zaten Türkler çoktan gözcü koymuştur o senin adaya!"

"Pano, bunu sen mi söylüyorsun? Sen! Üstüne atılırız nöbetçilerin! Hadım ederiz onları! Boğarız Pano, boğarız! Yürü gel hadi, bir daha böyle bir fırsat nerede bulunur? Çabuk ol hadi, kımılda!"

Ayaklarını kumun içine gömmüş, bir katır gibi dikilip duruyordu karşımda. Yaklaşıp tatlılıkla konuştum önce, sonra küfrettim, o da sökmeyince tutup kolundan sürüklemek istedim. Ama boşuna! Biraz daha ısrar etsem, birbirimize girmemiz işten değildi. Ve hızla akıp geçiyordu zaman.

"Ne duruyorsun!" diye bağırdı öfke içinde. "Tutan yok seni, git. Bir an önce git hadi!"

"Pano! Çok yazık! Yazık olacak sana!"

Başını önüne eğdi. Ben hazırlandım.

"Elveda Pano!"

Heyecanlanmıştı birden:

"Bir kayık bulursan," dedi ve "eğer mümkün olursa, gel buradan al beni. Seni burada beklerim. Eğer beni göremeyecek olursan, başıma bir iş geldi demektir: Hiç yaklaşma kıyıya!"

Maneviyatının sıfıra indiğini ve taş çatlasa gelmeyeceğini anlamıştım artık; girdim suya... Dalgalar hareket etmeme engel oluyordu, acemice oynatıyordum elimi kolumu, soluğum kesiliyordu sık sık. Hareketlerime olduğu kadar sinirlerime de hükmetmek zorundaydım aslında. Aklımı hep aynı soru kurcalıyordu: Ya Türkler adada karakol kurduysa? Kıyıya ulaştığımda yorgunluktan bayılacak gibiydim. Biraz kumsala uzanıp toparladım kendimi. Sonra da tepeden tırnağa kulak kesilip, önümdeki yarı tırmanmaya koyuldum... Bir gürültü geldi aniden. Durdum hemen. Dalları oynatıyordu birisi!

Dört ayak üstünde ilerledim sessizce. Gürültü gittikçe artıyordu, soğuk terler boşanıyordu sırtımdan. Ve solumda birdenbire bir kanat çırpması duydum! Yuvalarında oynaşan martıları görünce, çığlığı koyvermiştim:

"Of be!"

Ada, tahmin ettiğim gibi bomboştu. Adımlarımı açıp rahatça yürüdüm artık, ağaçsız bir tepeye tırmanıp Sisam'a doğru döndüm ve denizi taramaya başladım... Topu topu bir fersah mesafe var aramızda! Yunanistan'a bir fersah!.. Beyaz bir kuşağı sallıyorum durmadan, mekânı gözlerimle yutar gibiyim! Zaman geçiyor işte. Karnım aç.

Yavaş yavaş duruluyor deniz: İyiye alamet! Mutlaka bir şeyler olur artık, mutlaka bir şeyler çıkar: Ya bir balıkçı kayığı ya da bir yelkenli... Olmazsa yeniden yüzmem gerekecek. Pano hergelesi gelmiş olaydı, çok daha kolaylaşırdı iş!

Ve nihayet bir siyah nokta gördüm ufukta! Bir kuş olmasın sakın? Aman oğlum Manoli, yok yere umutlanma! Sinirlerin lazım olacak!.. Ama hayır, kuş değil... Kaya da değil, hayır! Kımıldayan bir nokta bu, hareket eden bir nokta, evet! Bir kayık! Bir balıkçı kayığı! Yelkenlerini fora ediyor, gördün değil mi? Kürekleri de görüyorsun değil mi, kürekleri! Görüyorum tabii! Ve kürek çekenlerin o kesik, o yeknesak gürültüsü geliyor!..

Ciğerlerimin olanca gücüyle bağırıyorum artık; var kuvvetimle sallıyorum kuşağı ve ıslık çalıyorum... Neden görmediler beni, neden işitmediler daha? Yoksa gördüler de ürküp geri mi döndüler? Koş, zaman kaybetmenin sırası değildir! Fırla kumsala! Tulumlar şişik bekliyor, at kendini denize!

Bordaya çıkardıkları vakit, konuşamaz haldeydim. Yanaklarımdan süzülen sıcak yaşları hissediyordum sadece. Bana içki verdiler. Biraz sonra geldim kendime, duru-

mu anlattım ve gidip kıyıda kalan arkadaşımı da almamızı yalvardım. İki kişiydiler. Susuyorlardı... Nihayet içlerinden en yaşlı olanı, Leandros, "Bak hemşerim," dedi, "lafı uzatmaya lüzum yok: Türk karasularına sokulamayız biz! Evde benim elime bakan tam on tane yavru bekler, anlıyor musun! Bir adamın canını kurtaralım derken o on masumun öksüz kalması, Tanrı'nın hoşuna gider mi?"

Öteki de aynı fikirde, işin kötüsü... Küreklere sarıldılar bile. Tornistan ediyoruz. Pano'nun son sözlerini tekrar ettim onlara:

"Bize hiçbir şey olmaz ki," dedim. "Çektiğim bunca acıdan sonra, ben de biraz yaşamak istiyorum..."

"Boşuna çeneni yorma arkadaş! Buraya gelmekte göze aldığımız tehlike yeter de artar bile..."

Ve bütün hınçlarını, küreklerden çıkarmak istercesine yüklenmişlerdi.

Bırakmayacağım Pano'yu, hayır! Bırakmayacağım! O verdi bana kaçma fikrini ve Çağlı'ya kadar hep birlikte sıyrıldık hikâyenin içinden... Ne biçim bir insan olmalıyım ki ben, Pano'yu bırakmalıyım! Bir sıçrayışta atladım suya... Tulumlar sönüyordu; dalgaların içinde bir süre çırpınıp durdum. Balıkçılar kürekleri bırakmış: Pişman olmuş gibi bir halleri var. Dudaklarını ısırıyor Leandros, gözlerini kısıyor, dudaklarının arasında sinirli sinirli eziyor sigarasını, mesafeyi ölçüyor, sonra arkadaşına dönüyor aniden:

"Hey Grigori, ne dersin ha?"

"Gidelim bari," diyor Grigori.

"Gidelim lanet olsun!"

Kendi kendine söyler gibi ekliyor:

"Bundan böyle bu saatte denize çıkanın da anasını eşek tepsin!"

Bizi görünce sevinmiyor Pano: Sevinmek denmez buna! Kanatlanmış uçuyor... Ve bir türlü inanamıyoruz kurtulmuş olduğumuza.

Bizi bağrına basmaya hazırlanan adayı görmek nasip olmadı: Bir devriye motoru gelmiş ve başka mültecilerle birlikte bizi de, demir almak üzere olan bir gemiye aktarmışlardı.

"Sisam mülteci dolu. Başka bir yere gidin..."

"Bütün adalar, bütün limanlar tıklım tıklım durumda..."

"Mültecilerden geçilmiyor ortalık! Bir buçuk milyonmuş kaçanların sayısı..."

Üzerimizde lime lime giysiler, elimizde çıkınlarımız, bir kumsaldayız işte. Perperişan haldeyiz. Ve bilmiyoruz henüz, kaderin bizler için daha neler düşünüp kurduğunu.

Sarsılıyor işte gemi. Demir alıyoruz, kalkacak. Yeni menzili hiçbirimiz bilmiyor. Gözler gözlere sormakta:

"Sen biliyor musun?"

"Ya sen? Yoksa biliyor da söylemiyor musun?"

"Söküp aldılar kollarımdan oğlumu..."

"Benimkine kız elbisesi giydirmiştim, hemen farkına vardılar."

"Komşulardan biri, gidip kerhanede saklanmamızı öğütlemişti: Bütün orospuları kanlar içinde bulduk."

Gene başladı işte felaket hikâyeleri. Burgu gibi gelip saplanırlar adamın kulaklarına! Bir bunağın kafasındaki çınlayan hayalî çığlıklar gibi...

"İnanmazsın ama öyle: Cesetleri görünce sevinmiş Yanakos, bari şunların altına gizleneyim, demiş. Gizlenmiş de zavallı... Sonra bir de ne görsün! O kendisini kurtaran cesetler, karısının ve çocuklarının ölüsü değil mi!.."

"Anesti'nin başına gelenlerin yanında, bu seninki hiç kalır! Silahlı Türk çetecileri dalıyor kır evine. Hemen ambara koşup, ortadaki tütün çubuklarının altına atıyor kendini can havliyle. Çok geçmeden altı kişi geliyor ambara, yanlarında sürükledikleri baygın bir genç kızı yere

yatırıyorlar. Nefesini kesip bekliyor zavallı Anesti... 'Geberdi *ulan!*' diye homurdanıyor sonunda adamlardan biri. Bakıyorlar ki hakikaten ölmüş kız, üzerine bir balgam atıp gidiyorlar. Ve Anesti gizlendiği yerden, sevinçle çıkıyor. Birden ölüye takılıyor ayağı, yuvarlanıyor yere, çocuğu görür görmez de delice bir çığlık atıyor: Kız, kendi öz evladıymış meğer! Düşün o anda insan ne hale gelir!"

Askerlere geçelim: Yenilginin sebep ve sorumluları hakkında tartışmaktalar:

"Gemileri yollamış olsalar tamamdı: Hepsini kurtarmışlardı şimdi!"

"Ne diye yapmadılar, anlayamıyorum... Bir deniz yüzbaşısı itiraf etti bana: Tam doksan iki büyük gemi, Küçük Asya kıyılarından adam toplamak için Pire'de toplanmış. Ama denize açılır açılmaz, gizli bir telgraf almışlar hükümet başkanından: 'Taşıma mecburi değil, gönüllüdür,' diye... Ve doksan iki gemiden sadece on yedisi devam etmiş yoluna! Bunu hayatım boyunca unutmayacağım! Otuz bin kadınla çocuk bekliyordu Akçay'da... Biz, on bin piyade eri Edremit'ten gelirken..."

Ancak gecenin karanlığı son verir bu konuşmalara; çaresiz susarsın. Uyumayı başarabilenler horlamaya koyulur. Ve keder yüklü göğüslerden kesik ve düzensiz hıçkırıklar yükselir. Ama benim gibi uyumayıp da örtülerin altında büzülüp kaldıysan, hele bir de yumulu değilse gözlerin, sabaha kadar pis, korkunç hayallerle cebelleşmek dur artık. Boğuk boğuk, durmadan ağlayanları dinle... Uykunun bittiği yerde halkın dayanılmaz acısı başlamaktadır.

Gölgeler gidip geliyor gecenin içinde. Saldırmalar bir vuruşta bir kelle uçuruyor. Ter içinde bedenler, kudurgan bir hınçla aralıyor genç kız bacaklarını ve bu la-

netli aşkı tamamlamak için de lekesiz göğüslere bir bıçak saplıyorlar... İnsanlar! Siz bu dünyadan değil misiniz! Hangi şeytan teslim alıp öldürdü ruhunuzu?

Karşıda... Küçük Asya kıyılarında... minicik ışıklar yanıp sönüyor. Ve kocaman gözler var, yanıp sönen... karşıda. Ve tertemiz evler var... Gizli deliklerde paralar yanıp sönüyor, ikonostazda gelin güvey taçları. Mezarlarda atalar yanıp sönüyor... Göz kırpıyorlar sırayla karşıdan... Küçük Asya kıyılarında, evet, karşıda... çocuklar, akrabalar, dostlar bıraktık. Gömülmemiş ölüler, barınaksız diriler bıraktık ve şimdi hayaletler misali, oradan oraya savrulan düşler... Küçük Asya kıyılarında evet! Daha dün yurdumuz olan karşıda...

Dipsiz gecenin içinden, tanıdık gölgeler kayıp geliyor... Kirliceliler ve Şevket... İsmail Bey, Kerim Efendi, Şükrü Bey... ve Ali Dayı'yla kızı... Boşuna!.. Hiçbiri imdada koşamaz artık... Yıkılıp gitti her şey!

Yeknesak çan sesleri işitiyorum. Devenin o yumuşak, o edalı yürüyüşüne işaretler bu çan sesleri! Hörgücünde üzüm küfeleri, kuru incir sandıkları ve zeytin çuvalları, pamuk ve ipek balyaları ve gülsuyu küpleri ve şarap fıçıları taşıyıp gelen devenin!

Deveci heyyy! Kulağında karanfil, nereye gidiyorsun? Beni de al yanına! Geliyorum işte, bekle! Ve boşu boşuna haykırıp durma o güzel türküyü: Yüreğini sımsıkı kapamış herkes, işitmiyorlar!

Şevket! Tanımadın mı yoksa beni? Ben, senin dostun... ben, senin arkadaşın! Yıllarca birlikte gülüp, beraber ağladık... *Ne yaptıyor Şevket?* Ah Şevket; Şevket! Vahşi birer hayvan kesildik! Karşılıklı hançerledik, paramparça ettik yüreğimizi! Durup dururken!

Ve sen... Kör Mehmet'in damadı. Hele sen! Ne diye öyle tiksinerek bakıyorsun yüzüme? Öldürdüm evet seni, ne olmuş! Ve işte ağlıyorum... Sen de öldürdün!

Kardeşler, dostlar, hemşeriler... Koskoca bir kuşak, durup dururken katletti kendi kendini!..

Bütün bu çekilen acı, bir kötü rüya olsaydı ah!.. Ve yan yana... omuz omuza verip yürüseydik tarlalara doğru yeniden! Saka kuşlarının türküsüyle şenlenen ormanlara doğru yürüyebilseydik! Ve her birimizin sevdiceği kendi kolunda, çiçeklere bürünmüş kiraz bahçelerinden gülümseyerek çıkıp, yan yana eğlenmek üzere... şenlik meydanlarının yolunu tutabilseydik!..

Anayurduma selam söyle benden Kör Mehmet'in damadı! *Benden selam söyle Anadolu*'ya... Toprağını kanla suladık diye bize garezlenmesin... Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların, Tanrı bin belasını versin!

Türk-Yunan dostluğunun simge isimlerinden Dido Sotiriyu, yazarlığın yanı sıra eylemci kişiliğiyle de özel bir yere sahip.

Ve sen Kör Mehmet'in damadı! Hele sen! Niye öyle tiksinerek bakıyorsun yüzüme? Öldürdüm evet seni, ne olmuş! Ve işte ağlıyorum. Sen de öldürdün! Kardeşler, dostlar, hemşeriler! Koskoca bir kuşak, durup dururken katletti kendini! Anayurduma selam söyle benden, Kör Mehmet'in damadı! Benden selam söyle Anadolu'ya! Toprağını kanla suladık, diye bize garezlenmesin! Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların Allah bin belasını versin!

1982 Abdi İpekçi Türk-Yunan Dostluk Ödülü'nü alan bu kitap, Türkiye'de doğan, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'den göç etmek zorunda kalan Yunan yazar Dido Sotiriyu'nun en önemli, en etkileyici kitabı. Türkiye'nin kültür mozayiğinde çok önemli bir yer tutan Rumların, Kurtuluş Savaşı öncesindeki ve savaş sırasındaki yaşamlarından gerçekçi kesitler sunan yazar, şöyle diyor:

"1922'de Anadolu'dan ayrılarak Yunanistan'a, amcamların yanına gitmek zorunda kaldım. Çocukluk yıllarımın anıları belleğimden silinmiyordu. Yaşadığım günlerin, duyduğum olayların o kadar etkisi ve büyüsü altında kalmıştım ki, bu konuyu ele alan bir kitap yazma isteği içimde çığ gibi büyüyordu."

Kapak resmi: RICHARD STANLEY

ISBN 978-975-07-0133-7

9 789750 701337

20 TL
KDV DAHİL